

saqueig del Pla d'Urgell i els pobles colindants amb la província de Tarragona. Va estar prop de vuit mesos caminant incessantment, tenint com a centre la població de Tàrrega; així ho recordava: "Extrañábame la exactitud cronométrica con que nuestra vanguardia llegaba a las aldeas ocupadas por los facciosos doce horas justas después de haberse éstos retirado. Parecía aquello el juego de la gallina ciega". De totes maneres, reconeix, no es podia queixar. En tot aquest temps "no tuve ocasión de oír el silbido de las balas ni de curar un herido. Los efectos de alguna caída de caballo, tal cual indigestión, y algún regalo de la Venus atropellada y barata...y pare usted de contar" (726).

L'autor va posar de relleu el bon tracte obtingut de la població catalana. Els allotjaments no eren cap problema, tampoc l'alimentació. Les famílies els acollien amigablement, "las señoritas tenían a gala hablar castellano, y se desvivían por hacer agradable nuestra estancia". Ramon y Cajal va insistir, significativament, en el sentiment "de adhesión al ejército y de cariño a España", experimentat en les comarques del Pla d'Urgell, la Segarra i el Priorat. Tal vegada per la sensació de desengany que li embargava, en escriure les memòries, en veure que la situació era distinta: "¡Entonces los laboriosos catalanes amaban a España y a sus soldados!...Después... no quiero saber por culpa de quienes, las cosas parecen haber cambiado" (727). Noti's com l'autor vinculava l'estimació per l'exèrcit al sentiment patriòtic espanyol. Finalment, l'abril de 1874, després de fer una operació una mica més arriscada en les rodalies de Berga, va rebre l'ordre de traslladar-se a Cuba, ja amb el grau de capità.

Un altre testimoni d'un soldat, viscut aquesta vegada d'una manera no tant agradable i pacífica, va ser el de Joan Viñas i Sánchez, veí de Sant Andreu del Palomar. Pot ser perquè es tractava d'un soldat ras, quintat el 1874, i no un metge que sempre disposava de millors allotjaments, aquest cas s'aproximi més a la realitat. Les memòries que aquest va escriure el 1898, d'un centenar i escaig de quartilles, són un viu testimoniatge de les penalitats i duresa de la guerra. Joan Viñas era de Sant Andreu del Palomar, fill d'un sabater que amb els anys arribà a gaudir d'una certa cultura, com a mestre de l'Ateneu del seu poble. Va poder anar a escola fins els tretze anys, quan haver de passar a treballar en el taller familiar. Als vint anys va ser cridat a quintes, tot just després del cop de Pavía (728).

⁷²⁶ Santiago RAMON Y CAJAL, *Mi Infancia y Juventud*, Librería Beltrán, Madrid 1946, pàgs. 237-246.

⁷²⁷ *Ibidem*, pàgs. 240-241.

⁷²⁸ Les memòries estan escrites en una llibreta de 125 pàgines, més un afegitó de 10 pàgines autobiogràfiques. Amb elles vaig fer un article, ja esmentat en el decurs d'aquest treball, en col·laboració amb Eduard NAVARRO I DOMENECH, "Exèrcit espanyol i guerra carlina...op. cit., pàgs. 201

Viñas no posseïa les 2.500 pessetes per a redimir-se de la quinta, doncs els seus pares "vivían lo mismo que yo, del producto de su trabajo, y por lo tanto no nos sobraba nada (...)". Tot seguit entrà a formar part del regiment d'infanteria de Cadis núm. 17, en un context advers per a les armes del govern liberal. Quan precisament el carlisme es mostrava més audaç, el batalló de Viñas va anar en direcció a la província de Girona, la més dominada per l'enemic. L'autor també es va fer ressò de les difícils relacions entre la tropa i la població; un dels aspectes més espinosos era el dels allotjaments. Els soldats eren ben rebuts en el moment en el qual acomplien la seva funció, com ara en desbloquejar Figueres: "fuimos recibidos poco menos que en triunfo por toda la población, que salió a recibirnos tan pronto supieron nuestra llegada". En canvi, en arribar a Girona després d'un fracàs, la població es va mostrar queixosa.

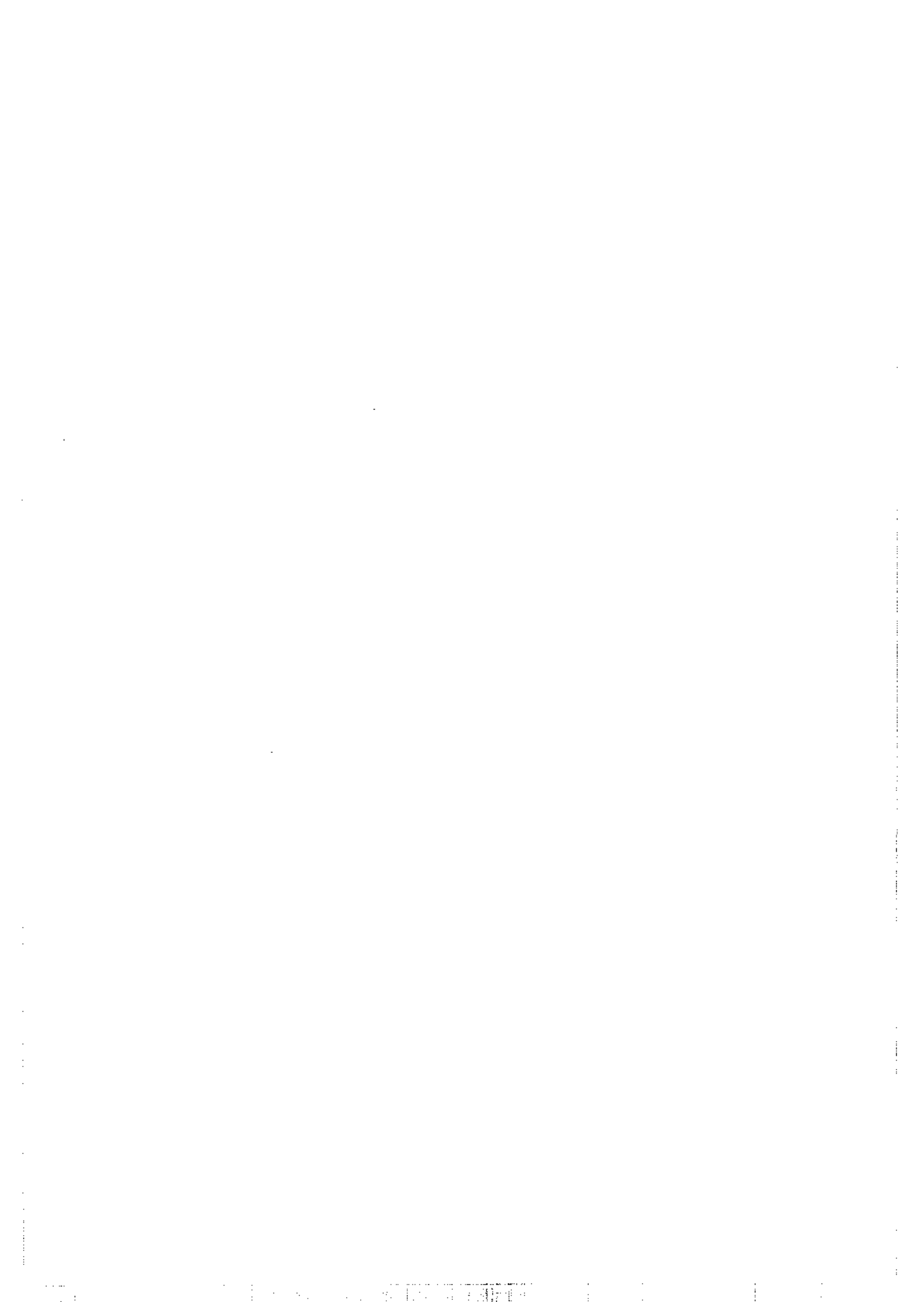
També Joan Viñas va haver de col·laborar en el compliment d'una de les funcions principals de l'exèrcit, el cobrament de les contribucions. Situats a Garriguella (Alt Empordà), una zona on el republicanisme federal tenia molts suports, quan visità la tropa una petita població de la comarca, es va trobar que havien desaparegut tots els homes. "Entonces, viendo que nadie acudía a pagar, se tomó la determinación de arrestar a varias mujeres". Un altre aspecte que ofereix el relat de Viñas és la percepció que tenia del carlisme. Aquests eren "fieras con forma humana, que para verguenza de España y a últimos del siglo XIX, nos hacen pasar por un pueblo fanático y atrasado (...)". La por a quedar ferit i ser agafat pels carlins era tremenda, com en el cas d'un tinent, "el cual fué muerto en el mismo sitio, aplastándole la cabeza con una gran piedra" (729).

Però sens dubte, un dels grans valors que aporta Joan Viñas és el de les condicions penoses que li va tocar viure en ser ferit i, de retruc, la imatge que li va quedar de l'exèrcit governamental. El 13 de juliol de 1874, a Castellfullit de la Roca (Garrotxa), va tenir una greu ferida que li marcà la resta de la seva vida. En l'acció, van quedar paleses les deficiències humanitàries del seu batalló. Cap company seu va poder trobar una camilla, perquè "aunque parezca extraño, el batallón con todo y llevar tanto tiempo de operaciones, no llevaba ni botiquin ni camillas" i, afegia, "en fin, cosas del ejército español". Fou salvat en el darrer moment per un soldat, tot un contrast amb l'actitud del tinent de la companyia, que "no daba ninguna orden para recogerme, y sólo pensaba en largarse del peligro".

La peripècia no s'acabava aquí. Viñas fou traslladat i abandonat en l'hospital de Besalú, on de poc no va ser assassinat pels carlins. Posteriorment, en ser portat a Girona, gràcies a les mediacions de la seva mare, el nostre protagonista va poder provar les excel·lències de l'hospital militar de la ciutat, ja a les darreries del conflicte.

En una revista que féu al centre un general, el director de l'hospital va llegir una llarga llista "con los más exquisitos manjares, diciéndole que eran para los más delicados, aunque creo ocioso consignar que nunca llegaban hasta nosotros, por delicados que estuviéramos" (730). Joan Viñas va trigar encara tres anys en cobrar la pensió promesa. Havia quedat coix, i va voler deixar per a la posteritat el seu testimoni, escrit en el moment en el qual, probablement, alguns coneguts seus havien viscut el desastre militar a Cuba. Un testimoni que està lluny dels fets per escriptors lletraferits, proper a les classes populars urbanes, i a les preocupacions reals i les vivències dels qui més van patir la guerra.

⁷³⁰ *Ibidem...*, pàg. 78.

CAP. X. ELS HORIZONS IDEOLÒGICS DEL CARLISME.

Déu, Pàtria, Rei, amb l'afegitó de Furs, ha servit al carlisme per a expressar els seus sentiments polítics, sense el recurs a explicitar-los més acuradament. Certament, el lloc que ocupa la ideologia en un moviment polític, no és un tema que es pugui resoldre fàcilment, i la ideologia carlina no n'és una excepció. No és suficient el poder detectar els elements que constitueixen el programa polític carlista, i les parts que formen el seu ideari. Cal demanar-se fins a quin punt eren idees compartides pel conjunt del carlisme militant, qui les elaborava i qui els donava forma, i com van ser interpretades pels sectors socials més populars.

El catolicisme polític, tot i ser un vertebrador ideològic i polític, no constituïa l'únic element del programa carlí. Altres qüestions com la crítica al parlamentarisme, als partits i al liberalisme polític, no ocupaven un lloc negligible. La resposta ideològica donada a la política de l'administració liberal i la pèrdua del control local, es va traduir en la recuperació d'una foralitat perduda en la nit dels temps. Així mateix, el context creixent de por a la revolució, va contribuir a crear un discurs més o menys elaborat a l'entorn del problema social. Segons aquesta visió, es tractava de retornar al "comportament correcte" que tot propietari i treballador havien de complir. En les pàgines que segueixen a continuació, tractarem algunes d'aquestes qüestions, però sense deixar de banda la pràctica política real del carlisme, exercida quan aquest va estar en condicions d'imposar-se socialment.

10.1. El Regnat de Crist a la Terra: la guerra com a croada.

Sense la qüestió catòlica no podem entendre la darrera carlinada. Aquest és un problema d'enorme complexitat, sobre el qual l'estat de la recerca és molt primerenc. Els estudis s'han concentrat sobre el sector dirigent de l'Església, les institucions, i no tant en les relacions existents entre els clergues i els parroquians (731). Sobretot, no coneixem prou bé el procés de formació del moviment catòlic a Catalunya, entès aquí com el conjunt d'organitzacions que van enquadrar l'opinió catòlica i el cos de fidels, a

731 J.M. PUIGVERT I SOLA, "Parròquia, rector i comunitat pagesa", a *L'Avenc*, núm. 115, Barcelona pàgs. 44-51, i *La parròquia rural a Catalunya (segles XVIII-XIX), Bisbat de Girona*, 3 vols. Tesi de Doctorat, Universitat de Barcelona 1990, publicat en part a *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riudellots de la Selva)*, Rafael Dalmau ed., Barcelona 1986; Solange HIBBS-LISSORGUES, *Iglesia, Prensa y Sociedad en España (1868-1904)*, I.C. Juan Gil Albert, Alacant 1995; Pere ANGUERA, *Menjacapellans, conservadors i revolucionaris*, Centre de Lectura de Reus, 1991.

través d'una premsa molt prolífica, una potent xarxa associativa, i la seva mobilització contra la cultura lliurepensadora.

El problema, des del punt de vista historiogràfic, és especialment greu pel que fa al període immediatament anterior a la Gloriosa. Deixant de banda els estudis pioners de Casimir Martí i d'altres (732), no coneixem suficientment la reacció a Catalunya sobre el reconeixement del regne d'Itàlia (733), o la politització ultramontana d'alguns sectors del moderantisme. La notorietat que van assolir els sectors carlo-catòlics en l'estructura eclesial, s'ha d'entendre com una més de les respostes que l'Església donava al canvi social, propiciat per la consolidació de l'administració de l'Estat i del liberalisme. No podem dir si va ser la resposta més important, o si va ser minoritària en el conjunt de l'Església catalana. En les pàgines que segueixen mostrarem que el carlisme va canalitzar un important segment d'aquesta, i que en certs moments va saber-ne capitalitzar la part més activa.

Amb posterioritat de les desgraciades intervencions carlines el 1855 i el 1860, entre el Bienni Progressista i el desembarcament de Sant Carles de la Ràpita, el carlisme es "refugià" en el debat catòlic. Un catolicisme impulsat per una onada eclesiàstitzadora de clara inspiració romana, en la qual es fomentà la pietat devocional popular, el conreu de les missions, l'aparició de fundacions femenines, les associacions de laics com les Congregacions de Sant Vicenç de Paül, o l'enorme promoció editorial simbolitzada per la Llibreria Religiosa (734). No tot aquest esforç i

732 Casimir MARTÍ, *L'Església de Barcelona (1850-1857). Implantació social i dinamismes interns*, 2 vols., Curial 1984; el de C. MARTÍ I J. BONET, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques: 1881-1888*, Ed. Vicens Vives, Barcelona 1990; id. autor, "L'integrisme, un particularisme religiós i civil", a D.D.A.A., *L'Església Mallorquina durant la Restauració*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona 1992), pàgs. 7-20; Jordi FIGUEROLA, *El Bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1994.

733 El treball de Montserrat CASAS NADAL, "El periodisme barceloní i la unificació italiana (1859-1870)", a *Anuari de Filologia*, vol. XVII, 1994, pàgs. 31-38, és pràcticament un buidatge del *Diario de Barcelona*; vegeu també Fernando JIMENEZ NUÑEZ, *Los Gobiernos de Isabel II y la cuestión de Italia*, Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid 1988 i, el clàssic de Jesús PABON, *España y la cuestión romana*, Ed. Moneda y Crédito, Madrid 1972. Sobre un altre tema molt vinculat: V. CARCEL ORTI, "La publicación del Syllabus en España", a *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVIII, 1975, pàgs. 149-191.

734 Un exemple és l'ensenyament religiós femení. Com ha posat de relleu Ana YETANO, de les 17 congregacions fundades durant el segle XIX, 14 van crear-se durant el moderantisme isabelí, i 8 després del Concordat. Per tant, només 2 durant la Restauració alfonsina. Tres eclesiàstics implicats amb diversa intensitat amb el carlisme, en van ser fundadors: Josep Caixal de la Sagrada Família d'Urgell, amb la mare Anna Maria Janer (1859); Francesc Palau i Quer, de les

mobilització es va transformar en "carlisme", però va preparar el terreny per a la sensibilització de futures generacions en un sentit anti-liberal. El formidable esforç ideològic desplegat en oposició a la cultura lliurepensadora i democràtica, va posar de manifest el paper que el catolicisme podia jugar com argamassa d'unes relacions socials canviants i cada cop més deteriorades.

Malgrat que la política dels governs isabelins fou concordant amb l'esforç institucional de l'Església, no per això deixava d'existir la necessitat de reconquerir la societat. La "qüestió romana" (735) i la crisi final del règim isabelí, van vincular a la política carlina un sector gens menyspreable de joves de casa bona, que estudiaven en el seminari o a la universitat barcelonina, malgrat les arrels liberals d'algunes de les seves famílies. Un sector que va ser el motor de la mobilització catòlica encetada el 1869, i que va confluir en el carlisme. La presència de carlins en les juntes locals de l'Associació Catòlica i de la Joventut Catòlica, o en la "Sociedad Católica de Amigos del Pueblo" de Barcelona, va ser aclaparadora.

El nou règim de 1868, amb les seves mesures en matèria religiosa, va promoure un altre embat entre l'administració de l'Estat liberal i l'Església: expulsió dels jesuïtes, supressió de les comunitats religioses fundades a partir de 1837, dissolució de les Conferències de Sant Vicenç de Paül, cancel·lació de les subvencions als seminaris, i la llibertat de cultes, discutida més tard en el procés de redacció de la nova constitució. En aquest context, va destacar el treball desenvolupat per Ramon Vinader, Joaquim Olivas, el dominic Joan Planas o Lluís Maria de Llauder, en les candidatures catòliques de 1869. Alhora, una prova de la febril activitat d'aquest sector, van ser les campanyes de signatures contra la llibertat de cultes, les declaracions materialistes de Francesc Sunyer i Capdevila, i en solidaritat amb Pius IXè. Entre 1869 i 1871 es van realitzar nombroses festes en favor del pontífex "pres", pelegrinacions en honor al seu 25è aniversari, i protestes contra el matrimoni civil i la

Carmelites Misioneres Teresianas (1862), i Enric d'Ossó, de la Companya de Santa Teresa (1876). Vegeu, de l'autora, *La enseñanza religiosa en la España de la Restauración, 1900-1920*, Anthropos, Barcelona.

⁷³⁵ Un dels més interessants sobre el pontífex: Giacomo MARTINA, *Pio IX (1851-1866)*, Pontificia Università Gregoriana, Roma 1986. Una crítica a Paolo BLASINA, *Società e Storia*, núm. 49, 1990, pàgs. 579-763. De Sonsoles CABEZA SANCHEZ-ALBORNOZ, "Los católicos españoles y la conquista de Roma en 1870", a *Estudios históricos. Homenaje a los profesores J.M. Jover Zamora y Vicente Palacio Atard*, tom. II, Universitat Complutense (Madrid 1990), pàgs. 509-524. Eduardo ENRIQUEZ DEL ARBOL, *La cuestión romana en el diario madrileño "El Pensamiento Español" de 1870*, F.U.E., Madrid 1987;

Constitució per tota la geografia catalana i espanyola (736).

Quin va ser el grau d'implantació del personal eclesiàstic filo-carlí, a l'Església catalana del Sexenni?. Tan sols un bisbe es va declarar obertament carlí, el prelat de la Seu d'Urgell, Josep Caixal i Estradé, nomenat per Carles VII vicari general castrense dels exèrcits carlins espanyols. Benet Vilamitjana, bisbe de Tortosa, va participar també en plataformes electorals carlines, com a senador per Castelló el 1871, però posteriorment va mantenir-se en l'equidistància política (737). Consultes electorals com aquesta, i l'alta participació que el carlisme va tenir en l'associacionisme i la premsa catòliques, van permetre que la formació guanyés capacitat d'atracció entre el moviment. En el Sexenni, es va formar un consens generalitzat en l'opinió pública, des dels conservadors als republicans, que vinculava l'agitació catòlica amb la carlina.

En efecte, la presència d'eclesiàstics influents en les candidatures electorals i l'aparell propagandístic carlins, encarnava per als fidels una prova més de la sintonia de l'Església amb els partidaris de Don Carlos. En les eleccions de diputats a Corts de març de 1871, van ser escollits al Principat el bisbe de la Seu d'Urgell com a senador per Tarragona, els bisbes de Tarazona i d'Osma com a senadors per Barcelona, el bisbe de Tortosa senador per Castelló i el catedràtic del seminari d'Urgell, Joan Vidal i Carlà, diputat pel districte de Sort. També és coneguda la candidatura del dominic exclaustrat Joan Planas, en les eleccions a diputats a Corts per Girona de 1869. Igualment, la premsa catòlico-monàrquica quasi monopolitzava les exposicions de protesta que un mes sí, l'altre també, feien els bisbes d'arreu d'Espanya contra les mesures governamentals. Lluny de disassociar la visió que hom ha tingut respecte de l'Església catòlica en la seva relació amb el carlisme, la dinàmica política va ajudar

⁷³⁶ Vegeu el nostre treball *L'aristocràcia d'espanyola...op.cit.*, en concret el capítol IIIr. "La vinculació amb el moviment catòlic o l'èxit polític del carlisme" (en premsa). Una biografia de l'autor de la cèlebre "sessió de les blasfèmies", Guillermo SANCHEZ MARTINEZ, *Guerra a Dios, a la tisis y a los reyes. Francisco Suñer Capdevila, una propuesta materialista para la segunda mitad del siglo XIX español*, Ed. U.A.M., 1987. Com a complement, Rafael SANZ DE DIEGO, "La legislación eclesiástica del Sexenio Revolucionario (1868-1874)", a *Revista de Estudios Políticos*, 1975, pàgs. 195-223.

⁷³⁷ Vegeu la Tesi de Carmen IBAÑEZ GISBERT, *La diócesis de Tortosa en el pontificado de Vilamitjana y Vila, 1862-1879*, U.N.E.D., dirigida per Feliciano Montero, 1990. J.M. CUENCA TORIBIO, "El episcopado catalán ante la revolución de 1868", a *Analecta Sacra Tarraconensis*, núm. 40, 1967, pàgs. 159-186. En una línia semblant vegeu els treballs de V. CARCEL ORTI, "Los Obispos españoles ante la revolución de 1868 y la primera república", a *Hispania Sacra*, núm. 48 (1975) pàgs. 149-191, així com el seu llibre *Iglesia y revolución en España (1868-1874)*, Ed. Universidad de Navarra, Pamplona 1979. I l'article de J.Ma. MARQUES PLANAGUMA, "Constantino Bonet, obispo de Gerona (1862-1875)", a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XXIII (1976-70, pàgs. 257-258, i XXIV (1978), pàgs. 177-204.

contràriament a confondrel's (738).

La trajectòria de Josep Caixal (Vilosell, Garrigues 1803 -Roma 1879) pot il·lustrar l'evolució d'alguns membres de la jerarquia eclesiàstica cap a les posicions defensades pel carlisme (739). Va ser fundador de congregacions religioses femenines i impulsor al costat d'Antoni Maria Claret de l'obra editorial *Librería Religiosa*, empresa clau en l'impuls devocional. El 1853, quan el bisbe de la Seu començà el seu mandat, es trobà amb una diòcesi per normalitzar: construcció d'un seminari de proporcions formidables, contínues visites pastorals per a conèixer l'estat de la diòcesi, i restabliment de la disciplina interna en el capítol. Un ambient, doncs, de necessària restauració catòlica. Al costat d'això, els complexos lligams amb el Principat d'Andorra i les relacions concordatàries amb l'Estat van ocupar la major part del seu temps. Per un cantó, la voluntat episcopal de voler tornar a imposar el delme als andorrans i la resistència al seu pagament, va significar, juntament amb la reforma institucional de 1866, un dels capítols més importants de la recent història andorrana. Un petit país considerat per Caixal com un territori on encara es podien salvar les virtuts cristianes de la contaminació liberal.

Un altre element de conflicte va ser el seu enfrontament amb el ministeri de Gràcia i de Justícia, amb els governadors civils i altres autoritats de l'estat liberal. El focus de tensió vingué provocat per l'adequació territorial dels bisbats a les respectives demarcacions provincials. Un canvi en la circumscripció podia suposar un canvi radical en l'estructura interna de la diòcesi, en les fonts del seu finançament i en la relació establerta amb el cos de fidels. En aquest sentit, l'actitud de Caixal va expressar una oposició a l'Estat molt més àmplia que la descrita en el marc de les difícils relacions internacionals entre el Govern espanyol i Roma a partir de 1865. D'aquí que dos anys després afirmés que: "el clero no espera gran cosa del gobierno, ni tiene grandes motivos de esperarla, cuando le ven tan exacto en dar cumplimiento

738 Tant les subscripcions en favor de Pius IX, com les exposicions dels bisbes al Govern, ocupaven les planes de *La Esperanza*. A tall d'exemple, l'exposició dels bisbes i els vicaris capitolars de la província eclesiàstica de Tarragona, a les Corts apareguda en aquest periòdic, número 8000, del 7 de desembre de 1870.

739 sobre J. Caixal citarem el treball que millor ha tractat la seva relació amb les valls d'Andorra: E. LOPEZ, J. PERUGA I C. TUDEL: *L'Andorra del segle XIX. (De la Nova Reforma a la Revolució de 1881)*, Andorra la Vella, 1988; MESTRE SAURA, Fco. "El Obispo Caixal Vicario general castrense de las tropas carlistas por iniciativa del Papa Pío IX", a *Anthologica Annua*, núm. 32, Instituto Español de Historia Eclesiástica (Roma 1985), pàgs. 319-363; de J. CAIXAL I ESTRADE i del P. Fco. de JESUS MARIA JOSE, *Lucha del alma con Dios o conferencias espirituales, en las que un alma de oración e instruída sobre el modo de negociar con Dios el triunfo de la religión católica de España y el exterminio de las sectas Impías que la combaten*, P. Riera, Barcelona 1869. Sobre les altes jerarquies carlines vegeu també V. GARMENDIA, *Vicente Manterola. Canónigo y conspirador carlista*, Caja de Ahorros Municipal de Vitoria, 1975.

al Concordato en todo cuanto a él favorece, y tan negligente en todo cuanto favorece al clero" (740).

Caixal també va gaudir d'una certa ascendència i prestigi dins i fora del seu territori diocesà. Aquest es va palesar en el paper exercit en les mobilitzacions catòliques del 1871: actes d'inauguració i consagració a la ciutat de Lleida del santuari de Nostra Senyora de l'Acadèmia, protagonisme en els treballs d'oposició a les mesures laïcitzadores governamentals impulsades des de la província tarraconense, així com una destacada participació en les sessions del Concili Vaticà primer.

En aquest sentit, és molt simptomàtica una carta que Caixal envià al Nunci a Madrid, sobre el valor de les pelegrinacions d'estiu de 1871. El bisbe d'Urgell no es feia massa il·lusions sobre la utilitat d'aquestes manifestacions, "si nos contentáramos con ellas, el tñoso se reiría de nosotros. Es necesario rogar a Dios, o como decimos, A Dios rogando...; pero es preciso la segunda parte, y con el mazo dando". Caixal pensava que era imprescindible que els catòlics comencessin a organitzar-se. Tot i el lideratge natural exercit pels bisbes, calia donar un pas més endavant: "es preciso que bajo nuestra dirección haya jefes seculares de acción, y un centro común en todas las naciones. La Asociación de Católicos no sé si bastará" (741). Una opinió que deixava una porta oberta a una col·laboració més estreta entre eclesiàstics i seglars, en sintonia amb el carlisme més sensibilitzat amb la qüestió catòlica.

Un altre cas rellevant és el del dominic Joan Planas i Congost. Ben relacionat amb el clergat diocesà gironí, va ser molt influent a la cúria com a conseller del bisbe Llorente i va destacar per la seva capacitat com a orador i escriptor. Fundà la casa missió de Girona, de la qual fou el primer director, i fou també catedràtic del seminari. Joan Planas va impulsar un tasca recatolitzadora enorme. Llibres plens de consignes per als rectors i programes de predicacions per als capellans, com *Arte o método para gobernar bien una parroquia* (1859), on reflexionava sobre quina era la millor actitud que el rector havia de mantenir amb els seus domèstics, els notables locals i la joventut de la comunitat. I obres predicables com *Asunto de Circunstancias* (1869), on aconsellava quina devia ser la relació òptima entre el capellà i els regidors de

740 Carta de J. Caixal, des de Bossost (Vall d'Aran) al Nunci Apostòlic a Madrid, del dotze d'agost de 1863. Fons de l'Arxiu de la Nunciatura sobre J. Caixal dipositat en els Arxius Nacionals de les Valls d'Andorra. El tema de la remodelació territorial dels bisbats es pot veure en el mateix fons, en carta del vuit de setembre de 1861.

741 Carta de Josep Caixal i Estradé al Nunci a Madrid. Fons de l'Arxiu de la Nunciatura a l'Arxiu Secret del Vaticà, lligll 469, "Miscelanea. Diversas cartas de Obispos", datada el 9 d'agost de 1871, Seu d'Urgell.

l'ajuntament, i quin era el model ideal del soldat catòlic (742). La seva trajectòria durant la guerra carlina ens és desconeguda, malgrat haver ocupat la direcció del diari carlí de la capital gironina *El Norte*, abans del conflicte bèl·lic, i ser candidat a les corts constituents el 1869.

Un eclesiàstic que val la pena ressenyar és Josep Maria Escolà i Cugat (la Fatarella, 1820- Lleida 1884). Fundador, entre d'altres, de l'Acadèmia Bibliogràfica Mariana (1862), institució de renom en la vida literària de la ciutat. Va escriure una obra expressiva del suport propagandístic desfermat per alguns eclesiàstics en els inicis de la reorganització del partit carlí; ens referim al llibre *Historia del Porvenir sobre el Imperio del Gran Monarca y triunfos de la Iglesia Católica hasta el fin del mundo, según las profecías más célebres, antiguas y modernas* (1869) (743). En aquesta obra va descriure al pretendent carlí com el conqueridor de la nova Jerusalem i el salvador del Papa.

Per tant, continuant la política desenvolupada els anys anteriors, el carlisme va voler que la lluita s'identifiqués amb la causa catòlica. Periòdics carlins com *La Convicción*, presentaven les partides com a part integrant d'un exèrcit catòlic modèlic. En l'entrada a les poblacions feien gala d'un bon comportament i lluïen detentes, escapularis i medalles. Sovint se'ls veia passant el rosari en la plaça pública, sense molestar als veïns. Un diari francès legitimista, referint-se als voluntaris de D. Carlos, deia que "los soldados del duque de Madrid, son los cruzados del siglo XIX". Tanmateix, el germà del pretendent, Alfonso de Borbón, va transmetre en una carta al Papa Pius IXè, el veritable contingut ideològic de la lluita: "la guerra che fachiamo e puramente di religioni". Els seus soldats, continuava dient, anaven tots vestits de zuaus i amb la insígnia del sagrat cor. Van ser, doncs, els mateixos carlins els que es van presentar com el braç armat del catolicisme. "Son soldados -deia *La Esperanza*, de la vanguardia del Ejército Católico, que son cruzados que pelean al grito de Dios lo

742 L'autor morí a Girona el 1886. Del P. Joan Planas citarem, a més dels esmentats: *El catequista orador, o el Catecismo romano impuesto en pláticas doctrinales: en obsequio de los señores párrocos*, 2 vols. Imp. dels Hereus de la Vda. Pla, Barcelona 1854, tot i que hi ha diferents edicions el 1857, 1861 i 1862; *El cura en el púlpito. Obra original predicable*, Imp. de Gerard Cumané i Fabrellas, Girona 1868. Un autor que ha esmentat la seva obra, W.J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Nerea, Madrid 1989.

743 En el llibre, dedicat a D. Carlos de Borbón, l'autor utilitzà el pseudònim J. Lascoe, Imp. de Mariano Carruez, Lleida 1869, 306 pàgs. Dos anys després i a la mateixa ciutat, publicà *Las profecías en relación al estado actual y al destino futuro del mundo sobre el fin de la revolución. Imperio del Gran Monarca, y triunfo de la Iglesia*. Dins la línia de restauració catòlica del període destaca el seu *Ensayo de sermones para facilitar la predicación. Sobre conversión de pecadores, perseverancia de justos*, Lleida 1870.

quiere, y que un cruzado tiene que ser cristiano y caballero" (744).

Les comparacions de la guerra carlina com una croada es repetiran al llarg del conflicte. Una vegada serà Josep Maria Carulla, el 1872, que abandonà Rafael Tristany cansat que el carlisme no impulsés una guerra sota estrictes principis religiosos. Un altre cop serà Joan Mestre i Tudela, el vice-president de la Diputació carlina que, en plena crisi del carlisme armat, va vindicar la creació d'un cos anomenat "Cruzados Marianos". D'una o altra manera, la qüestió catòlica quedava entrelligada amb el contingut de la darrera carlinada. Tot i això, quin tipus de missatge religiós va donar-se durant la guerra? Quin grau d'implicació van tenir en l'exèrcit carlí els eclesiàstics que hi simpatitzaven? En definitiva, com es veié afectada l'Església catalana pel tercer carlisme?

La premsa liberal i republicana va descriure els combatents carlins seguint el model de voluntari catòlic, pietós i missaire, susceptible de caricaturitzar. Un sergent carlí del batalló Guies de Rafael Tristany, va ser detingut a Riudellots de la Selva, amb una bossa plena de diners (3.654 pessetes), "tres escapularios blancos y azules, un Santo Cristo de plata maciza, un rosario montado en plata con medallas del mismo metal, una cadena de plata con medallas de idem, la doctrina del Padre Claret, otro libro titulado "Tres Dias de tinieblas, o sea el triunfo de la Iglesia", una capa de paño con las insignias de jefe de la guardia civil, un casquete del mismo cuerpo (...)". Posteriorment, el republicà Salvador Sampere i Miquel, en una sèrie d'articles fets en qualitat de cronista a les comarques nord-catalanes, va afirmar que la guerra es perpetuava "porque es esencialmente religiosa". Segons la seva interpretació, en consonància amb el que havia passat en la guerra de la Vendée i en la dels set anys, ara la guerra carlina tenia un clar significat "clerocàtrico" (745).

En aquesta línia, un altre cas significatiu és el protagonitzat per un grup de quatre carlins, morts per la ronda volant liberal del pla de Barcelona. Un d'ells era Francesc Guiu, petit propietari de terres i cotxer; aquest s'havia posat al davant de l'Ermida dels Penitents, erigida per Francesc Palau i Quer en la muntanya del Tibidabo, i

744 Segons una correspondència d'Arbúcies a *La Convicción*: "se procedió al alojamiento de la tropa, la cual después de racionada rondó la villa dividida en grupos y cantando canciones religiosas", núm. 222, 3 de setembre de 1872. La carta d'Alfonso, datada a Solsona, 18 de maig de 1874, Arxiu Secret del Vaticà, Arxiu Pius IXè, Sovrani, Spagna, carta núm. 225. Per últim, la cita de La Esperanza, recollida per *La Convicción*, núm. 190, 15 d'agost de 1872.

745 Carta des de Blanes del 13 de novembre de 1873, a *La Independencia*, Barcelona, núm. 1812 del 14 de novembre. Un dels llibres que portava el detingut era de Francesc PALAU, *Los tres días de tinieblas y la gran crisis social, seguida del triunfo de la Iglesia, según acreditadas profecías, van también los secretos de la Saleta, y un apéndice sobre el fin del mundo*, Herederos de Viuda Pla, Barcelona 1873, 79 pàgs. Sabem, pel que comentava el diari carlí *El Nuevo Pelayo*, que estava a punt de preparar-se la tercera edició, el 1874. S'havia imprès en les màquines de *El Ermitaño*, a Barcelona, per part dels seguidors de Josep Maria Escolà i Cugat. L'article de Salvador Sampere i Miquel, "Cambiar de Táctica", a *La Independencia*, núm. 2275, 19 d'agost de 1874.

que donarà nom a un barri a principi del segle XX. En una de les butxaques del finat van trobar papers de la Intendència carlina, diner, escapularis, xiulets i membres carlins. Qui era Francesc Palau i Quer? Nascut a Aitona el 1811 i mort a Tarragona el 1872, serví com a capellà carlí en la primera guerra. Posteriorment, fou fundador de diverses congregacions de carmelites i de l'Escola de la Virtut de Barcelona. Dirigí una revista a la capital catalana titulada *El Ermitaño* (1868-1873), on es donaven compte d'aparicions demoníques coincidents amb el context de canvi polític, i s'anunciava la futura arribada de Don Carlos com a príncep abanderat del catolicisme (746).

El Bisbe de Barcelona Pantaleó Montserrat havia explicat uns anys abans al Nunci vaticà a Madrid, el caràcter dels treballs de Francesc Palau. Aquest havia assolit certa fama com a predicador i fou capaç de reunir un grup de seguidors, "en una especie de ascetería o reunión de mujeres de todos los estados que se sentían llamadas a la vida de retiro y de penitencia". Malgrat els intents de dissoldre les reunions, els seus membres van pensar que no es podien salvar sense aquell gènere de vida. Malgrat la prohibició de les trobades de Palau a l'Escola de la Virtut, i els problemes amb el bisbe Josep-Domènec Costa i Borràs, continuava reunint joves cridats per la vida rígida d'anacoreta que realitzava en una ermita propera a la capital.

Amb el temps, segons el testimoni del bisbe, aquest tipus de vida austera "fué conceptuando al sacerdote ante el pueblo de santo, en el sentido que esta voz tiene vulgarmente". Moltes persones van acudir per a curar-se malalties que la medicina havia descartat, i Palau començà a fer pensar que es tractava de persones posseïdes pel pecat i pel dimoni. El que passava a l'ermita corria de boca en boca, i es reunien fins a quaranta persones per assistir a les curacions que realitzava amb la simple imposició de mans. El que pels metges eren causes físiques que afectaven al sistema nerviós, per a Palau era una manifestació més que arribava el renat de l'Anti-Crist. Doncs bé, Francesc Guiu, mort per la ronda liberal el 1874, "carlista hasta lo sumo" segons la premsa republicana, havia abandonat la seva família i vivia amb un grup de dones seguidores del pare Palau, al costat de l'ermita on aquest havia fet les seves prèdiques (747).

746 Segons aquesta revista, "El triunfo de la causa de Carlos como cosa política pende del triunfo de Dios contra el diablo, que es la causa religiosa", *El Ermitaño*, Barcelona núm. 180, 15 de febrer de 1872. En altres números apareixen dibuixos com el del 12 de desembre, on es veu sortir Sant Pere d'un núvol i amb les claus, i un querubí llançant lloret als combatents carlins. En el del dia 26, un grup de carlins fa fugir un dimoni.

747 *La Independencia*, núm. 2299, 1 de setembre de 1874. Els quatre morts trobats en el Torrent del Frare Negre, en la carretera de Sant Gervasi a Horta, eren Josep Sangrà, Salvador Soler, Angel Gramunt i Francesc Guiu. La carta del bisbe de Barcelona al nunci del Vaticà, de 11 de març de 1867, fons de l'Arxiu de la Nunciatura de Madrid (Arxiu Secret del Vaticà), lligall 417. Palau havia intentat que el Vaticà intercedís per ell, sense resultat. Tot i la fama d'exorcista, mai no va tenir permís per a

La relació entre els eclesiàstics i el carlisme es va reforçar també per la política de vigilància i repressió endegada per les autoritats liberals. El mateix Josep Morgades i Gill, va ser detingut a Barcelona i alliberat molt poc després, per sospitós carlí, encara que no hi tenia res a veure. Era cas semblant, tal vegada, al de Josep Manyanet i Vives, fundador de l'institut Fills de la Sagrada Família (1870), i detingut a Tremp per addicte al carlisme, com a represàlia de l'entrada carlina a la població. En canvi, no hi havia dubte amb l'empresonament de Ramon O'Callaghan i Forcadell. Canonge i cronista de Tortosa, emparentat amb la famosa nissaga carlina local, que havia estat implicat en una conspiració descoberta per les autoritats.

Vinculació reforçada per l'actitud d'aiguns rectors de parròquia, que des del púlpit van voler encomanar als feligresos la bondat dels partidaris de D. Carlos. Així, Josep Nebot i Vall, rector de Vilaplana, va ser cridat per la justícia per excitar als fidels a la rebel·lió. És el cas també del sacerdot Gallissà, de la parròquia de la Selva del Camp, perseguit per les seves prèdiques en favor del pretendent. O el del rector de Calders (Bages), que en meitat del sermó va elogiar D. Carlos i animà als assistents a aixecar-se en armes. Mentre ell deia que els donaria escapularis, una part del públic el va increpar i, enmig de la trifulca, va fugir ⁽⁷⁴⁸⁾. No sabem fins a quin punt es poden generalitzar aquests exemples, però el que sí van poder ajudar és a oferir una visió d'una part de l'església catalana, estretament relacionada amb el carlisme

Els dirigents carlins van tenir molta cura d'adoptar un aparell simbòlic que donés una imatge plenament catòlica de la seva causa. Un acte ple de significat va ser la consagració de l'exèrcit carlí de Catalunya al Sagrat Cor de Jesús. La benedicció va ser realitzada en el santuari de Nostra Senyora de Montserrat, el primer de juny de 1873, amb presència d'Alfonso, María de las Nieves i el batalló de zuaus. La bandera del cos, feta per unes monges de Vic segons un model enviat pels infants, portava brodades en el centre el Cor de Jesús i: "a derecha e izquierda, las armas de Pío IX y de España y la inscripción Ejército Real, Zuavos Carlistas. En el otro lado de la bandera se veía la imagen de la Purísima y la inscripción: Dios Patria y Rey".

a utilitzar-los. Sobre ell, acabava dient, "Es lástima que siendo persona bastante instruída y de una moral irrepreensible, se vaya siempre con su imaginación ardiente por lo extraordinario y portentoso, a que el pueblo en este país es tan aficionado, motivo por lo cual no podemos los obispos utilizar sus buenas disposiciones". Vegeu *Historia de la Congregación de Carmelitas Misioneras Teresianas I. El fundador P. Francisco Palau i Quer, varón de contrariedades*, Impremta Monte Carmelo, Burgos 1986. Sobre l'Escola de la Virtut, Josefa PASTOR MIRALLES, "La obra socioreligiosa del P. Francisco Palau en Barcelona, 1851-1854", a *Monte Carmelo*, 80 (1972), pàgs. 503-575.

⁷⁴⁸ El rector de Vilaplana a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, gener de 1874. L'acte sembla que va tenir lloc un any abans, el 18 de gener de 1873. Pel que fa al rector de Calders, *La Independencia*, maig de 1872.

Pocs dies després, en una acció tinguda a Prats de Lluçanès, aquestes forces van llançar-se al combat al crit de "¡Viva la Religión!, ¡Viva el Corazón Sagrado de Jesús! ¡Viva la Virgen Inmaculada! ¡Viva el Rey!" (749).

Les inscripcions de la resta de senyeres dels batallons carlins són molt significatives d'aquesta vinculació simbòlica. Així, el batalló primer de Lleida, portava una bandera de seda encarnada, feta el 1823, i que no havia estat encara utilitzada. Ara, el 1872, havia estat donada a Rafael Tristany, i portava l'escut d'armes de Lleida i, entre les inscripcions, una Flor de Lis. La del segon batalló de Lleida, portava els colors de la bandera espanyola, i l'expressió "Dios, Pátria, Rey. Viva Carlos VII". La d'Andreu Torres o la de Miquel Borràs (a) Cadiraire, el 1872, invocaven la Mare de Déu de Montserrat i, per la seva banda, la de Joan Castells s'havia consagrat a la Mare de Déu de la Mercè. Un estandart interessant és el del regiment de cavalleria, primer de caçadors, nom sens dubte massa pompós pel que era aquesta força. En l'anvers portava la imatge brodada de Sant Jordi, i en el revers l'escut d'Espanya sobre les aspes de Borgonya.

Pel que fa als carlins gironins, la bandera del batalló primer de Girona, de seda blanca, portava la imatge del patró Sant Narcís, els retrats del pretendent i de la seva esposa Margarita, i les inscripcions, brodades sobre llargues llaçades de "María protege a los católicos", i "San Narciso ruega por nosotros". De manera semblant, la cavalleria de l'infant Alfonso portava un estandart de seda del mateix color, amb la imatge de la Puríssima i la frase "Si quieres vencer, invoca a María". Per últim, la facció gironina que atacà l'estació del ferrocarril de Sils els darrers dies de 1874, portava una senyera blanca, "con la imagen de la Virgen bordada, y en letras de oro estaba escrito: Ejército Católico" (750).

Arribats aquí, quina va ser la participació dels eclesiàstics que simpatitzaven amb l'ideari carlí? En el transcurs de la guerra, van existir tres vies principals de col.laboració entre aquest personal i el carlisme armat. La primera, com a caps de partida o capellans de batalló; la segona, formant part de l'administració hospitalària i, la tercera, com agents carlins situats en les ciutats liberals o al llarg de la frontera amb França. Els més arriscats i bel·licosos, van jugar la primera carta. La resta van preferir viure "a la reraguarda" carlina, ja sigui per pròpia voluntat o obligats per la

⁷⁴⁹ María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis memorias...op.cit.*, vol. I, pàgs. 207,241 i 253.

⁷⁵⁰ Les descripcions de les banderes les hem obtingut d'una relació de trofeus i senyeres de les sales del Palau de Loredán, a Venècia, que va publicar la revista il.lustrada *El Estandarte Real*, Barcelona, núm. 10, 11, 12 i 17, entre gener i agost de 1890. Sobre l'atac a Sils, *La Convicción*, núm. 1836, 27 de novembre de 1873, carta des de Blanes, 24 de novembre. Segons la premsa liberal, el convent de monges de Calella treballava brodant estandards i faixes per als cabdills. Veure, també, *Museo de Recuerdos históricos. Pamplona. Catálogo de banderas*, Gráficas Becansa 1942.

persecució governamental.

En el Mapa núm. XX representem la relació que una part de l'Església catalana va mantenir amb el carlisme armat. Hi apareixen anotats els eclesiàstics que, d'una o altra manera, van relacionar-se amb aquest moviment, distingint aquells que van comanar alguna partida. Alhora, hem volgut indicar l'impacte de la guerra en forma d'edificis religiosos ocupats o parcialment afectats pels combats, i aquells religiosos que van haver de marxar de la seva localitat per por a represàlies. El nombre d'eclesiàstics censats per la seva participació en el carlisme armat és de 116, d'entre un total de 230 individus que actuen com a escriptors, periodistes o simpatitzants amb la causa carlina (vegeu també Apèndix núm. XV).

És un error pensar que la figura del "capellà trabucaire" pertany exclusivament a la primera meitat de segle XIX; en canvi, és cert que la participació del clergat regular va ser molt inferior a la darrera carlinada. Hem pogut registrar una dotzena d'eclesiàstics, la major part rectors de parròquies, que van ser caps de partides. Els més importants de tots van ser el capellà de Vinyoles d'Orís (Osona), Josep Galcerán, que substituï al seu germà Geroni un cop aquest va morir en una acció. Fos per això o perquè el mes de febrer de 1873 el van detenir juntament amb un professor del seminari de Vic, Galceran manà el segon batalló de Barcelona. Els altres dos sacerdots de més renom que van dirigir partides van ser Josep Agramunt, capellà de Flix, cap del batalló de Gandesa (Ribera d'Ebre), i Ramon Tresserra, capellà de Prades, comandant del quart batalló de Tarragona (Baix Camp) (751).

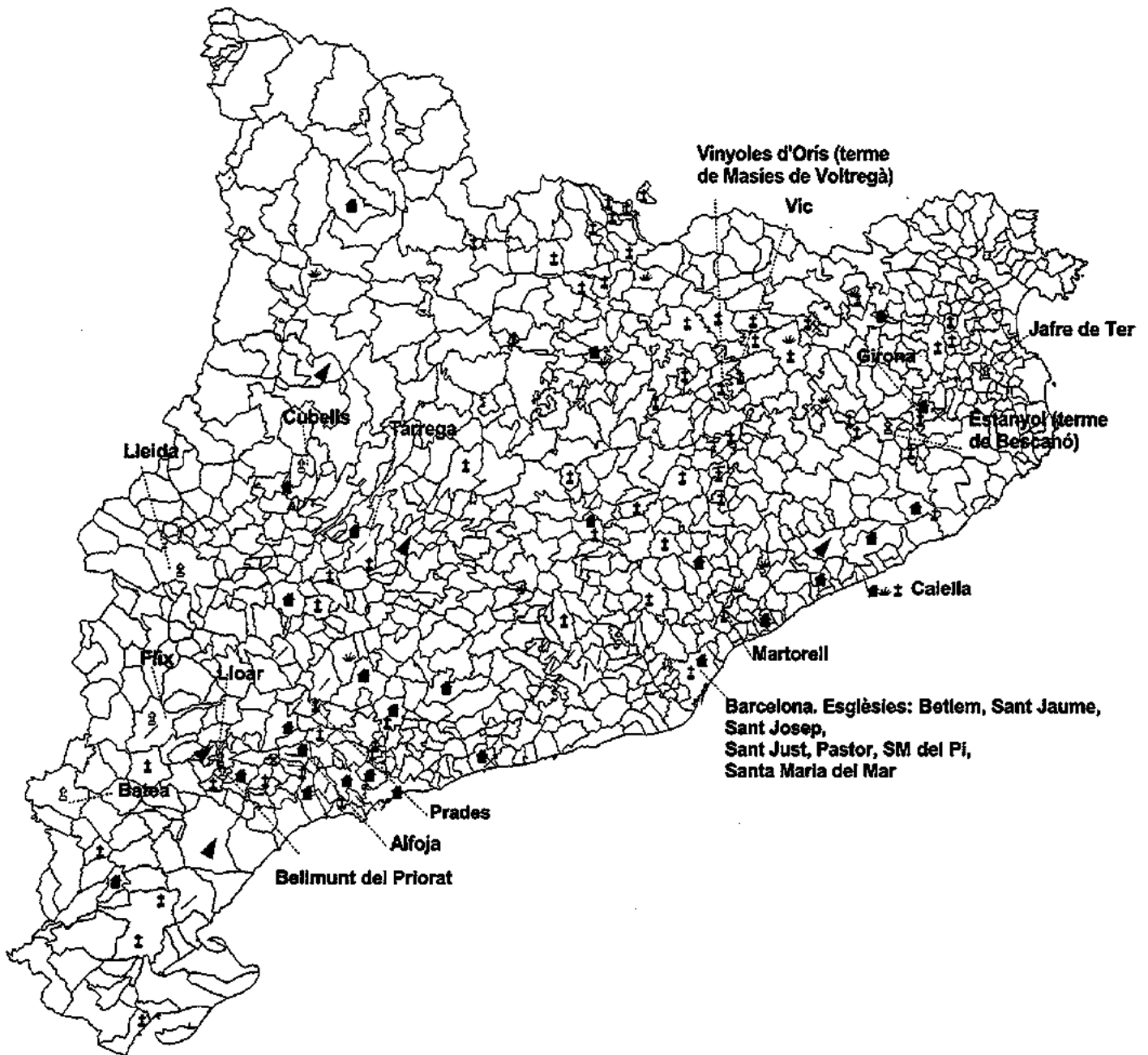
Altres eclesiàstics destacats amb comanament militar van ser Josep Espolet i Martí, de 56 anys, ecònom de Martorell (Baix Llobregat), i Antoni Díez Oriol, capellà de la Todolella (Ports), que actuà en les terres del Baix Ebre amb el setè batalló del Maestrat. De fet, però, Josep Espolet no actuà tota la guerra com a cap d'una partida. Començà, això sí, al front de la comandància d'armes del districte d'Igualada, i el 1873 estigué al capdavant de l'esquadró de cavalleria de Lleida. La seva actuació en un combat tingut a Prats de Lluçanès, i els enfrontaments personals amb Martí Miret, el van deixar molt malparat amb la direcció carlina.

La resta d'eclesiàstics que van dirigir grups armats, van tenir una actuació molt curta. Sovint es tracta de rectors que van aixecar petites partides els primers mesos de la guerra, grups de 15 a 20 homes, i que després es van incorporar com a capellans de batalló o van marxar a l'estranger. És el cas del rector de Jafre de Ter (Baix Empordà); Teodor Magrinyà, rector de Bellmunt (Priorat), que sortí al camp amb el cabdill Bové, armat d'una carrabina d'agulla; és també la situació viscuda pel vicari de l'Estanyol (Bescanó, Gironés), anomenat Roure; el del director del Cor de la Catedral de Lleida; el sagristà de Batea, que va arribar a ser coronel en l'exèrcit del

751 Novament, pel que fa a les comarques tarragonines, Robert VALLVERDU, *El tercer carlisme...* op.cit., el capítol IV "El binomi carlisme-església tarragonina", pàgs. 299-325. J. M. PRATS, *Del Trabuc a la trona. Integristes i mestissos a l'Església de Tarragona*, Tarragona 1992.

ESGLÉSIA I GUERRA CIVIL, 1872-1876

Mapa núm. XX

Vinyoles d'Orís (terme de Masies de Voltregà)

Vic

Jafre de Ter

Girona

Estanyol (terme de Bestanó)

Lleida

Cubells

Tarrega

Calella

Martorell

Barcelona. Esglésies: Betlem, Sant Jaume, Sant Josep, Sant Just, Pastor, SM del Pi, Santa Maria del Mar

Prades

Alfoja

Bellmunt del Priorat

Batea

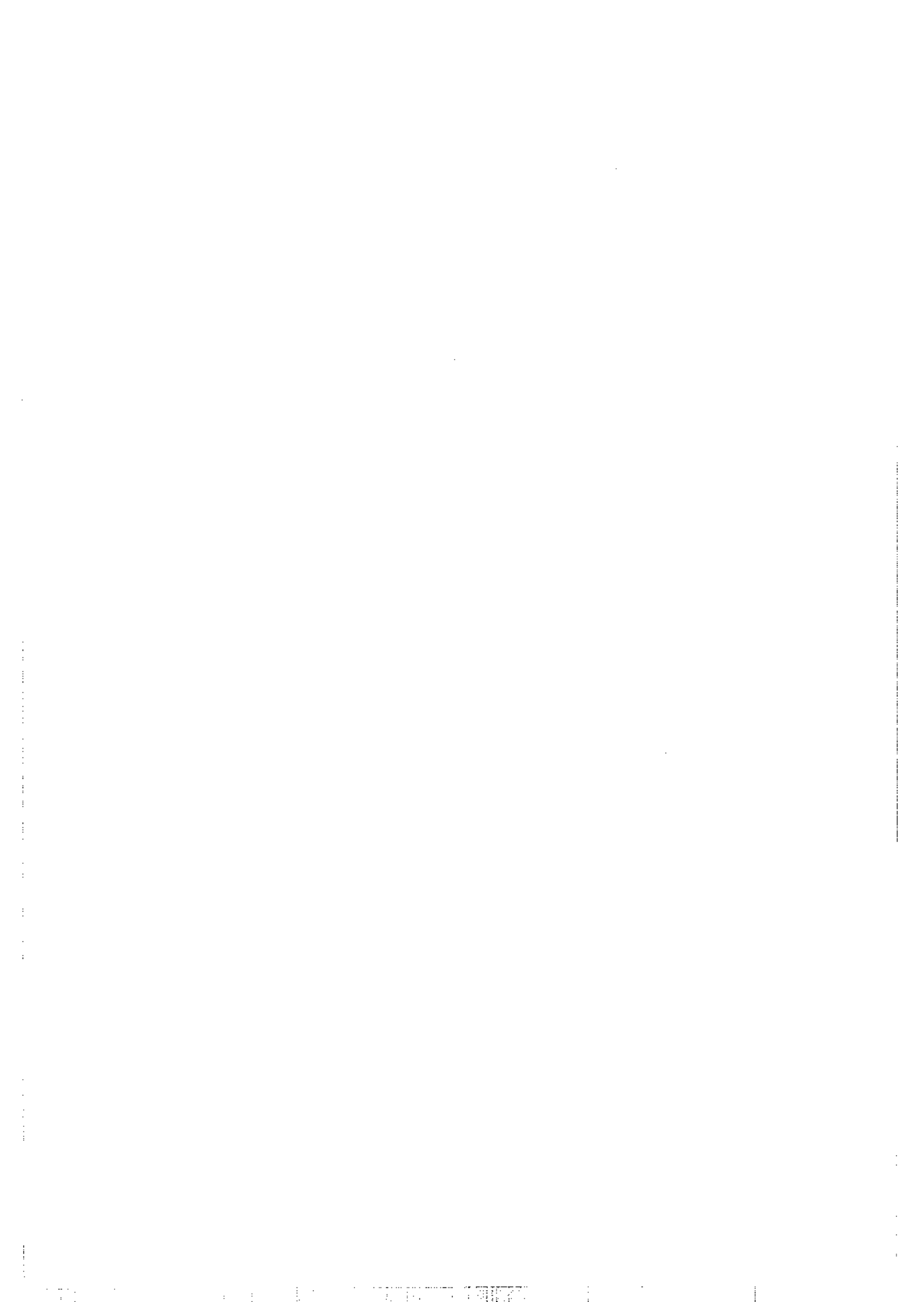
Flix

Lloar

- Edificis religiosos ocupats i fortificats per tropes
- ▼ Edificis religiosos incendiats per accions de guerra
- ⊕ Rectors i eclesiàstics implicat (partides i conspiracions)
- ⊗ Capellans trabucaires (implicats en les accions)
- ▶ Fugida de religiosos de les seves parròquies

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

Centre, o els capellans de Cubells i de Vic, caps de rondes i petites partides.

Un altre grup de religiosos el constitueix la figura del capellà castrense. Tenim una nòmina força completa dels religiosos que acompanyaren les partides i els batallons en la darrera carlinada. La seva missió era la pròpia del seu ministeri: assistir als malalts, consolar els ferits, confessar a qui ho desitgés, i celebrar missa de campanya els diumenges. A tall d'exemple, Josep Bosc i Parés era el vicari de Tortellà (Garrotxa), havia estat a la guerra d'Àfrica, i el seu afany guerrer el va continuar com a capellà del quart de Girona. D'altres com ara Josep Segret, Tomàs Casals i Pere Portell, van ocupar la plaça en els cinquè, tercer i segon batallons de Barcelona, respectivament. Sabem molt poc sobre aquest personal, inclús el bisbat al qual pertanyen o si havien viscut la primera i segona guerres.

Fora bo conèixer aquests religiosos, els nuclis episcopals on dedicaven la seva missió pastoral, els seminaris, capítols i comunitats parroquials. A Barcelona i Vic, a Girona, la Seu d'Urgell o Tortosa, aquest personal podia tenir una presència notable. La influència exercida des de la mitra o el seminari va poder ser important: és el cas d'eclesiàstics com Josep Caixal i Joan Vidal i Carlà, a la Seu, Joan Planas a Girona, i Josep Altés i Alabert, en qualitat de catedràtic del seminari, a Tortosa,. Amb tot i això, tampoc no coneixem suficientment l'evolució de les bases materials dels rectors i de les comunitats religioses després del Concordat. Tal vegada, un descens en les dotacions parroquials i els successius projectes d'arranjament del clergat, van acabar de malmetre l'economia de les parròquies. També resultaria danyada la relació anteriorment existent entre els rectors i la comunitat pagesa. En aquesta línia interpretativa, cal considerar la possibilitat que la figura del sacerdot no fos tan atractiva econòmicament per a col·locar als fills de les famílies benestants; una estratègia distinta per a les noies, que trobarien un bon destí en les congregacions femenines (752).

Seguint amb aquesta relació dels capellans de batalló, sobre els quals les raons de la seva politització ens són desconegudes, caldria ressaltar els noms d'Esteve Sala, capellà castrense del primer batalló de Girona, i de Frederic Codinac, del segon

⁷⁵² De J.M. PUIGVERT I SOLA, "Parròquia i societat rural a la Catalunya d'Antic Règim. L'exemple de Riudellots de la Selva", a *Recerques*, núm. 20 (Barcelona 1988), pàgs. 171-196; Carles SALAZAR, *Església i comunitat en els orígens de la Catalunya contemporània. Institucions parroquials del Bisbat de Vic (s. XVIII-XIX)*, Tesi de llicenciatura, U.B., 1988; Llorenç FERRER I ALOS, "L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII-XIX" a *Recerques* núm. 18 (Barcelona 1986), pàgs. 7-46 i, del mateix autor, "Familia, Iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (siglos XVIII-XIX)", a *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, 1991, IX-1, pàgs. 27-64. Els historiadors francesos s'han prodigat en aquesta temàtica: Marcel LAUNAY, *Le bon pretre. Le clergé rural au XIXè siècle*, Aubier, 1986; el de Philippe BOUTRY, *Pretres et paroisses au pays du Curé d'Ars*, Le Cerf, Paris 1986; Jacques LAFON, *Les pretres, les fidèles et l'État. Le ménage a trois du XIXè siècle*, Beauchesne, Paris 1987; Claude LANGLOIS, *Le catholicisme au féminin. Les congrégations françaises à Supérieure Générale au XIXè siècle*, Le Cerf, Paris 1984.

de la mateixa província. Per la seva banda, Josep Daunís va exercir de sacerdot a l'Estat Major de Savalls. D'altres, situats a les terres de Lleida, van ser Jaume Granollers (a) Camps, del tercer batalló, que va ser assassinat el setembre de 1874; Ramon Rei, el capellà del cos d'artilleria de la Seu; Josep Espinós, capellà del batalló de zuaus i, més tard, de l'Estat Major de Rafael Tristany. Aquest darrer era rector a Vila-seca, amb 32 anys, i va seguir al vell general en l'exili de França, fins assistir a la seva mort ocorreguda a Lorda, el 1899 (753). L'organització del sistema de capellans castrenses sembla no haver-se regularitzat del tot fins el nomenament d'Antoni Maria Lladó, com a sotsdelegat general castrense de l'Exèrcit carlí de Catalunya. El personatge, doctor en lleis, havia romàs fins aleshores en la població fronterera de Prada.

Altres religiosos van ocupar-se de tasques menys arriscades. Joan Vendrell, que l'hem vist com a secretari personal de Savalls el 1872, va exercir d'inspector d'hospitals a Catalunya, el darrer any de la guerra. En una situació subordinada, Sebastià Pagès va fer de capellà a l'hospital de Camprodon, i Marià de Sagarra i de Ferran, d'una família de llargues connexions amb el carlisme històric, era director de l'hospital carlí habilitat a Ameli-les-Bains, el 1874. A Barcelona, les ocupacions de Sagarra eren fer de canonge penitenciari a la Catedral de la ciutat. Un altre eclesiàstic, el manresà Francesc d'Asís Jolis, va haver de deixar la seva ciutat per les pressions de l'ajuntament, i decidí donar una classe diària de Teologia per als estudiants que no podien fer-ho normalment en el seminari de Vic. Una tasca més política que administrativa, la feien tota una xarxa d'agents emplaçats a la frontera francesa, fonamentals per al reclutament i la transmissió de notícies entre els dirigents i la Cort carlina. És el cas d'Antoni Riu, Pere Fornells i Bellilloc, Joan Guitard, Miquel Puig, i Narcís Cargol, prevere de gran influència a la província de Girona, i agent de confiança del pretendent a Beziers.

Que la guerra va ser viscuda per alguns combatents com una autèntica guerra religiosa, ho mostra el tarannà i l'itinerari personal que van seguir un cop acabada la contesa bèl·lica. Una experiència interessant va ser la viscuda per Antoni Mirats, de Montgai (la Noguera), amb 24 anys quan marxà a la facció. Havia entrat als escolapis a través dels col·legis de Balaguer, Reus i Igualada. Quan milità en la partida ho va fer amb el grau de capità, i acabà essent tinent coronel. En acabar la guerra, va anar a l'Argentina on fou vicari provincial pels assumptes sud-americans. Posteriorment, en tornar a Catalunya, va ser escollit Provincial dels Escolapis de

⁷⁵³ Un company seu a la rectoria, Salvador Babot, va donar 100 rals en una subscripció als presos carlins el 1870. I posava una nota com la següent: "hoy por su vejez retirado, siempre carlista, capellán de estado mayor de los ejércitos de Carlos V y Carlos VI, caballero de la orden americana de Isabel la Católica". A *La Esperanza*, Madrid, núm. 1975, 19 de novembre de 1870. Pel fet de no voler jurar la Constitució, els seus ingressos estaven un xic migrats, va apuntar Babot.

Catalunya i, com a títol honorífic, Vicari General d'Espanya (754).

Exemples de vinculació amb l'Església no en falten. Ramon Corbella i Llobet, nascut a Vallfogona de Riucorb (Segarra), havia estudiat al seminari de Vic. Durant la guerra, Corbella va estar a les ordres de Martí Miret, amb el grau de comandant, manant un batalló tiulat de "Nostra Senyora de Montserrat". Anys després, el 1881, fou ordenat sacerdot, i ocupà càrrecs de gran responsabilitat en el bisbat de Vic. Arribà a canonge i secretari del bisbe Josep Morgades el 1882 (755). En efecte, la presència d'estudiants de seminari en els rengles carlins no és estranya. Només en el bisbat de Girona: Pere Vall.llobera, Francesc Casellas, els germans Ramon i Francesc Dou, un tal Blanc, sergent, que va ser després rector a Palautordera; o el cas de Pere Mateu, fill del campaner de la Catedral de la ciutat, capità en el batalló de Francesc Auguet, i posterior catedràtic en el seminari del Collell (Garrotxa). En aquest sentit, la família Vilahur va ser especialment prolífica. Hermenegildo havia estudiat al seminari, Angel va ser capità del batalló "Guías del Infante", i Gumersindo, després de la guerra, va marxar a Valparaiso (Xile), on va ser Superior del convent del Sagrat Cor de Maria (756).

⁷⁵⁴ Els darrers anys els visquè a Sarrià (Barcelona), fins a la seva mort el 1928. Bonaventura PEDEMONTE FEU, *Tres-cents anys d'Escola Pia a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1984. S'ha de pensar que Jacint Feliu va ser el restaurador de les Escoles Pies a Espanya, a meitat de segle XIX. Un altre escolapi que marxà d'Igualada per a ser, el 1872, capellà de la força de Rafael Tristany, va ser Bartomeu Gavarró. També, la premsa liberal va denunciar el comportament dels escolapis de Moià, una població que tant havia sofert en la primera guerra. En aquest cas, es veu que regalaven medalles i confraternitzaven amb les partides que entraven a la localitat. Com a contrapunt idelògic, un escopali, el P. Eduard Llanas, rector a Vilanova i la Geltrú, acceptava plenament la societat liberal, i va polemitzar sovint amb Felix Sardà i Salvany. Per aprofundir més en la qüestió, C. VILA I PALA, *Escuelas Pías de Olot*, Imp. Calatrava, Salamanca 1974, en concret, el capítol VIII, pàgs. 113-124. Sobre l'impacte a l'ordre dels jesuïtes, Manuel REVUELTA GONZALEZ, *La compañía de Jesús en la época contemporánea*. tom. I. *Supresión e reinstalación (1868-1883)*, U. Pontificia Comillas, Madrid 1984.

⁷⁵⁵ Va morir el 1924. Durant la carlinada, apareix com alumne del col·legi de Cadets carlí, el juny de 1874, perquè pensem que el comandament del batalló el va poder obtenir molt al final de la guerra. En acabar aquesta, marxà a Cuba, abans de retornar definitivament a Vic. Sobre la seva actuació en el bisbat, Jordi FIGUEROLA, *El Bisbe Morgades i la formació de l'Església...* op.cit. Alguna nota sobre el personatge a Salvador PALAU I RAFECAS, "La tercera carlinada a les contrades de Santa Coloma de Queralt, 1872-1875 (Recull documental)", a *Aplecs de Treballs*, núm. 4, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà (Montblanc 1982), pàgs. 233-266.

⁷⁵⁶ Precisament Sylvie PREMISLER va posar de relleu la nombrosa presència d'estudiants entre els carlins que van ser controlats per les autoritats franceses, catalans i bascos. De l'autora, "L'emigración política española en France (1872-1876, 1894-1912)", a *Revue Caravelle*, núm. 21 (Toulouse 1973), pàgs. 117-135. L'autora va estudiar les mateixes fons que nosaltres uns quants anys

L'abundància d'exemples no vol sinó subratllar les connexions entre el carlisme i els religiosos catalans. Lluny d'esdevenir casos particulars, pensem que integren una part important dels eclesiàstics catalans. Amb tot, seria un greu error quedar-se amb una imatge de l'Església catalana exclusivament monopolitzada pel carlisme. Recorreguts semblants als anteriors, són els dels germans Ramon i Joaquim Quintana, fills de la gran casa pairal de Colomers (Baix Empordà). El primer va ser director de l'hospital carlí de Camprodon, i després de la guerra ingressà a l'Ordre Hospitalària de Sant Joan de Déu, ocupant a Roma alts càrrecs. El segon, Joaquim, capità del cos d'enginyers, va preferir als franciscans després de la guerra, essent a Santiago de Compostela Catedràtic de Teologia i confessor del Cardenal.

Joves com els tres escolans del monestir de Montserrat que es van escapar per anar amb les partides. Dos d'ells van morir en el transcurs dels combats. L'altre, Agustí Garcin, sobrevisqué entre els Guies de Tristany i, per causa de problemes amb la salut, es guanyà la subsistència a Olot, donant classes de piano a les famílies tradicionalistes que s'hi havien afincat. Anys després, va ser l'organista de l'església de Sant Leonard de Lisieux (Normandia, França), important centre de pelegrinació. Molt significatius són també els fills de Domènec Talarn i Ribot. Aquest, era un escultor cèlebre a la Barcelona de meitat de segle XIX. Ell era l'encarregat de fer moltes de les escultures i pintures de caràcter religiós que s'encomanaven a la ciutat. Fundador de l'Associació de Pessebristes el 1863, probablement va influir en la sensibilitat religiosa i política dels seus fills, Josep i Pelegrí Talarn i Anglès. Un d'ells, amic de Joaquim de Bolós, era caporal del batalló de zuaus carlins (757).

La vinculació entre el carlisme militant i el moviment associatiu catòlic és també un fet inqüestionable. Manel Ignasi Vallès i Pons, un jove carlí manresà, n'és un exemple dels més autoritzats. El 1873 formava part del batalló del capellà Josep Galcerán, fent-li de cronista i secretari. Després el trobem fent diversos encàrrecs en la vigilància de dipòsits de municions, custodiant la impremta d'*El Estandarte Catòlico-Monárquico*, o combatent sota les ordres de Martí Miret. Doncs bé, quan tornà a la seva ciutat nadiua, Vallès formà part de totes les societats catòliques imaginables. Això sí, també va ser acceptat com a caporal del sometent local des de 1887. Ell va ser el que va controlar el cos a tombant de segle, col·locant als amics polítics, generalment carlins. Fundà el centre catòlic "Sociedad protectora de las escuelas nocturnas para obreros", presidí la Joventut Catòlica, la Conferència de la parròquia del Carme i la Creu Roja; per últim, encara treia temps per a ser membre de les juntes de la Congregació del Sagrat Cor de Jesús, de la Congregació dels Dolors, de la

després, els Arxius Nacionals Francesos, Secció de Policia General, Sèrie F7.

757 Joaquim de BOLOS | SADERRA, *La guerra civil...op.cit.*, pàg. 51.

Basílica de la Seu, i de la Casa Caritat (758).

Un darrer i excel·lent exemple és el de Guillem J. de Guillen Garcia. Enginyer industrial barceloní, amb 27 anys quan començà la guerra, va ser el capità d'artilleria encarregat de portar una màquina de fabricar cartutxos a la Seu d'Urgell, tant necessitada per l'exèrcit carlí. Havia format part de la junta de la joventut catòlica de Barcelona i havia fundat, al costat de Fèlix Sardà i Salvany i Primitiu Santmartí, la *Revista Popular* (1870) i, dos anys després, una col·lecció titulada "La Ciencia al alcance de todos". Quan acabà el conflicte bèl·lic, entre 1877 i 1880, va estar al davant del laboratori de l'I.A.C.S.I (759). Precisament, Sardà i Salvany era un dels articulistes que signava al diari carlí *La Convicción*, amb el pseudònim de "Un obscurantista de buena fé". En canvi, la seva actitud durant la guerra ens és desconeguda.

Quina va ser la visió que tenia la nunciatura i el Vaticà sobre l'actitud de l'Església i la població catalana? La recerca que vam fer a l'Arxiu Secret Vaticà ha estat en gran part infructuosa. De totes formes, coneixem l'opinió que *a posteriori*, el 1881, van donar els prelats de les diòcesis catalanes a una enquesta sobre la condició política i religiosa de les seves comunitats de fidels. Es tractava d'un qüestionari de 12 preguntes, sobre les tendències polítiques dominants en cada demarcació, el seu comportament electoral, la premsa i revistes d'agitació, i les relacions amb la Santa Seu. La qualitat de les respostes, enviades al nunci Angelo Bianchi, permet d'adonar-se de la influència que el carlisme encara mantenia entre l'Església catalana. Entre els bisbes no en quedava cap de carlí, malgrat les acusacions infundades fetes al bisbe de la Seu, Salvador Casañas.

La resposta de l'arquebisbe de Tarragona, Benet Vilamitjana i Vila, no té desperdici. El clergat que llegeix periòdics es dividia entre *El Correo Catalán* o *El Siglo Futuro*, de Madrid. Altres, pocs, compren les revistes *La Cruz*, *La Ciencia cristiana* o *La Civilización*, també de Madrid. Molts més, en canvi, la *Revista Popular*, de Barcelona i la *Veu del Montserrat* de Vic. El nombre de persones religioses no era gaire gran, reconeixia el prelat. "En este país hay muchos liberales y muchos blasfemos, de quienes no se puede esperar mucho amor y respeto al Papa". L'arquebisbe Vilamitjana, que coneixia prou bé el carlisme, opinava molt negativament de la situació política. Sobre les eleccions, deia, "el Gobierno, sea el quiera, las gana siempre, porque él es quien las hace. En el pueblo no hay fé política". Pel que fa als partits polítics regnava la confusió, la indiferència "y mucha tendencia revolucionaria".

⁷⁵⁸ La seva necrològica a *Seny*, Manresa, núm. 338, 7 de gener de 1928.

⁷⁵⁹ Va néixer i morir a Barcelona (1845-1918). Era fill d'Antonio Guillén y Suárez, de Valls, un dels organitzadors del Banc de Barcelona des de 1847 a 1861, cap de comptabilitat de la "España Industrial", i el 1847 representant de la Junta de Comerç de Tarragona a Madrid. Morí el 1861. Joaquim de BOLOS I SADERRA, *La guerra civil...op.cit.*, pàgs. 64 i 149.

Entre els partits liberals "no hay sino el partido caído y el que se levanta, ambos funestos. Hay el partido carlista, al que pertenecen las personas más religiosas y sinceramente monárquicas; tampoco son los carlistas dechados de fe y monarquismo", aclaria tot seguit Vilamitjana (760).

Fins a quin punt l'opinió de l'arquebisbe és fruit d'una percepció massa personal, poc representativa? De ben segur que la situació a Tarragona responia a situacions i matisos particulars. Ara bé, els altres bisbes van donar una visió diferent? Pel que ens interessa, malgrat el resultat de la guerra, ¿seguien vinculant el carlisme amb la comunitat catòlica catalana? Segons la resposta del bisbe de Vic, Pere Colomer, aplaudia la bona premsa tradicionalista del *Semanario de Manresa* i el *Semanario de Igualada*, ambdós de l'escola de *El Siglo Futuro*. En canvi, es lamentava que *La Veu del Montserrat* no manifestés un zel més actiu en defensar els interessos de l'Església, "ni en impugnar las doctrinas de los partidos liberales condenadas en el Syllabus". Pel que fa a l'actitud política i electoral de la diòcesi, Colomer feia referència al succeït entre 1868 i 1872. Aleshores, els catòlics van tenir majoria a Vic i altres punts, "influyendo poderosamente el clero con su celo y abnegación". En la seva opinió, el vot catòlic s'havia expressat amb tota naturalitat a través de les candidatures carlines. Amb tot, "se observa que los católicos tradicionalistas son muy refractarios a toda intervención en las elecciones políticas, ya sea porque estan convencidos de que el sistema parlamentario es una farsa (...)", o perquè están cansats de les persecucions fetes pels liberals (761).

760 Resposta del 24 de març de 1881. Benet Vilamitjana al Nunci Bianchi. Arxiu de la Nunciatura de Madrid (A.N.M.), 510, IV, sez. V. "Correspondenza della segreteria di Stato". Arxiu Secret del Vaticà. Tenim la contesta dels bisbes de Vic, Girona, Lleida, Seu d'Urgell, el de Solsona, sota un vicari capitular, i el bisbe de Barcelona. Unicament ens falta la resposta de Francisco Aznar y Pueyo, bisbe de Tortosa. Veure, també, Critobal ROBLES MUÑOZ, "Católicos y liberales. La Iglesia ante la Restauración (1875-1888)", a *Anthologica Annua*, núm. 35 (1988), pàgs. 307-468 i, del mateix autor, *Insurrección y legalidad. Los católicos y la Restauración*, C.S.I.C., Madrid 1988; F. DIAZ DE CERIO i M.F. NUÑEZ MUÑOZ, *Instrucciones secretas a los nuncios de España en el siglo XIX (1847-1907)*, Ed. Pontificia Universidad Gregoriana, Roma 1989; M.F. NUÑEZ MUÑOZ, "Información vaticana sobre la caída del gobierno de Cánovas y el ministerio Sagasta en febrero de 1881", a *Estudios históricos. Homenaje a los profesores José M. Jover Zamora y Vicente Palacio Atard*, tom. II, Universidad Complutense (Madrid 1990), pàgs. 525-546.

761 La resposta del Bisbe de Vic, al Nunci, de 26 de març de 1881. Id. arxiu. Sobre *La Veu del Montserrat* deia: "Es bastante leído en Cataluña, ya porque es entusiasta defensor de las tradiciones catalanas, ya también porque los demás periódicos del mismo idioma son impíos y enemigos de la Religión. A causa de esto último, hubieran querido muchos católicos verdaderos que se hubiese dedicado una sección del periódico a combatir y refutar las injurias y la calumnias que contra la Iglesia de Jesucristo propalan aquellos malos periódicos". Sobre la revista, vegeu Maties RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu del*

Pei que fa a les filiacions polítiques, els partits majoritaris a la diòcesi de Vic eren el carlista i el republicà, "siendo de notar que la existencia de este último se debe a que abundan en este país los grandes centros de fabricación". Els partits liberals estaven compostos per comerciants, industrials, "desamortizadores de bienes eclesiásticos", i per gent que sense ser enemiga de la Religió, són afectes a la dinastia d'Alfons XIIè. En canvi, "el clero en su inmensa mayoría es tradicionalista". Com es podia observar amb la premsa que llegia i protegia, aquest sector desitjava el predomini íntegre del catolicisme, "que vuelva a Reinara Jesucristo en las naciones, pensando que podrá realizarse este ideal cristiano con el partido tradicionalista, de quien espera, si alguna vez llega a triunfar, la verdadera libertad y protección de la Iglesia, y la abolición de odiosas trabas que encuentran los curas en el gobierno de sus parroquias por parte de los liberales". Els eclesiàstics inclinats pels governs liberals són una minoria, afirmava el bisbe de Vic, "tal vez porque esperan de ellos destinos eclesiásticos" (762). No es podia trobar una declaració més contundent i més clara de la vinculació que encara es mantenia entre una part important de l'Església i el carlisme.

Què van respondre la resta de bisbats, si volem tenir una idea aproximada de la situació a tot Catalunya? En el bisbat de Girona, manifestava el prelat Tomàs Sivilla, la premsa liberal gairebé no es llegia. Tot el contrari, un cop més, *El Correo Catalán* i *La Revista Popular*. Pei que respectava a les eleccions, la majoria dels electors no participen "porque no tienen confianza en el sistema". El partit catòlic és el que té més audiència, però la seva actitud actual, deia, és el retraïment; el clergat vivia allunyat de la política electoral, "si bien sus afecciones católico-monárquicas son públicas y notorias". L'altre gran partit era el republicà federal, que té "muchos prosélitos en el Ampurdán y en algunas poblaciones del litoral" (763).

Montserrat, 1878-1900, Eumo, Vic 1985; i Miquel S. SALARICH I TORRENS, "La Veu del Montserrat (1878-1902)", Patronat d'Estudis Osonencs, Vic 1993, edició a cura de Maria-Mercè Miró.

762 *Ibidem...*op.cit.

763 Resposta del bisbe de Girona, Tomàs Sivilla, al nunci apostòlic a Madrid, Girona 27 de desembre de 1881. Id. arxiu. Segons l'enquesta feta el setembre de 1873, i contestada per la meitat dels pobles de la diòcesi, els religiosos següents eren "d'opinió carlista": els dels pobles d'Arbúcies, Santa Coloma de Farners, La Jonquera, Puigcerdà, Vilafant, Pals, ullastret, Palau-sator, Begur, Sant Joan les Fonts, Cadaqués, Camprodon, Cassà de la Selva, Castelló d'Empúries, Cornellà de Terri, Crespia, Fortià, Foixà, Garriguella, La Bisbal d'Empordà, Llambilles, Lianars, Llers, Masarac, Sant Julià de Ramis, Mieres, Palamós, Palol de Revardit, Riudaura, Miànegues i Usall (Porqueres), Port de la Selva, Palol d'Onyar (Quart), Sant Aniol de Finestres, Sant Esteve d'en Bas, Sant Feliu de Guixols, Sant Gregori, Sant Hilari Sacalm, Sant Martí de Ter (Vilallonga de Ter), Sant Miquel de Campmajor, Sant Pere de les Preses, Sant

En el bisbat de Lleida, novament s'identificava els liberals amb mals cristians, i els bons catòlics amb els carlins. "El partido católico es el tradicionalista, muy numeroso pero desorganizado, y no es fácil formar un partido puramente católico que prescindiera de sus antiguas y arraigadas tradiciones", assenyalava agudament el prelat Tomàs Costa i Fornaguera. Aquest coneixia bé les filiacions i lideratges polítics: els caps reconeguts del partit republicà eren "los Castejones", del liberal constitucional Nuet, i del conservador Soldevila. Pel que fa al tradicionalista, continuava essent Joan Mestre i Tudela, el vice-president de la Diputació carlina durant la guerra. Per al bisbe, el partit liderat per Mestre era el que tenia més influència: "en una votación verdaderamente libre, los arrollaría a todos. Después del tradicionalista, el más poderoso e influyente es el republicano. El clero tiene sus relaciones, o adhesión o preferencia, por el tradicionalista, son pocas las excepciones en favor de los otros partidos" (764).

En d'altres bisbats, com el de la Seu d'Urgell i el de Solsona -encara no restablert oficialment-, el carlisme havia tingut una forta relació. Salvador Casañas reconeixia que en algunes poblacions la fe "es muy flaca o nula en una gran parte de sus vecinos". La política electoral la considerava falsa. Només participaven empleats del Govern, i els seus acòlits, "así es que por lo común salen siempre victoriosos los candidatos del Gobierno, pero sin lucha". El desenvolupament dels partits liberals, als bisbats de la Seu i Solsona, eren vistos com el producte de l'agitació viscuda entre 1840-1843, 1854-1856, més properament, 1868-1875. D'aquesta manera, "el porvenir de los partidos de este país por su poca influencia, depende en gran parte del porvenir de la Nación". Interessant conseqüència que treien Casañas i Ramon Casals, del pes subordinat que tenien els poders locals, marcats per la dinàmica política general de l'Estat.

Casañas recordava simptomàticament les eleccions de 1871, quan el carlisme es va presentar en massa. Aleshores va guanyar en quasi tots els districtes, menys al de la Cerdanya "que es liberal", i al de Balaguer, per les manipulacions dels agents del Govern. D'altres territoris influïts pel liberalisme eren la Vall d'Aran, o la Conca de Tremp, "que es republicana desde 1854", així com les famílies liberals del Pallars, per causa de la influència que havia tingut anys enrera Pascual Madoz. I el bisbe conclouïa de forma contundent: "Sobre sus tendencias religiosas puede decirse que a proporción que se apartan del tradicionalismo en política, se apartan del catolicismo

Salvador de Bianya, Sallent (Santa Pau), Camallera, Cervià de Ter i Vilamarí (Vilademuls).
Vegeu, Arxiu Històric de Girona, fons de la Diputació, lligall 4132.

764 L'escrit del bisbe de Lleida al Nunci, portava data de 4 d'abril de 1881. Id. arxiu.

en Religión" (765).

Per últim, quina visió de la situació política podia tenir el bisbe de Barcelona, José M. de Urquinaona? Aquesta era una diòcesi especialment conflictiva. La relació amb l'ajuntament i els poder públics no era bona. La premsa catòlica estava dominada per la *Revista Popular* i *El Propagador de la Devoción a San José*. Era, per tant, molt necessària la publicació d'una revista exclusivament religiosa que, segons Urquinaona, allunyada de tota pretensió política: "no en cuanto la política es la expresión de un partido, sino en cuanto importan los principios de gobernación de los Estados en contacto con el catolicismo". Després de congratular-se que fos el *Diario de Barcelona* el més llegit, "por los afiliados a todos los partidos", subratllava que fos sincerament catòlic, enemic de "principio alguno que tenga sabor a partido carlista" encara que, de tant en tant, es vessaven algunes idees poc conformes amb els ideals catòlics més purs. El pitjor era la influència que tenia la premsa liberal i republicana, per la baratura del seu cost, i per la penetració que tenien entre les classes socials més baixes. Urquinaona es referia a *La Campana de Gràcia*, i *L'esquella de la Torratxa*.

Ara bé, la visió que tenia Urquinaona sobre el joc polític electoral no era gaire diferent de la resta de bisbes catalans. Les eleccions de 1879 havien estat un fracàs de participació. Segon les dades que ell havia procurat, ni el 95% dels vots que es deia oficialment haver dipositat era cert. "De aquí el principio de derecho político práctico de que los diputados no se eligen sino que se hacen" (subratllat en l'original). Es tractava de guanyar la taula, "y esto da color y número al elegido. Es una máquina que funciona según la voluntad y la habilidad del que tiene el manubrio en su mano. Por este motivo, el partido llamado católico que aquí es el carlista, no toma parte activa y manifiesta en las elecciones, ya por la presión que ejerce sobre él el poder, ya porque no tiene toda la organización que necesita". Només els partits republicans i federals es presentaven compactes, units i nombrosos, segons la seva visió, que obviava els problemes interns que afectaven la família política republicana.

En quina situació es trobava el carlisme, segons la percepció d'Urquinaona? El bisbe reconeixia que el carlisme tenia alguns partidaris en la ciutat, que precisament li causaven alguns disgustos. Molts en la vila de Gràcia i en el poble de Sans. Malgrat

⁷⁶⁵ Resposta de Salvador Casañas de 5 de maig de 1881. La del governador de la diòcesi de Solsona, Ramon Casas, va ser gairebé idèntica, a la del seu homònim de la Seu. Tan sols existien algunes ciutats que no eren tradicionalistes: Cardona, Cervera i Tàrraga. A Berga, la influència d'alguns propietaris i industrials liberals i conservadors també era gran, Ramon Pujol i Lluís Rosal, respectivament. Però quan hi van haver unes eleccions on l'electorat es va mobilitzar, el 1871, els catòlics van votar carlí. Aquest és el partit purament catòlic, ara pacífic i sense organització. El clergat de la diòcesi era en la seva totalitat tradicionalista en política. Només el 1871 va participar en lluites electorals, "impulsado por el deber de conservar la Unidad Católica". Solsona, Ramon Casals, 10 de juny de 1881. id. Arxiu. De Casañas es coneix un fullet titulat *Una constitución Pontificia y el Diario de Barcelona*, F. Martí i Cantó, Barcelona 1875, 27 pàgs., on mantingué una polèmica amb aquet periòdic.

això, després de la guerra civil, han estat molts els desenganyats, "y puede asegurarse que son políticos más por el fervor religioso, pues lo tienen muy marcado y señaladamente práctico, que por la persona que simboliza el partido". Important observació. Quant al clergat, aquest "simpatiza en su generalidad con los carlistas, aunque con exageración en algunos; exageración hija, tal vez, de la necesidad en que se encuentra de un Gobierno que proteja a la Iglesia y a sus intereses con lealtad y decisión" (766).

En definitiva, tot i els matisos esmentats per Urquinaona, la imatge general que aquest donava dels feligresos i el clergat concordava amb la de la resta de diòcesis. Noti's, a més, que eren opinions fetes després de cinc anys de la darrera carlinada, en plena crisi post-bèl·lica. La relació entre el catolicisme polític, els religiosos i el carlisme, es mantenia viva en el fonamental. No volem amb això negar l'impacte del fracàs bèl·lic, i la crisi de confiança existent envers el pretendent i alguns cabdills. Aquests testimonis, per la qualitat i l'autoritat de les seves observacions, ens conviden a pensar que altres factors s'haurien d'incloure també en l'explicació de la davallada carlina. Un factor de desorientació el podria haver provocat la divisió amb l'integrisme ocorreguda el 1888. D'altres, de major abast, es podrien derivar de la mena de transformacions socials que afectarien les seves bases carlines en el trànsit de segle, i la influència exercida per l'aparició de noves ofertes polítiques (767).

Deixant de banda ara les implicacions més o menys intenses del clergat català amb el carlisme, voldriem plantejar com va repercutir la guerra sobre l'Església, i quina va ser l'actitud del complex liberal i republicà contra els seus membres. Novament, tal i com indica el Mapa núm. XX i l'Apèndix núm. XV, el cop que va rebre el

766 La resposta de José Urquinaona, Barcelona 12 d'abril de 1881. Id. arxiu. Paga la pena indicar la seva percepció de la resta de forces polítiques. El partit liberal conservador, liderat a Barcelona per Duran i Bas, "lo componen el comercio, la Banca, los grandes industriales, parte de la nobleza y de los primeros propietarios, así rústicos como urbanos". Al constitucional, tot i les divisions internes, liderat per Francesc de P. Rius i Taulet, "les están afiliadas la clase media menos acomodada de los grandes centros, los industriales en menor escala y la pequeña propiedad, y la gente más bulliciosa de lo que se llaman dinásticos, si bien quieren serlo con la menor cantidad de Rey posible". A Barcelona, el partit republicà possibilista manat per Santiago Soler i, el federal, per Francesc Tutau, estan compostos "de las grandes masas de obreros, y de los que poseen escasa posición social, ya en las artes liberales, ya también en la industria". Malauradament, no feia prou distinció entre ambdós. I, acaba, "pero un estudio atento de sus tendencias, de sus aspiraciones y de los diversos medios de manifestarlas, hace comprender claramente que la idea dominante en las masas consiste en el socialismo agitado por la Internacional".

767 Vegeu Jordi CANAL, "Carlins i integristes a la Restauració: l'escissió de 1888", a *Revista de Girona*, núm. 147, juliol-agost 1991, pàgs. 59-68; Josep M. FRADERA, "El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa, 1865/1900", a M. RAMISA, *El catalanisme conservador i La Veu del Montserrat*, Vic (Eumo 1985), pàgs. 19-52; Jordi FIGUEROLA, "Carlisme, integrisme i les lluites político-religioses del final del segle XIX", a J.M. SOLÉ I SABATE (a cura de), *El carlisme com a conflicte*, Columna, (Barcelona 1993), pàgs. 205-246.

conjunt de la institució va ser molt gran. Un grup d'esglésies, ermites i santuaris, van patir incendis parcials com a conseqüència dels combats. La major part de les vegades paradoxalment provocats pels carlins, en llançar teies a l'interior dels temples per ofegar als voluntaris de la llibertat amagats a dins. És el cas de Tortellà, Cardedeu, Calella, Granollers, i tants d'altres. Els edificis van patir també saquejos i petites destruccions resultat de l'acció dels soldats o del voluntariat liberal. Així, l'abril de 1873, tropes de l'exèrcit van ocupar l'església de Sant Martí, a Girona, malmetent altars, arrencant lloses sepulcral i fent trencadissa de vidres i parets interiors. El mateix passà al santuari de Lord (Solsonès), a l'ermita del Coll (Susqueda), a les esglésies de Pineda i Mallol (Garrotxa), Prades i l'Albiol, tots dos al Baix Camp.

De totes maneres, la més gran repercussió en la vida quotidiana eclesial va ser l'ocupació dels temples per a fer-los servir de caserna per a l'exèrcit. Sovint, també, per a habilitar-los com a recinte fortificat. Nombroses esglésies es van encastellar. Des de Caldes de Montbuí a Xerta, passant per Sant Ginès de Vilassar, Sort, Anglès, el Vendrell o l'Alforja. A Girona les tropes van ocupar el recinte del seminari, el febrer de 1873, així com en l'església de Sant Esteve a Olot, feta servir com a caserna i presó. A Barcelona, amb motiu de les violències i afusellaments carlins comesos al Berguedà, el març de 1873, diverses esglésies van ser ocupades i fetes servir com a caserna de batallons: les de Sant Jaume, Betlem, Sant Josep, Nostra Senyora del Pi, Sant Just i Pastor, així com la de Santa Maria del Mar ⁽⁷⁶⁸⁾.

El creixent convenciment, per part de l'opinió pública, de la relació mantinguda entre religiosos i la causa carlina, va provocar una onada d'acusacions i de represàlies contra els seus membres. Una mobilització anti-clerical protagonitzada majoritàriament pels voluntaris republicans. El resultat immediat va ser l'abandó de moltes parròquies per part dels seus ministres. Alguna vegada el conflicte havia començat abans de l'adveniment del règim republicà; així, a Santpedor, el clergat va abandonar la vila el 3 de gener de 1873, no sense decretar l'ex-comunió de tot el poble, ordre que es va mantenir fins el mes de juny del mateix any. Alguns religiosos, van preferir anar-se'n a França abans de patir l'arriscada vida de la partida. Al seminari de Perpinyà, amb permís del bisbe d'Elna, hi havien refugiats 8 clergues procedents de Catalunya, 10 més en cases particulars, i algú més en la casa missió francesa.

Les detencions de sacerdots i eclesiàstics van proliferar des de l'inici de la guerra. És el cas de l'empresonament de Mateu Bruguera i altres a Barcelona, els primers mesos de 1872, o el descobriments de conspiracions a Tortosa i Tàrraga,

⁷⁶⁸ Josep Maria MARQUES esmenta, pel que respecta al bisbat de Girona, les ocupacions d'Arenys de Mar, Arenys de Munt, Canet de Mar, Calella, Maígrat, Blanes, Breda, Tordera, Roses, Figueres, Avinyonet, Vilafant, Cadaqués, Palafrugell, Pals, Cistella, Lladó, Torroella de Montgrí, Sant Feliu de Guixols, Arbúcies, Santa Coloma de Farners, Vidreres, Fornells de la Selva, Anglès, Amer, Batet i Olot. Vegeu, de l'autor, *Constantino Bonet, Obispo...op.cit.*, pàg. 25.

que portaren a la presó a 3 sacerdots en el primer lloc i sis en el segon. O a Vidrà, després del combat d'agost de 1872, els militars liberals van decidir anar a detenir el rector i tres sacerdots més del poble. Les tibantors van anar en augment. A Sabadell, una manifestació va demanar l'expulsió dels pares Escolapis; mentrestant, a Puigcerdà, van fugir tots els eclesiàstics i només en quedà un, el capellà castrense de la guarnició. A Sant Celoni, fugiren tres capellans dels cinc que tenia el poble, el gener de 1873; a finals del mateix mes, l'ecònom d'Alforja, imitava als seus companys de Riudoms, Vila-Seca i Riudecols, i abandonava la població.

De vegades, la persecució contra els religiosos acusats de simpatitzar amb el carlisme va acabar tràgicament. Tres sacerdots de Piera, Sant Jaume de Noia i Terrassola (Anoia i Alt Penedès) van ser assassinats la primavera de 1873. El prevere Antoni Renyé i Plana, de Sant Martí de Maldà, va ser mort per un tret de la tropa del coronel Picazo, el juliol de 1875. L'ambient enrarit i tens, provocà, com ja hem dit, el tancament de moltes rectories. Al Penedès, les de Gelida, Sant Jaume de Terrassolas, La Vid, El Pla, Espiells, Monistrol, Sant Quintí de Mediona, Subirats i Castellbisbal (Vallès Occidental). En resum, la guerra carlina va ajudar a despertar un conflicte latent, el de l'oposició clerical i anti-clerical. Va ser, doncs, una fita més d'aquesta clivella política, i que contribuiria amb tossuderia a aprofundir-se anys més tard en les divisòries polítiques locals ⁽⁷⁶⁹⁾.

La publicística satírica, liberal i republicana, es va abonar en la figura del capellà trabucaire, fanàtic partidari de Don Carlos. Des de les il·lustracions de *La Flaca* i la seva continuació *La Carcajada*, *La Tomasa*, *La Campana de Gràcia* o *El Cañón Krupp*, el personatge de l'eclesiàstic armat amb fusell, estava sempre associat a la caricatura del pretendent, i al petroli com a sinònim de violència i destrucció. Un dibuixant de pseudònim Demòcrit, va fer per a *El Motín*, una sàtira titulada "La cruzada de Carulla", en referència a l'igualadí Josep Maria Carulla. L'escena, com tantes de la premsa humorística, descrivia una processó serpentejant de sacerdots i carlins ben armats, i un cavaller amb armadura que duia un estendard amb la inscripció següent

⁷⁶⁹ Vegeu els nombrosos treballs apareguts els darrers anys: de Casimir MARTI, "Arrels històriques de l'anticlericalisme a Catalunya", a *Revista de Catalunya*, núm. 6 (Barcelona març de 1987), pàgs. 59-72; del mateix autor, "Provocacions eclesiàstiques a l'anticlericalisme, 1856-1868", a *L'Avenç*, núm. 177 (Barcelona 1994), pàgs. 26-30; Julio de la CUEVA MERINO, "La cuestión clerical-anticlerical contemporánea en la historiografía española", a German RUEDA (ed.), *Doce estudios de Historiografía Contemporánea*, Universidad de Cantabria (Madrid 1991), pàgs. 121-142; i, els més recents, Pedro ALVAREZ LAZARO (Eds.), *Librepensamiento y secularización en la Europa Contemporánea*, UPCO, Madrid 1996; Rafael CRUZ (ed.), *El anticlericalismo, Ayer*, núm. 27, Madrid 1997, i el de Emilio la PARRA LOPEZ, Manuel SUAREZ CORTIAN (Eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*, Biblioteca Nueva, Madrid 1998.

“A Roma por todo” (770).

La crítica més dura es barrejava amb la ridiculització plena de sornegueria. Un articulista de *La Independencia* es queixava que la guerra carlina estava descatoitzant el poble català. Segons aquesta tesi, la religiositat viscuda entre els catalans estava més lligada al capellà i al sacerdot, que no a les seves pròpies conviccions. Això portava a resultats funestos quan els feligresos veien marxar a les partides els homes amb els quals havien confiat. Sentir dir als religiosos “que no se puede ser buen católico sin ser buen carlista”, no podia portar més que a un conflicte irressoluble. Què fer davant d’algunes frases sentides en boca de sacerdots, com ara que “sin romper huevos no se pueden hacer tortillas; sin sangre no se pueden hacer morcillas” (771). I què dir d’un cas com el del prevere Gabriel Matute? En efecte, l’eclesiàstic estava retingut al manicomi de Sant Boi de Llobregat, l’agost de 1872, pels seus treballs com a reclutador i instigador de partides carlistes. Quina mentalitat política no tendrien els metges militars que el van atendre, o en quin estat es trobaria el pacient, que l’observació facultativa va diagnosticar “padecer monomanía político-religiosa, considerada incurable”. ¡Com seria de popular la imatge del sacerdot armat fins a les dents que, poc després del setge de la Seu d’Urgell, Antonio Pirala demanava a un amic seu que trobés el trabuc del bisbe! (772).

Deixant de banda ara la vinculació que el moviment carlí va adquirir amb una part de l’Església catalana, la visió del voluntari com un catòlic exemplar no sempre es va correspondre a la realitat. Molts testimonis revelen el pas del “voluntari catòlic” dels primers mesos de la contesa bèl·lica, al “soldado pendenciero” dels darrers moments del conflicte. Per això, aquesta versió no seria més que un intent de crear una imatge en positiu, idealitzant la santedat de la missió a realitzar. Escoltarem les veus d’autoritzats dirigents carlins, que s’avergonyien del comportament d’alguns dels

770 L’escena en el llibre esplèndidament editat de Valeriano BOZAL, *La ilustración gráfica del siglo XIX en España*, Madrid 1978, pàg. 205. Juan Miguel TEIJEIRO, “Un aspecto de la manifestación del anticlericalismo. “La Flaca”, 1869-1873”, a *Espacio, Tiempo y Forma, Historia Contemporánea*, t. V (Madrid 1992), pàgs. 317-334.

771 Art. “La descatoitzación de España por la guerra carlista”, a *La Independencia*, Barcelona núm. 2035, 18 de març de 1874.

772 Malauradament, no hem trobat més dades precises sobre Gabriel Matute. Carta des del Ministeri de la Guerra, a Madrid, del 22 de gener de 1873, adreçada al Capità General de Catalunya. S.H.M., 2-4, lligall 119. Al subjecte se li seguia un consell de guerra ordinari. Havien passat sis mesos des de l’entrada al manicomi, l’11 d’agost de 1872, i encara no s’havia curat. Sobre el trabuc de Caixal, carta de Victor Pastrana, des de la Seu d’Urgell a Antonio Pirala, 5 de març de 1877. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6887. Un llibre aparegut aquells anys, i que recollia especialment el conflicte viscut amb la insurrecció carlina de 1869 era: *El fanatismo del clero español y las víctimas de la República, episodios escritos por un emigrado liberal*, Eduardo González Ed., Barcelona 1869, 1293 pàgs.

seus companys d'armes.

Un testimoni és el de Francesc Sagarra de Ferran, que signava amb el sobrenom de "Lo Mestre Titas". Adreçava les seves queixes al canonge de Barcelona i agent carlí Mateu Bruguera. Per a ell la causa dels problemes de l'exèrcit carlí es trobava en què no s'havia fet una veritable guerra de religió, "nuestros voluntarios no sólo son soldados del Rey, si que principalmente adalides de la Iglesia". El dit acusatori assenyalava Savalls: "se llaman católicos, y sus hechos son de liberales". Es queixava dels assassinats ordenats pel cabdill gironí, de les blasfèmies, dels balls i les festes que feien d'Olot una mena de carnestoltes permanent (773).

Josep Caixal i Estradé, mentre va ser al front nord basco-navarrès, també se'n va fer càrrec del reduït esperit catòlic de caps i voluntaris, inclús del mateix rei. A finals de 1873, el vicari general castrense va enviar un parell de circulars al ministeri de la guerra carlí, on li recordava el bon tracte que es devia als capellans dels batallons. Se'ls havia mirat, es queixava, com l'últim dels oficials, i no com els ministres del Senyor. Calia, per tant, "moralizar más y más los batallones, hasta hacerlos unos dignos cruzados del siglo XIX, dignos también de marchar a la vanguardia de los Ejércitos Católicos de la Europa". No sabem amb certesa quina va ser la resposta. Segons una carta que no porta data ni signatura, però adreçada al prelat d'Urgell, el conflicte amb el pretendent va revestir una gran duresa. La resposta, probablement escrita per un secretari de Carles VIIè, es lamentava de la pastoral feta pel bisbe el 22 de febrer de 1874, un document de caràcter més polític que religiós. En efecte, Caixal recordava que la causa que havia encès la guerra era el catolicisme i no un altre: "¡Ah, si no hubiera habido más cuestión que la de personas!, ¡que pocos de vosotros hubierais abandonado vuestros hogares!, ¡cuan pocos seguiríais en los batallones!" (774).

La denúncia de Caixal no s'acabà aquí. Una vegada cridava l'atenció respecte els freqüents escàndols sexuals d'alguns oficials carlistes amb dones de "mala vida", a Oliana i Gòsol. D'altres, la presència de timbes i jocs de cartes als batallons, i en la frontera aranesa. El coronel Marià Orteu va ser públicament destituït per no tancar

773 Segons Antonio Pirala, es tractava de Francesc Sagarra, però per les dades existents en altres cartes, també podia tractar-se del seu germà, el canonge Mariano Segarra. El mateix Mateu Bruguera explicava que un bon amic seu, eclesiàstic, es feia dir així per haver dirigit el periòdic carlí Lo Mestre Titas. Carta des de Barcelona, 26 de novembre de 1874, adreçada a Mateu Bruguera. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6900.

774 Es tracta d'un plec de cartes, la primera de les quals porta la data del 4 de febrer de 1874, des de Bergara, signada per Josep Caixal i adreçada al secretari de campanya del pretendent. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6869. La primera pastoral de Caixal al Nord va ser la publicada a Estella, 26 de novembre de 1873. En aquesta ocasió, les referències bíbliques als Macabeus van ser constants. Vegeu "A nuestros muy amados súbditos espirituales, los señores jefes, oficiales, voluntarios y demás personas de nuestra jurisdicción castrense, salud en Nuestro Señor Jesucristo y victoria en los combates", 8 pàgs. Fons carlí de G.J. de Guillen García, Biblioteca de Catalunya, secció de reserva.

les cases de joc de Les i Bosost (Vall d'Aran), mentre que en una ordre de febrer de 1875 s'advertia en termes molt durs als blasfems, als que criticaven els superiors i als que atropellaven als patrons en els allotjaments (775). Certament, la visió idealitzada dels voluntaris contrastava amb els càstigs reservats a blasfems i jugadors empedernits. Aquestes pràctiques es van estendre a finals de 1874 i principi de 1875, tal com ho mostren els avisos publicats als seus òrgans de premsa. El propi Lizárraga s'havia vist obligat a amenaçar d'aplicar un ferro roent a la llengua de tots els malparlats. Francesc Savalls, qui precisament no era el millor exemple, va donar a conèixer una ordre del dia el 28 de setembre de 1874, on al·ludia a la necessitat de reprimir les blasfèmies i els jocs d'atzar, de tant que proliferaven en les fileres del seu exèrcit (776). Unes crides que mostren, per tant, que eren unes pràctiques generalitzades, i que corcaven la bona imatge del mateix exèrcit carlí.

10.2. Una guerra d'alliberament dels catòlics europeus, i el "santuari" legitimista rossellonès.

La darrera carlinada va revestir també una dimensió internacional. El que succeïa dins de les fronteres espanyoles no era aliè al moviment catòlic europeu, ni als governs ni als consulats estrangers. Ho sabien els carlins i els seus oponents polítics. Ho van saber també a la frontera, on l'impacte dels esdeveniments bèl·lics eren esperats amb afany pels legitimistes francesos. En aquest apartat pretenem valorar quina va ser la magnitud internacional del conflicte, quin paper van tenir els catòlics europeus ultramontans i, en especial, els situats al Rosselló.

De la necessitat del suport catòlic europeu, n'eren molt conscients els propis carlins. El vell cabdill Joan Castells, amb aquella aparença de propietari rural brusc i rude, havia conegut molt de prop la societat francesa; no en va, hi havia viscut molts anys d'exili. Per això, devia estar ben connectat amb el legitimisme francès, i devia tenir els seus homes de confiança. Un d'ells, del qual només en sabem el nom, Raymond, va rebre una carta de Castells molt explicativa de la dimensió europea, universal, que tenia pel cabdill la guerra. Faltava diner, li deïa, armes i municions. Sense aquests elements no es podia defensar la plaça de la Seu ni ajudar als carlins del

775 La destitució d'Orteu, descendent d'una cèlebre família carlina de la primera guerra, a *El Cuartel General*, Seu d'Urgell, núm. 12, 22 d'octubre de 1874. L'ordre següent a *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, Sant Joan de les Abadeses, núm. 15, 13 de febrer de 1875. L'ordre era de 6 de febrer i anava signada per Rafael Tristany.

776 Citat a *El Iris. Periódico católico-monárquico. Dios, Patria, Rey, Fueros*, núm. 2, Olot, 29 de setembre de 1874. L'ordre del dia esdata datada a Olot. Els escàndols denunciats per Caixal a Arxiu Diocesà de la Seu d'Urgell, vol. 8 Comunicacions, 1874-1876.

Centre. Posats així, es preguntava Castells, per què els catòlics de tots els països no sostenien els carlins, i els ajudaven amb diners i municions?. Ho tenia molt clar: "Cependant, la guerre que nous soutenons en Espagne, c'est la guerre du catholicisme contre le Protestantisme et l'enfer; c'est la proclamation de tous les vrais droits, c'est la défense et le soutien des bons principes de la légitimité des Rois. Tous les catholiques, tous les légitimistes sont intéressés à notre victoire. Nous tenons en arret la révolution entière" (777). Amb aquesta claredat va expressar Castells el nucli del discurs carlí adreçat als companys de viatge europeus.

Efectivament, hi havia la sensació, en els darrers mesos de la guerra, que el legitimisme francès i els aliats europeus estaven abandonant el carlisme. Tal vegada la veien com una causa perduda, i els diners esmerçats ja no eren suficients com per a continuar sostenint un partit amb un futur tant incert. En canvi, al principi del conflicte les coses van ser diferents. Sobretot durant 1873, quan l'encarregat de reprimir la Comuna de París va ser nomenat president de la República francesa, el mariscal MacMahon. Una conjuntura favorable per a l'actuació legitimista, que coincidia amb el moment de màxima radicalització política del procés obert amb la Gloriosa: la primera República espanyola. Al principi del conflicte, per tant, una onada de simpatia i de col·laboració es devia despertar entre sectors legitimistes i ultramontans europeus, minoritaris políticament, però que units en un objectiu comú van poder servir d'auxili al carlisme situat a la immediata frontera. Josep Estartús mai no va oblidar les paraules que li va dir un legitimista actiu, el baró de Forstner, en els difícils moments d'estiu de 1872: Aquest no podia suportar la sensació d'una nova derrota històrica: "Perder en Roma, perder en Francia y ahora en España es terrible". Una frase que resumeix una idea molt clara. Pels ultramontans i legitimistes europeus, la causa carlina era indestruïble de la seva (778).

Ben aviat, els més destacats publicistes ultramontans van abraçar la bandera del carlisme com a pròpia. Louis Veillot, director del periòdic parisenc *L'Univers*, era segurament el portantveu més qualificat d'aquest sector. El seu diari va enviar durant 1872, com a mínim, un corresponçal a Catalunya per a informar als seus lectors de l'evolució de les armes del pretendent D. Carlos. Doncs bé, Veillot de seguida va desfermar una campanya de propaganda a favor del carlisme, presentant Carles VII com el príncep catòlic d'Europa. Amb el temps, la premsa francesa dels

777 Carta de Joan Castells a Raymond, Seu d'Urgell, 7 de maig de 1875. Signa com a cap de la segona divisió catalana. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6893.

778 Josep ESTARTUS I AIGUABELLA, *Memòries i Documents...* op.cit, pàg. 31. Biblioteca de Catalunya. L'escena entre els dos s'allargava un xic més: "Llorando me abrazaba y me repetía. "¿Que se pensará de nosotros? ¿Es que no podríamos atravesar la Frontera sin este sacrificio?". pàgs. 31-32.

departaments fronterers i del Midi, va informar puntualment dels esdeveniments (779).

I no només la premsa francesa es va adonar del que passava a Espanya. Les recerques fetes per Maria Dolores Bastida, han permès de comprovar el ressò que va tenir en la premsa il·lustrada. Un autèntic mercat d'imatges produït per dibuixants i cronistes, per al gust d'un consumidor que havia anat evolucionat en la seva composició social: des de la mitjana burgesia amb necessitats d'una lectura d'esplai, a un públic cada cop més popular. Revistes de l'estil de *La Ilustración Española y Americana* (Madrid 1868), van conrear la imatge bèl·lica amb corresponsals com el dibuixant Josep Lluís Pellicer. Aquest "special artist", va treballar al front nord basc-navarrès al costat de Melton Prior, de l'*Illustrated London News*, Pierre Mejanel, Dick de Lonlay i, per poc temps, amb el cèlebre periodista i explorador Henry Morton Stanley. Pellicer enviava els seus dibuixos al *Graphic*, o a *L'Illustration* i *Le Monde Illustré*, on Gustave Doré i Daniel Vierge reproduïen i retocaven imatges de la guerra carlina.

En revistes dels Estats Units com la novaiorkesa *Harper's Weekly*, la Gran Bretanya amb *The Graphic*, Itàlia amb l'*Illustrazione Universale*, Alemanya amb l'*Illustrirte Zeitung* de Leipzig, a França i, fins i tot, a Rússia, les escenes que van predominar van ser, les del front nord peninsular. Unes imatges, més properes al conreu de la fotografia que no pas al de la pintura. Amb tot, hi havia lloc per a la subjectivitat de l'autor, i per això té molt d'interès veure quines preocupacions iconogràfiques van tenir aquests. El seu èxit obeïa a la simplicitat dels missatges, comentaris o cròniques breus, amb un petit editorial que resumia el contingut de les imatges. La seva difusió també era notable, en afavorir els comentaris de tipus familiar, i pel l'efecte durader d'unes revistes fàcils de col·leccionar en les llars més acomodades.

El tema de la guerra no era cap novetat. Feia pocs anys que aquestes revistes havien assolit un important èxit de vendes il·lustrant la guerra de Crimea o la guerra de secessió nord-americana. Sense voler comparar la magnitud d'aquestes amb la guerra espanyola, el tema carlí subministrà suficient material com per a mantenir atents a un públic encuriós, i disposat a consumir històries tan propícies a la manipulació de caire romàntic i exòtic, com les que proporcionava el carlisme. A Catalunya hi van treballar corresponsals com Tomàs Padró, Eduard Raventós i, en menor mesura, el mateix Pellicer. Quina imatge van transmetre tots aquests del que passava al Principat? Sense ser el teatre de la guerra més representat, es van produir suficients imatges com per donar una idea diferenciada de Catalunya. En els

779 Un exemple és la recerca efectuada per E. GAUTHIER, *La guerre carliste (1872-1876) et les journaux palois*. Maîtrise d'Histoire, 1980, 140 pàgs. Université de Pau et des Pays de l'Adour. L'article de Veillot publicat a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8666, 24 de febrer de 1873. Sobre el personatge M.L. BROWN, *Louis Veillot: French Ultramontane Catholic Journalist and Layman, 1813-1883*, Moorre Publishing co, Durham, North Carolina, 1977. El 1873 es va publicar una obreta de Veillot, *Lo que es un párroco*, Barcelona, Tipografia Católica.

dos primers anys del conflicte abunda la temàtica sobre emboscades, assalts als trens i entrades als pobles. Escenes com un ait en el camí en el poble de Sant Magí, l'entrada a Tortellà, o una revista als voluntaris feta per Alfonso de Borbón.

Els carlins catalans van ser descrits com uns guerrillers amb un talent especial per a la guerra de muntanyes, encara que no equiparable al demostrat per Garibaldi a Sicília, o als districtes de Como, i del Tirol. Els llocs on es desenvolupava la lluita bèl·lica eren vistos pintorescament com endarrerits, tan anacrònics com el carlisme. La Seu d'Urgell era descrita com una població sense indústria ni comerç, els seus carrers eren estrets i ombrívols, i semblava mantenir-se encara en plena edat mitjana. Sovint, però, la guerra carlina jugava un paper intern en servir per a criticar i ridiculitzar la causa dels catòlics a cada país. La crònica apareguda al *Harper's* suggeria que el carlisme era un ideari tan genuí i irracional com el dels escocesos en la persona del príncep Carles (780).

No obstant això, si hi va haver una imatge que va predominar per sobre de les altres, aquesta va ser la de la qüestió catòlica. Per damunt de tot, moltes escenes on els religiosos eren els protagonistes. Segons *The Graphic*, els eclesiàstics catalans en la seva major part simpatitzava amb la causa carlina, i per això era difícil reduir als insurgents, protegits de la persecució pel clergat rural. En una altra imatge, ara de *L'Illustration*, es veia a un capellà alentant als fidels a la guerra (781). En efecte, si existí un tema iconogràfic central va ser el del sacerdot amb el fusell, i veure el conflicte carlí com una guerra de religió. Una impressió més acusada quan es referia a Catalunya que quan es referia al País Basc. Aquest interès no només s'explica pel grau d'exotisme i de sàtira que se'n podria extreure, sinó també pel tipus de problemes interns que aquests països vivien amb la seva opinió catòlica, i les relacions amb Roma. Preocupacions viscudes a Itàlia, França, els Estats Units -per la por al contagi sobre l'emigració irlandesa- i, no cal dir, sobre Alemanya.

Així, una mateixa imatge, exposada en revistes angleses o nord-americanes, portava un comentari diferent a peu d'il·lustració, com distints eren els seus contextos polítics. Mentre que en les revistes angleses predominaven els aspectes més polítics de la imatge, als Estats Units el comentari se centrava en la qüestió religiosa europea i americana. Per aquesta raó, la guerra carlina es presentava com la darrera guerra

780 Hem treballat la tesi inèdita de Maria Dolores BASTIDA DE LA CALLE, *La Ilustración bélica de actualidad. La imagen de España en guerra, de 1846 a 1876 (El último conflicto carlista)*, Departament d'Història de l'Art, U.N.E.D., Madrid 1991. La comparació amb Garibaldi, "A Carlist ambushade", *Illustrated London News*, de 17 de maig de 1873., pàg. 225 Tesi; la descripció de la Seu, *L'Illustration*, 11 de gener de 1873, "Une conciliabule insurrectionel dans une village de Catalogne", pàg. 226 de la Tesi i, la comparació amb el príncep Carles, a *Harper's*, del 14 de març de 1874, id. pàg.

781 Maria Dolores BASTIDA, *La Ilustración bélica...op.cit.*, Sobre el suport del clergat, *The Graphic*, 27 de setembre de 1873, "Reception of Carlist by village Priest", en pàg. 223 i fig. 139 de la Tesi.

de religió a Europa. Dues escenes del *Harper's Weekly* són ben explícites. La primera (Apèndix núm.XXI) era titulada "The new Romish crusade against liberty and law". El Sant Pare des de la seva trona, llançava uns llamps contra un grup de persones abatudes sota els seus peus. El Pontífex trepitjava dos volums de la "U.S. Law", i als esglaons del seu temple apareixien les frases lapidàries següents: "The Church is above The State", i "We are catholics first and citizens next". En la segona imatge, en portada, sortia altre cop representat Pius IXè atiant el foc de la guerra, i en l'horitzó una escola pública banyada per la llum del sol, amb la inscripció "Peace" (782).

La connexió de la guerra carlina amb l'ofensiva ultramontana europea també va estar present en els comentaris de la premsa liberal i republicana catalana. *La Independencia* advertia que s'equivocaven els qui pensaven que la guerra només era d'escala espanyola. Les tropes governamentals no combatien tan sols els carlins bascos i catalans, sinó també els reaccionaris de tota Europa: "Detrás de los carlistas están la mayoría del clero español, la del clero católico romano de todo el orbe, los católicos de Inglaterra, casi todos los monárquicos de Francia, los absolutistas de Portugal y Austria, los clericales de Bélgica, Suiza, Italia, Alemania y de la América española, y una gran parte de la curia del Papa". El catolicisme ultramonà havia estat vençut, segons aquesta interpretació, amb la victòria de Prússia enfront d'Austria, amb la humiliació "del Imperio beato" francès aconseguida a Mèxic, també a Itàlia, i quan "las manifestaciones absolutistas de los católicos furibundos de España dieron margen aquí a la revolución de 1868". Ara, després del concili vaticà, es trobaven en una segona onada ultramontana. El pretendent Chambord a França, Savalls a Catalunya, i les agitacions catòliques a mig Europa, eren totes peces del mateix drama. (783).

El diari republicà *La Reforma*, nom provisional del suspès *La Independencia*, publicava per entregues, una obra del conegut historiador i filòsof francès Ernest Renan, titulada "La crisis religiosa en Europa". Mentre passava això, Fernando Garrido, l'incit republicà, intentava demostrar pel seu cantó la dimensió catòlica de la guerra carlina espanyola. Ho feia des de Portugal, on va publicar un petit fullet titulat *La rebelión carlista, la Religión católica y la República Federal en España* (Lisboa 1874). La insurrecció carlina no era un accident casual, ni una de tantes fetes al llarg del

782 La primera escena, a *Harper's Weekly*, 20 de març de 1873, pàg 245. Darrera el tro sortia la frase "The wil of Rome, bust control America". I, al terra, un altre que deia "Excommunicated for sending their children to the public schools and for excercising their rigths as american citizens". La segona escena, en la mateixa revista, núm. 980, 22 maig de 1875. Portada sots-titulada "The menace of the Vatican". A M. Dolores BASTIDA, *La Ilustración bélica...*op.cit.

783 Article titulat "Importancia europea de la guerra carlista", a *La Independencia*, Barcelona, núm. 2072, 9 d'abril de 1874. Altres articles en aquesta línia: "La Francia ultramontana ante la Europa de hoy", núm. 2778, 25 de juny de 1875, i els núms. corresponents al 17 de maig i 25 de juny del mateix any.

segle. Formava part, al contrari, de la lluita entre les idees de l'Església i del clergat catòlic contra la llibertat, el progrés i la civilització moderna. La sublevació era vista, així, com la renovació de la lluita de l'ultramontanisme romà. No era una guerra exclusivament espanyola ni europea, era universal, com ho eren les ambicions de la pròpia Església. A Itàlia, Suïssa, Alemanya, Brasil o, podríem afegir nosaltres, l'Ecuador, el conflicte era semblant. Calia, per a vèncer els carlins, confiar en les masses republicanes i armar-les, com havia passat durant la revolució liberal. L'escrit, doncs, s'inscrivía un atac frontal a Serrano i a la seva política poc republicana (784).

Aquesta no deixava de ser una imatge un xic esbiaxada, al caliu de la lluita anti-carlina, que contemplava tot el catolicisme europeu aliniat amb el carlisme. I no era així, malgrat la importància de les vinculacions i l'existència de xarxes de col·laboració i d'ajuda canalitzades cap a Espanya. Un dels sectors que els agents carlins van temptejar fou el catolicisme anglès. Segons el testimoni d'una carta enviada al secretari personal de D. Carlos, Guillermo Estrada, l'actitud dels líders de l'opinió catòlica a Anglaterra i Bèlgica, era molt dubitativa i recelosa. En el primer d'aquests països, es va establir un comitè carlí a Londres, on va treballar una comtesa d'ascendència irlandesa.

L'entrevista mantinguda amb l'arquebisbe de Westminster Henry Edward Manning, cap dels catòlics anglesos, va ser molt frustrant. Aquest, segons pensaven els carlins, va poder ser "tocat" setmanes abans pels enviats alfonsins, que l'haurien convençut de la bondat de la causa del fill de donya Isabel. Manning presentava el carlisme "como un partido de ilusos, una especie de CUAKEROS españoles en política (en majúscula en l'original), capaces sólo de intentar hacer las más extravagantes locuras". Pel que fa a Bèlgica, es va parlar amb l'arquebisbe de Malines. Un home descrit amb un caràcter molt fred i distant, que canviava de pensament amb rapidesa. Així, de la fredor inicial va passar a creure en el caràcter catòlic de la causa, i que era l'única bandera de salvació pels interessos de l'Església a tota Europa. Ell mateix va proposar demanar una autorització a Roma per a poder disposar del diner de Sant Pere recaptat en les cinc diòcesis belgues, "hablaba ya conmigo como un carlista de tomo y lomo". Malgrat aquesta bona predisposició, poc després, de sobte, l'arquebisbe de Malines es va negar a participar en qualsevol assumpte carlí. L'informant de Guillermo Estrada, el març de 1873, no estava gens segur del suport dels líders catòlics europeus, "cuando ellos están derramando su

784 Fernando GARRIDO, *La rebelión carlista, la Religión católica, y la República Federal en España*, Livreria Internacional, Lisboa 1874, 32 pàgs. Un clàssic, Eliseo AJA, *Democracia y socialismo en el XIX español. El pensamiento político de Fernando Garrido*, Edicusa, Madrid 1976. D'altres obres, des de la perspectiva liberal a: Alfonso GARCIA TEJERO, *La fe de los partidos. Examen crítico-filosófico de los viejos partidos con el retrato de la nueva secta de los neo-católicos*, Madrid 1860; Eugenio GARCIA RUIZ, *La intolerancia religiosa y los hombres de la escuela absolutista*, Madrid 1862 i, del mateix, *Los neos*, Madrid 1864. Aquest darrer autor va ser ministre de la Governació el 1874.

sangre por la Causa" (785).

Evidentment, el suport més important a disputar amb l'alfonsisme era el de Roma. El bisbe de Vitoria, Vicente Manterola, va ser acreditat com enviat de Carles VIIè davant la Santa Seu. El 28 de gener es va entrevistar amb el ministre d'Estat de Pius IXè, perquè volia saber la predisposició vaticana. Almenys, de moment, el cardenal Antonelli li va comunicar que el seu govern no reconeixia el nomenament de bisbes fet per Castelar. En aquest tipus de negociacions, inclús els gestos tenien significat. Antonelli va donar al llarg de la conversa el tractament de Rei a Carles VIIè, i en acomiadar-se va dir-li que "debemos esperar que todo esto terminará pronto para la felicidad del Rey y de la España". Al dia següent, Manterola tenia concedida una audiència privada amb el pontífex.

Malgrat els bons auguris, la política vaticana va seguir mostrant-se equidistant respecte qualsevol oferta política. Tan sols, a partir de 1874, va començar a inclinar-se cap el candidat Alfonso. Aleshores la por es va estendre entre el clergat filo-carlí. Mateu Bruguera transmetia cartes prop de la "Cort" enviades per carlins catalans, preocupats per les conseqüències del procés iniciat a Sagunt. Una d'elles, des de Banyoles, alertava "del pastel que estan preparando para hundir la santa causa". Antonelli, Franchi i Barilli eren enemics capitals de D. Carlos, deia aquesta missiva. Era precís parlar amb Margarita, l'esposa del pretendent, i enviar "una persona que hable con el Papa silla a silla", i que li descobreixi l'engany: "Por tanto, amigo, ahora más que nunca una audiencia con el Papa, explicándole lo que son y han sido los moderados, pues con tanto catolicismo nos han vendido todo y nos han arruinado"(786).

En definitiva, el carlisme no va poder comptar amb una part important del catolicisme europeu i amb el suport clar i rotund del Vaticà. De totes maneres, això només és una part del problema. Un sector del catolicisme i del legitimisme monàrquic, aquell més decididament ultramontà, es va alinear clarament amb els defensors de D. Carlos. No sabem tampoc fins a quin punt la guerra en el nord basco-

⁷⁸⁵ Carta des de Baiona, signada per un tal Ramon, adreçada a Guillermo Estrada, 15 de març de 1873. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6868. No és gens casual que la impremta del Diario de Barcelona publicqués, el 1874, una conferència de Manning: *Cesarismo y ultramontanismo, Discurso pronunciado en la Abadía de Westminster, el 23 de Diciembre de 1873*, Barcelona, 16 pàgs.

⁷⁸⁶ Carta de Vicente Manterola al secretari de campanya de Carles VII, Roma, 28 de gener de 1874. El mateix dia havia tingut l'entrevista. La carta de Mateu Bruguera, des de Tolosa, el 31 de gener de 1875, adreçada a Anselmo Ruiz. Tots dos documents, a B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6869, i 9/6900, respectivament. Vegeu els treballs de V. CARCEL ORTI, "Correspondencia epistolar entre Pio IX y D. Carlos de Borbón", a *Pío IX*, Editrice la Postulazione, Città del Vaticano (1980), pàgs. 78-195; "Cartas entre españolas y Pío IX durante el Sexenio Revolucionario (1868-1874)", a *Scriptorium Victoriense*, 24 (1077), pàgs. 219-237; i "Pío IX e Isabel II: nuevas cartas entre el Papa y la Reina de España", a *Archivum Historiae Pontificae*, Pontificia Universitas Gregoriana, núm. 21 (Roma 1983), pàgs. 131-177.

navarrès va revestir el mateix caràcter que a Catalunya, almenys pel que respecta al discurs dels seus grups dirigents. Un detall que podria ser significatiu, a manca d'estudis comparatius, és el que ofereixen alguns militars que venien d'aquell teatre d'operacions i que, en entrar a la província de Lleida, van ressaltar "el barniz religioso" de la guerra a Catalunya (787).

Una de les mostres més rellevants d'implicació internacional en el tercer carlisme va ser l'anomenat batalló de zuaus pontificis. Havia adoptat aquest nom manlleuant-lo del cos de zuaus pontificis creat el 1860 i dissolt el 1871, en defensa dels dominis del Papa. No es pot veure, per tant, com una continuació d'aquell, malgrat la intervenció d'unes quantes desenes d'antics membres del cos. Durant els anys de "captiveri" del Papa Mastai, l'opinió catòlica barcelonina i catalana va seguir atentament, a través de la premsa, l'evolució dels esdeveniments. Això explica l'aparició efímera de periòdics com *El Zuavo del Papa*, entre 1872 i 1873. En la seva capçalera apareixia un zuau recolzat en l'escut vaticà, i una sèrie de noms de "fets gloriosos" que remarquen la vinculació carlo-catòlica: Lepanto, Monterotondo, Mentana, Lamorcière, Charette, Chambord i, Savalls (788).

Per altra banda, no existeix una data "oficial" de creació del cos, encara que les primeres notícies de la seva formació es refereixen a la primavera i estiu de 1873. El paper director del germà de Carles VIII, Alfonso, devia ser decisiu. Alguns dels zuaus catalans eren amics seus a Roma, o membres de famílies de l'aristocràcia europea amb els quals existien simpaties polítiques. Justament, quan Alfonso de Borbón va marxar definitivament de Catalunya, l'octubre de 1874, el cos s'autodissolgué, passant alguns individus al batalló de Guías de Rafael Tristany o, simplement, abandonant el país. En realitat, va constituir un batalló de soldats incondicionals, sempre fidels en els moments més difícils (789).

787 Memòries escrites en to novel·lat per Lluís CARRERAS, situades en bona part a la província de Lleida: *Revelaciones del general Boet sobre la guerra civil y la emigración. Cartas enviadas a El Diluvio de Barcelona*, 2 vols., Barcelona 1880. Sobre l'Església al País Basc, a part del treball ja citat de V. Garmendia: F. GARCIA DE CORTAZAR, "La Iglesia vasca del carlismo al Nacionalismo, 1870-1936", a *Estudios de Historia Contemporánea del País Vasco*, Haranburu Ed. (Sant Sebastià 1982), pàgs. 201-276; Julio MONTERO DIAZ, "Carlismo y clero. Un ejemplo de sus relaciones en la Vizcaya carlista (1873-1875)", a *Aportes*, núm. 17 (juliol-octubre 1991), pàgs. 17-23; Fco. RODRIGUEZ DEL CORO, *Política eclesial de los gobiernos liberales en Euskadi (1868-1876)*, Vitoria 1988.

788 *El Zuavo del Papa, Revista quincenal dedicada a la defensa de la libertad e independencia de la Santa Sede*, Barcelona. Director, el prevere Antonio Riba i Aguilera.

789 Un llibre aparegut en una data molt significativa, Alfonso de BORBON Y DE AUSTRIA ESTE, *Mis Memorias sobre la invasión y toma de Roma por las tropas italianas, el 20 de Septiembre de 1870, especialmente lo que tocó a mi compañía, la 2a. del 2o. batallón de Zuavos de Pío IX*, Talleres Grávidos Herrera, Madrid 1932, 127 pàgs. El del general de CHARETTE, *Souvenirs du régiment des zouaves pontificaux, notes et récits*, 2 vols., Paris s.d., descendent del cabdill vendeà del mateix cognom; el de

La vinguda d'estrangers a la muntanya catalana es va donar des dels primers mesos de 1872. Al costat de Josep Estartús, vam veure al baró de Fortsner i al bescomte francès Edgard de Barral, autor d'una altra història del cos pontifici. També el cas d'Eduard Kirpatrick de Closeburn, autor d'un dels millors llibres sobre la tercera guerra fets fora d'Espanya aquests anys (790). Un altre dels homes il·lustres que va servir en les partides carlines va ser el nebot del vescomte Louis de Bonald. Els primers mesos de 1872 se'l va poder veure al costat de Francesc Savalls i altres cabdills en una imatge "clàssica" del grup, feta a Sant Hilari Sacalm. Al poc temps va ser detingut per les autoritats i, amb aquest motiu, va ser reclamat confidencialment pel mateix cap del poder executiu de la República Adolphe Thiers (791). De totes formes, sempre podia haver algun cas més explícit de la vinguda d'aquest personal. És el cas de dos joves francesos detinguts per la guarnició de Puigcerdà; un d'ells, anomenat Jean Daniel, explicà "qu'il était venu en Espagne pour rétablir l'ordre" (792).

D'entre l'oficialitat del batalló de zuaus catalans, hauríem de ressaltar alguns noms molt representatius del sector de legitimistes i ultramontans més actiu a Europa. Per un costat, un dels instructors dels zuaus pontificis, de France, belga, i que morí en l'atac a Igualada. També "monsieur de Vialet", comandant de la legió

René BITTARD DES PORTES, *Histoire des zouaves pontificaux*, Lib. Blond et Banal, París 1894, 400 pàgs; P. dalla TORRE, "Materiali per una storia dell'esercito pontificio", a *Rassegna Storica del Risorgimento* (1941), pàgs. 45-99. Gràcies a les llistes que esmenta CHARETTE, sabem que la major part eren vendeans i bretons, seguit de suïssos, irlandesos, i de canadencs i holandesos. Els espanyols, pocs, es poden trobar entre l'oficialitat.

⁷⁹⁰ Eduard KIRPATRICK DE CLOSEBURN, *Souvenirs de la dernière guerre carliste (1872-1876)*, par lo general..., Lib. Alphonse Ricard et fils, París 1907, 422 pàgs. Una altra obra feta per un general, d'origen suís, va ser *Une visite a D. Carlos. Impressions du voyage*, Montauban, Bertriot, 1874, 94 pàgs, centrada en el País Basc, encara que l'autor va estar amb Alfonso en el Maestrat. També el del comte de VALRAS, *Don Carlos VII et l'Espagne carliste. Histoire politique et militaire de la guerre carliste de 1872 a 1876*, J. FEchoz, París 1876, 2 vols. El llibre del bescomte Edgard de BARRAL, *Les zouaves pontificaux, 1860-1870*, Lib. du Daphin, París 1932, 317 pàgs. La bibliografia publicada a França sobre la guerra carlina no va ser petita.

⁷⁹¹ Bonald havia esdevingut membre de l'Assamblea Nacional, i la seva família esta alarmada per la seva sort a Catalunya, on havia estat empresonat uns mesos al castell de Montjuic. La carta de Thiers era un despatx telegràfic adreçat al cònsul francès de Barcelona, donada a través del capità d'una corbeta cuirassada arribada al port de Barcelona. De pas, li va recomanar utilitzar-la per a protegir els "interessos francesos" a la capital catalana. El consell era, pel que fa Bonald, fer el possible per a protegir-lo. Carta de 5 d'abril de 1873, d'A. Thiers al cònsul francès a Barcelona. Arxius del Ministeri d'Afers Exteriors a Nantes (A.M.A.E.). Consulat Barcelone, serie A, cartons 24, "Correspondance avec la direction politique (1868-1874), correspondance générale (1875)".

⁷⁹² Carta del general de la 11eme. Divisió militar, des de Perpinyà, 16 d'abril de 1873, al Ministre de la Guerra. Aquest darrer, li envià una còpia de l'ofici. Arxius del Ministeri d'Afers Exteriors a París, col·lecció Mémoires et Documents, núm. 354, correspondència adreçada al Ministre.

d'Antibes a Roma. El personatge va fer de cronista al costat d'Alfonso de Borbón. Després de la guerra es va fer fratre trapense i, per motius de salut, més tard es va s'ordenà com a sacerdot seglar. Un altre individu destacat era Paul de Laborde, ex-alcalde de Biarritz, que nomenà alferes de zuaus al baró austríac Pio de Lazarini, també antic sergent zuau a Roma, i que morí en l'entrada a Manresa el febrer de 1874, al costat d'un jove aristòcrata portugués, Carlos Essa de Gama Lobo. L'altre oficial estranger entre els carlins catalans era el tinent de la sisena companya de zuaus de cognom Murray, canadenc, que igualment havia servit a Roma. Tal vegada, però, els més coneguts foren els germans holandesos Ignasi i August Whils, el primer d'ells mort en una barricada d'Igualada, quan era justament el cap del batalló (793).

La presència d'estrangers entre la suboficialitat o, simplement, entre els voluntaris, va ser destacable. Coneixem el nom d'un sergent, Adolfo kelischmit, que volia donar-se banys a la Vall d'Aran el setembre de 1874. El del sergent irlandès O'Bryan o el del marquès de Gualengé, noble bretó, encarregat de la fundició de canons a Vistabella del Maestrat. Els germans polonesos, amb títol de comtes, de cognom Trimowski, presentats a indult l'abril de 1875. Així com el cas del vescomte de Coëtlegon, també d'origen bretó, emparentat amb el duc de Rohan, i fill de l'antic prefecte dels Pirineus Orientals en temps de l'Imperi. A part d'aquests, existia tota una plèiade de nobles emparentats o no amb la família del pretendent carlí. Un dels diaris oficials carlins a la frontera, *La Voix de la Patrie*, esmentava aquesta llista de Borbons: el prínceps Enrique, Francisco i Alberto, fills de l'infant D. Enrique, el comte de Caserta, germà del rei de Nàpols, el duc de Parma, germà de la reina Margarita, i els comtes de Bari i Bardi. Així mateix, el comte de Cazeneuve, el vescomte Simoni, i el baró Carlos de Walterskirchen. Ara bé, sempre hi podia haver algun altre que hagués abraçat la causa carlina, més exòtic i de baixa condició, com un turc convertit al catolicisme enquadrat en el batalló de "zuaus catalans" (794).

Com era en realitat aquest cos? D'una mostra de 54 zuaus, tan sols coneixem la naturalesa de 35. D'aquests, 13 eren extrangers, 12 catalans i 10 de la resta de l'Estat espanyol. D'entre aquests últims, destacar els nobles castellans Luis de Barrantes Elío, i Francisco Redondo de Arredondo. També, però, zuaus catalans com ara Pere Anton Ribas, que aixecà una partida al seu poble de Ribes de Fresser, Miquel Verdaguer Vila, de Mieres (Garrotxa), mort en un intent d'entrada a Vic, o Pau Berenguer, d'Artesa de Segre, mort també en el combat del Vendrell.

Segons el testimoni d'un dels seus membres, el cos de zuaus tenia certes particularitats que el diferenciaven de la resta de batallons. Per a poder entrar calia tenir un certificat de bona conducta del comandant, estar bé físicament, i haver

793 Alguns d'aquests personatges són coneguts gràcies al relat de María de las Nieves DE BORBON, *Mis memorias sobre nuestra campaña...*op.cit.

794 Publicat a *El Iris*, Olot, núm. 14, 27 d'octubre de 1874.

participat en tres accions de guerra. El reglament intern era molt estricte. Estava prohibit cantar en les marxes, separar-se del cos sense permís del capità de la companya, i dir blasfèmies o paraules indecoroses. La disciplina era completa, un voluntari havia estat afusellat per robar una gallina. Es parlava una barreja de francès, castellà i català, "los más son castellanos y aragoneses, y apenas hay un catalán". Un altre informant, des de Vinaros, ens descriu la seva vestimenta, com la dels zuaus argelins (francesos): "chaquetilla moruna, chaleco, pantalón holgado y botines. Todo es de paño pardo, con vivos rojos. En vez del fez cubren la cabeza con boinas rojas". La visita del batalló amb els "prínceps" encuriosia a qualsevol. No obstant, un any després d'haver-se constituït el cos, la majoria d'extrangers havia desaparegut. Uns per mort en combat i, els més, per la rigorositat de la vida militar. A hores d'ara, a penes en quedava una dotzena (795).

Deixant de banda la presència significativa d'aquest grup de d'extrangers, molt més important va ser el paper jugat pel factor fronterer i pel suport donat pel legitimisme rossellonès. França i el departament dels Pirineus Orientals venien de patir un procés de crisi, com la resta del país, arran de la guerra amb Prússia i els fets de la Comuna. Els monàrquics rossellonesos es van alinear, en bona part, amb el legitimisme representat pel comte de Chambord, el titulat Henri Vè, ja que el bonapartisme era tradicionalment minoritari. Normalment, abans de la tercera guerra, ja eren coneguts com a "carlins" o "rastellers". En el territori existien uns quants grans propietaris d'aquesta tendència, polititzats pels seus enfrontaments amb el viu republicanisme local. Un personal que va permetre fer del Rosselló i el Vallespir una autèntica "reraguarda", un "santuari" on descansar, reunir-se, reclutar nous efectius, i recollir diners, armes i municions. Una ciutat, Perpinyà, des d'on aparegueren dos periòdics pro-carlins que informaven de les vicissituds de la guerra:

⁷⁹⁵ La relació d'un dels que formà part del cos, com a sergent a: "Un neófito arrepentido", *Diario de Barcelona*, núm. 179, 28 de juny de 1873. Malgrat el que pogui confondre el títol, l'autor havia abandonat per una malaltia, no per motius ideològics. El periple d'entrada a les partides recorda molt a l'explicat per Joaquim Bolós i Marià Vayreda. La segona descripció a "Don Alfonso, Doña Blanca y las facciones del Maestrazgo", *La Independencia*, núm 2314, 9 de setembre de 1874. Pel que es veu, els legitimistes francesos deien que havien vingut "a la cruzada católico-monárquica de España". Una divertida ridiculització de *María de las Nieves a Memorias de Doña Blanca. Obra redactada en vista de documentos importantísimos e inéditos, por J.T.R., adornada con 73 preciosísimos gravados representando los principales personajes y los más culminantes episodios de la actual guerra carlista de Cataluña*, Imp. de La Renaixensa, Barcelona, 1875, 316 pàgs. La "tesi" de l'obra era que Doña Blanca havia estat suplantada per una impostora italiana...Un romanç crític és el titulat "Advertencia del pleito promovido por Savalls, Miret i Da. Blanca, lo que podría dar un mal resultado al partido carlista", 2 pàgs. El tema central és la disputa de Miret i Savalls pels amors de Maria de las Nieves.

Le Roussellonnais, i *Le Drapeau Français* (796).

Aquests periòdics van voler crear una imatge de la guerra carlina conforme als seus interessos particulars. El carlisme representava, doncs, la causa catòlica. Una opció de la qual es remarcava el canvi que havia suposat que una fracció de l'antic moderantisme hagués anat a parar a les seves fileres. A més, tota política contrària a Carles VIIè, deia aquesta visió, era fer el joc a l'enemic prussià. Amadeu I^r. en el context de 1872, era presentat com el protegit de Bismarck. La pugna local, a Perpinyà, amb el diari republicà *L'Indépendant*, marcava també la seva orientació. Mentre el contrari polític acusava les partides carlines de cometre robatoris, *Le Drapeau Français* reaccionava i afirmava taxativament: "Qui, en Espagne, comme en France, comme dans le monde entier, la Révolution c'est le vol, et la contre-révolution c'est le respect et la protection armée de la propriété". No hauriem pogut trobar una millor definició del carlisme que la feta per l'òrgan francès (797).

Les zones de més gran implantació política i electoral legitimista es van localitzar a la Salanca, el Vallespir, l'alta Cerdanya i al llarg del riu Tet. Perpinyà, en canvi, era republicana. La direcció d'aquest carlisme es va compondre de propietaris de terres benestants, amb un fort ascendent social i econòmic entre la població (798).

796 Sobre l'exili i els refugiats: M. LARRIEU, *Les réfugiés à Toulouse lors de guerres carlistes*, Diplôme d'Études Supérieures, Univ. Toulouse-le-Mirail 1971. R. RODRIGUEZ-MOÑINO, *El exilio carlista en la España del XIX (carlistas y "demócratas" revolucionarios)*, Castalia, Madrid 1984. L'obra col·lectiva *Exil politique et migration économique. Espagnols et Français aux XIXè-XXè siècles*, Ed. du CNRS, Paris 1991. Sobre el comte de Chambord, l'obra ja citada de Marvin BROWN, *The Comte the Chambord. The third Republic's...op.cit.*, i la biografia un xic tendenciosa d'Alain JOSSINET, *Henri V. Duc de Bordeaux, Comte de Chambord*, Ulysse Ed., Paris 1983.

797 Hem consultat les col·leccions existents a la Biblioteca Municipal de Perpinyà i l'Arxiu Departamental (1872-1874). Vegeu el núm. 55, 8 de maig de 1872. Per la seva part, el Roussillon també recollí nombroses cartes procedents de L'Univers, o reproduïen els parts de guerra entregats pels cronistes carlins. Hem consultat els números dels mesos de juliol a desembre de 1872, a l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals. Sobre aquest darrer diari, Jean LARRIEU, "Le Roussillon, organe royaliste nord-catalan et les guerres civiles espagnoles: 1870-1939", a Jean SAGNES i Sylvie CAUCANAS (Ed.), *Les Français et la guerre d'Espagne. Actes del Col·loqui fet a Perpinyà els 28,29 i 30 de setembre de 1989*, Centre de Recherche sur les problèmes de la frontière, Universitat de Perpinyà, 1990, pàgs. 113-122.

798 J. FADEUILHE, *Les monarchistes en Catalogne française au début de la III République, 1870-1914*, Fac. Lettres, Mémoire d'Histoire Contemporaine, Toulouse 1969. Vam consultar la tesi de doctorat de Peter MacPHEE, *The seed-time of the Republic: society and Politics in the Pyrénées-Orientales, 1846-1852*, Universitat de Melbourne, 1977 (existeix una còpia en els Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, a Perpinyà). Més recentment, "La "muntanya blanca": apogeu i caiguda del realisme al Rosselló (1848-1851)", a *L'Aveng*, núm. 221 (gener 1998), pàgs. 20-25. Sobre la política local, G. BONET, *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales. Un journal dans l'Histoire. L'Histoire d'un journal, 1846-1848*, Perpinyà 1987, 416 pàgs. Geneviève GAVIGNAUD, *Propriétaires-viticulteurs en Roussillon. Structures. Conjoncture. Société (XVIII-XX siècles)*, Publications de la Sorbonne, Paris 1983.

El més important de tots era Charles de Lazerme. Aquest era un hisendat amb extenses propietats a La Salanca i a la ciutat de Perpinyà. Ell va ser el principal promotor financer del diari legitimista *Le Drapeau Français*. Segons la proposta que li va fer el que seria el seu director, Jules Dalverny, el propòsit del noticiari era el d'ajudar a la propagació de l'ideal catòlic entre les masses, publicar històries escollides de l'antiga monarquia francesa, i articles sobre el patronatge que havien d'exercir els bons propietaris sobre els obrers. Les notícies de caràcter comercial i econòmic sobre França i Espanya també estaven en el propòsit inicial. Als pocs mesos, però, els membres del comitè de redacció tornaven a escriure a Lazerme per demanar-li ajuda per eixugar el dèficit acumulat (799).

Per a poder conèixer el paper jugat per la frontera, analitzarem primer les característiques del Departament, valorant la trajectòria seguida pels carlins catalans i rossellonesos. A continuació, veurem la política practicada per les autoritats franceses i consulars espanyoles. Pel que fa al primer aspecte, el departament dels Pirineus Orientals es caracteritzava per tenir sempre una considerable població flotant, procedent del sud català. Aquest fet li donava una certa especificitat. Segons un comissari especial destacat a Bourg-Madame, nom donat per l'administració francesa al poble de la Guingueta d'Ix, a partir de 1815, existien en aquella contrada tres tipus d'espanyols. Un era format per propietaris que vivien a la península i que anaven el maig o el juny a fruit de les seves propietats i el clima benigne de la Cerdanya. Quan arribava el mes de setembre, tornaven un altre cop a casa. El segon grup el constituïen els pagesos arrendataris, molt abundant. Alguns vivien feia més de vint anys, i els fills encara no podien ser naturalitzats. El tercer grup era el dels treballadors, el més nombrós de tots. Trobaven feina com a domèstics i com a jornalers en èpoques de collita. El problema era que els alcaldes eren els primers en afavorir l'entrada d'aquests treballadors i d'empresar-los. A més, els lligams de parentiu entre francesos i catalans era molt gran. Per la part de Sallagosa, calculava el comissari, el 60% de les famílies estava vinculada per relacions familiars (800). Al

799 Hem consultat el fons privat de la família Lazerme dipositat als Archives Départementales des Pyrénées Orientales, a Perpinyà (A.D.P.O.). Sous série 57 J, consistent en correspondència i impresos relatius a la seva pertinença a diverses societats. Tal vegada, però, tingui més interès per les relacions clientelars que es traduïen dels seus contactes, que per les dades que forneix sobre la vinculació amb el carlisme. Les cartes adreçades a Lazerme són de, 25 d'octubre de 1871 (Jules Dalverny), i del 17 de març de 1872, del comitè del periòdic. Malauradament, les memòries escrites per Charles LAZERME, no conentenen gaires dades a destacar: *Cartes et légitimistes (souvenirs)*, Perpinyà, Imp. Labau, 1937, 152 pàgs. Tampoc el de Thomas FERRIOL, *Notices sur la famille Lazerme et le Roussillon*, J. de Lazerme, Perpinyà 1974, 358 pàgs.

800 Còpia del Prefecte dels Pirineus Orientals al Cònsol espanyol, Manuel de Montserrat. L'autor era el comissari especial destacat a Bourg-madame, 17 de maig de 1872. Arxiu del Ministeri d'Assumptes Exteriors a Madrid (A.M.A.E.), consolat de Perpinyà, lligall 2014. Alguns treballs sobre el caràcter de la frontera a Ooragh O'BRIEN, "El paper de la frontera al Vallespir del segle XIX", *L'Avenç*, num. 86,

marge d'aquesta descripció, hauriem de tenir en compte la gran quantitat de pròfugs i desertors existents en el Departament.

En aquest context, l'aplicació de qualsevol mesura rigurosa d'estranyament de sospitosos, creava una gran perturbació entre la colònia. Al mateix temps, es feia molt difícil aconseguir llistes d'espanyols i controlar una població tan canviant. Altres cops, però, el cònsol es passava mesos sense rebre el seu sou i no podia ni enviar cartes a Catalunya. Inconvenients que haurem de tenir present per a valorar la situació política durant els anys del conflicte bèl·lic. No és estrany, tampoc, que les autoritats consulars espanyoles s'adonessin de seguida de les limitacions de la seva acció. Al marge dels interesos polítics a banda i banda de la frontera, la colònia carlina estava protegida per molts interesos privats. Per exemple, al final de la guerra el cònsol a Perpinyà, José María García, va fer notar les dificultats per a traslladar a l'interior els quatre o cinc mil pròfugs, desertors i emigrats polítics que existien en la demarcació. El problema era que, en general, eren preferits als jornalers del país. Ells feien impossible l'augment de salaris, "y mucho más imposible las huelgas, así es que los fabricantes y cultivadores los ocultan cuando la autoridad a instancias más va en su busca" (801). Al costat d'aquestes raons existien altres de polítiques, insistia el cònsol. La majoria d'habitants del departament era legitimista o republicà, exactament, deia, com la generalitat dels refugiats espanyols.

L'actitud de suport dels legitimistes esdevenia, així, fonamental. Al costat de la família Lazerme, amb una llarga trajectòria d'auxili als refugiats, altres individus van jugar un rol importantíssim. El principal d'ells va ser el baró Alexis de Souvras, negociant i banquer. Al seu costat propietaris com ara Mr. Passet, i un altre individu anomenat Saint-Martory, reclutador carlí i el contacte bàsic de Francesc Savalls en el departament. No tots eren carlins convençuts. Un dels agents de Souvras, Mr. Cot, adroguer de Bourg-Madame, era descrit com un "liberal mais non pas ennemi de la contrebande carliste qui leur avait déjà procuré de beaux bénéfices". De totes formes, insistim, qui era el centre de la conspiració a favor dels partidaris de D. Carlos era el baró Alexis de Souvras, auxiliat pels grans propietaris rossellonesos com ara Lazerme. De fet, Souvras estava jugant el mateix paper que anys abans havia ocupat Jean-Baptiste Alsina, com a centre del suport legitimista al carlisme de la primera i

dossier "El Vallespir, el Rosselló i la Cerdanya: problemes de la frontera", (Barcelona, octubre de 1995), pàgs. 56-64; Peter SHALINS, *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*, Eumo Ed., Vic, encara que l'estudi s'acaba el 1868; Jacques SACQUER, "La frontière et la contrebande dans l'Histoire et l'Economie du département des Pyrénées-Orientales de 1814 à 1850. Le cas exemplaire de "La République municipale et contrebandière" à Banyuls de la Marenda", a *Études Roussillonnaises*, Tome IX (Canet, 1989) pàgs. 119-138.

801 Carta del cònsol al Ministre del ram a Madrid, Sant Llorenç de Cerdans, 6 de desembre de 1875. A.M.A.E., Fons del consolat de Perpinyà, lligall 2015.

segona guerres ⁽⁸⁰²⁾.

A la pràctica, com reconeixien tots els observadors, la causa carlina a la frontera se sostenia pel suport de la població més rica. Per aquesta raó la frontera era molt difícil de vigilar i relativament senzill que els carlins trobessin cases on allotjar-se ⁽⁸⁰³⁾. Es tractava de famílies originàries del Rosselló, pertanyents a la petita noblesa catalana propietària de terres de regadiu, i que dominava tota la plana de la Salanca, a 10 Km. de Perpinyà. Els Bertran, els Guardia, els Passamà, els de Macià, de Rovira, de Llobet i de Garriga. En canvi, al llarg del Tec, al Vallespir i la ciutat de Perpinyà, el control polític se'l disputaven amb els republicans. Uns propietaris sensibles, per tant, a la lluita amb el republicanisme i polititzats per la qüestió catòlica.

Ben aviat, el 1872, s'instal·là a la capital rossellonesa un comitè legitimista, compost majoritàriament per francesos, i dirigit per Souvras. Servia de pont amb Boina i la Unió Catòlica de Paris. El mateix Souvras estava associat amb el director dels germans de la doctrina cristiana, i conflictes anti-clericals no van faltar durant aquests anys. A Rivesaltes i a Salses, alguns republicans cantaven la Marsellesa en passar la processó del Corpus; deien aquests que els pabordes portaven la flor de lys ⁽⁸⁰⁴⁾.

El suport de l'Església rossellonesa va ser ambivalent. Tant bon punt el prefecte deia que el clergat no mostrava gaire entusiasme cap els carlins (octubre de 1872), com que l'abat Fornells mantenia estrets contactes amb ells. Tanmateix, se subratllava, que el clergat dels Pirineus Orientals no era tan ultramontà com ho era el català, però en canvi en petits poblets fronterers els eclesiàstics donaven un clar suport a D. Carlos. De nou, la situació local i el predomini o no dels grans propietaris carlins podia haver fet inclinar la balança. Per exemple, Guillem Areny de Plandolit, l'antic síndic d'Andorra i carlí d'anomenada, va fer valer la seva autoritat com a hisendat a l'Alta Cerdanya. El cònsol espanyol es queixava que Plandolit exercia una gran influència a la Cerdanya, "ayudándoles en los pueblos franceses circunvecinos, los

⁸⁰² Carta d'un agent al Ministre de l'Interior francès, 11 d'octubre de 1874. Archives Nationales de Paris, F7/ 12576. Sobre Alsina, vegeu de nou el treball de G. BONET, *L'Independent des Pyrénées-Orientales...* op.cit. Sobre el baró de Souvras, Josep GRAMUNT SUBIELA, "El Baron de Souvras, título carlista del Rosellón", a *Hidalguía*, 27, (1958), pàgs. 159-160.

⁸⁰³ Cartes del Prefecte dels P.O. al Ministre de l'Interior, de 14 de juny de 1872, i de 11 de juliol del mateix any. En la segona d'aquestes advertia que "Si la population riche de la localité ne pretait pas la main à l'insurrection carliste, il serait difficile qu'un passage meme d'un seul individu peut avoir lieu". Fons de la prefectura del A.D.P.O. a Perpinyà, Mnc 1882/1883.

⁸⁰⁴ Altres disputes van tenir lloc a Artes, Tresserres i Elna. A.D.P.O. 4 M 606, troubles locaux, 11 de juny de 1872. Sobre el tema, Pars WILSON, "Le recrutement du clergé séculier dans les Pyrénées-Orientales (1815-1914)", *Mentalités et croyances contemporaines*, núm. 11 (1984), pàgs. 9-19.

curas de los mismos". Alguns d'aquests capellans van visitar els cabdills durant el setge a Puigcerdà, "y aún hace pocos días dijo el de Palau, desde el púlpito a sus feligreses, que debían abstenerse de hablar contra los carlistas supuesto que ellos eran los defensores de la Religión" (805).

Un eclesiàstic carlí com ara Mateu Bruguera, informava que el mateix cònsol de Toulouse simpatitzava amb els carlins, i que havia regalat a D. Carlos un retrat en miniatura del Duc de Berry. El cònsol Juan Laguarda havia proporcionat passaports als principals caps carlins, en la major part per la mediació de Bruguera. Casos com aquest no devien proliferar. El que si va desvetllar-se va ser un gran interès per part de l'opinió monàrquica no bonapartista, sobre la figura del pretendent carlí. La comtesa de Mirabeau havia escrit alguns relats a *Le Figaro*. Pretenia fer per aquest diari "un Chez Soi, y que está tan de moda. Es decir, la relación de la vida interior del Rey y la Reina; hora a que se levantan, a quien reciben, que trabajan, donde pasean, sus costumbres personales, ciertos rasgos de su carácter, etc." Uns altres aliats menys rellevants socialment, però no menys eficaços, van ser els funcionaris de l'Estat, la policia i l'exèrcit francès. D'entre els que van col·laborar amb els carlins s'hi troben el comissari de policia de Bourg-Madame, el cap de la brigada del Perthuis, i el suplent del jutge de pau de Rivesaltes, que amb els seus fills ajudava a passar gent per la frontera (806).

Sens dubte, però, el cas més emblemàtic era el del cap de la divisió militar de la frontera. Des de 1872 s'havia relaxat força la vigilància amb l'excusa que els soldats agafaven massa familiarietats amb gent de mala vida, contrabandistes, bandits, i sel's introduïa la indisciplina. El cònsol espanyol, Manuel de Montserrat, de simpaties castelarianes, el denuncià dient que tenia un talant molt poc liberal "y altamente clerical". Un altre cop, el successor del militar en el càrrec, també va tenir simpaties carlines. Als ulls de la població i de l'exèrcit, comentava el cònsol, el general Barry passava per ser un legitimista i un carlí dels més fervents (807).

805 La carta del comissari a l'Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors de Madrid, consolat de Perpinyà, lligall 2014, entre el cònsol i el Ministre espanyol, Perpinyà 16 de setembre de 1874. El llibre biogràfic d'Esteve ALBERT I CORP, *Don Guillem*, Andorra la Vella 11987, escrit amb un to molt anecdòtic. Sobre els seus assumptes andorrans, *El Baró de Senaller. Presidente de la República de Andorra al Ministro de Hacienda de España*, P. Montero, Madrid 1867, 8 pàgs.

806 La carta de Mateu Bruguera, adreçada a Anselmo Ruiz, de 12 d'octubre de 1874, B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6869. Sobre el "Chez Soi" projectat, carta de Norbert a Guillermo Estrada, secretari de D. Carlos, París 20 de febrer de 1874. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6869.

807 Carta de Manuel de Montserrat al Ministre, el 30 de maig de 1873, i carta de José María García, el següent cònsol, de l'11 d'octubre de 1874. A.M.A.E., Madrid lligall 2014. Veure també l'article del Comte de REMACLE, "Les carlistes, souvenirs de la frontière", a *La revue des Deux Mondes*, París, novembre de 1899, pàgs. 169-201.

Al principi de la guerra, l'abril de 1872, l'autoritat militar va mostrar la seva millor predisposició. El comandant de l'11 divisió militar va decidir establir un cordó preventiu al llarg de la frontera. La política dels cònsols va consistir en presionar al prefecte respectiu per a exigir als residents espanyols la documentació reglamentària: cèdules i passaports. Així, el maig de 1872, el prefecte va publicar una circular on prohibia que els espanyols viatjessin sense autorització. La situació va canviar ostensiblement a partir de la proclamació de la República espanyola. A poc a poc anà augmentant la colònia catalana. Ara hi residien banquers i fabricants de la capital catalana, "temiendo los acontecimientos políticos", deia el cònsol. En la seva majoria eren carlins i alfonsins. Famílies com els Girona, Nadal i Muntades, entre molts d'altres. Poc després, el 24 de maig el mariscal MacMahon era escollit President de la República francesa. Van ser els mesos de més clar predomini carlí en el departament. Entre el maig i l'octubre de 1873, data en la qual el comte de Chambord va refusar la bandera tricolor, són els mesos en els quals les autoritats frontereres van estar més permissives que mai amb els refugiats carlins.

Recordem que aquests van poder establir un hospital a Amelie-les-Bains, regentat per Marià Sagarra. Que es passejaven uniformats pels cafès i plaçes més concorregudes sense el més mínim pudor. La seva presència va formar part del paisatge quotidià entre 1873 i 1874. Tant aviat com es coneixia una victòria carlina, es col·locaven cartells en les parets de Perpinyà. Altres vegades la premsa pro-carlina es limitava a llançar qualsevol fabulació sobre l'èxit de les armes del pretendent. A què es devia el canvi? Segons l'opinió de Manuel de Montserrat, plenament informat del que passava, els legitimistes francesos estaven molt animats d'ençà del canvi polític simultanejat a Espanya i al seu país. Les reunions fetes en els comitès de Perpinyà, Tolosa i altres ciutats van començar a proliferar. Es feien emprèstits per a recollir diners i s'organitzà un servei regular de correus fins a Baiona. Així mateix, el govern francès ordenà que les patrulles de la gendarmeria descuidessin la vigilància dels punts fronterers.

El mes d'abril de 1874 els carlins residents a Perpinyà eren ja uns 400, segons els càlculs gens exagerats del delegat del Govern espanyol. A part, hi havia tota la gent esparça pels pobles. El dia 9 un grup de carlins va establir una duana sota la direcció d'un propietari de Llers (Bosc), a 500 metres de l'oficina francesa. Un sastre del regiment de línia de la guarnició de Perpinyà era l'encarregat de fer els uniformes pels carlins, dels quals existia un gran dipòsit format per les restes de la guerra contra Prússia. Però la situació va tornar a canviar a l'alçada de juny de 1874. El nou cònsol, José María García, va notar un cert canvi en l'actitud dels gendarmes. Ara el prefecte contestava les seves cartes, la qual cosa era una novetat. El fet va causar un gran estupor entre la colònia carlina. Acusaven les autoritats franceses de tenir por de Prússia, i ferir el sentiment nacional francès. El departament estava omplert de desertors de les quintes del Govern de Serrano. El problema era massa seriós com per deixar-lo de banda. Malgrat això, els carlins no van deixar-se endur pel

pessimisme, i el mes d'octubre tornaven a ocupar la duana de La Jonquera. El seu objectiu era establir un sistema de duanes permanent des de la Vall d'Aran al Cap de Creus. Tanmateix, els informes que rebia el cònsol francès a Barcelona, dels seus corresponsals a Roses i Sant Carles de la Ràpita, revelaven que els carlins buscaven fer el mateix en aquestes localitats.

Finalment, la tardor de 1874 es va notar un cert relaxament en l'activitat dels legitimistes. El suport era només moral, més que no pas econòmic. El nombre d'internats va començar a augmentar, i Perpinyà va rebre ara la visita dels "Cabreristes". La permissivitat del país veí va acabar, certament, amb la Restauració d'Alfons XII. És aleshores quan les autoritats militars franceses van elaborar una sèrie d'informes, dipositats en els arxius del castell de Vincennes, per tal de tenir més elements de judici sobre la guerra espanyola. Alguns d'aquests documents, però, corrien el risc d'oferir una visió poc propera de la realitat; els oficials encarregats extreien la informació del *Times* o de la *Gaceta*. La visió que tenien sobre Catalunya no era més que una sèrie de generalitzacions sobre l'estratègia i organització de les partides. No es passava a fer cap comentari de contingut polític, perquè aquest tampoc no era el seu objectiu ⁽⁸⁰⁸⁾. L'actitud de les autoritats franceses va ser, doncs, important per a desfer la trama cabdellada pels carlins d'ambdós costats dels Pirineus. Amb tot, la crisi més decisiva va ser la que tenia lloc en el sud-català. La política francesa no va fer més que afavorir o enterbolir la naturalesa d'una dinàmica que tenia al Principat el seu principal escenari.

10.3. Els intel·lectuals i el programa polític carlí.

La *Carta-Manifiesto* que el pretendent envià al seu germà l'any 1869 (Apèndix núm. XVI), va representar l'acta de fundació ideològica del carlisme del Sexenni Democràtic. Un document que va tenir una notable influència aquells anys i amb posterioritat. En l'elaboració del text va tenir una gran importància el debat suscitat en les sessions del Consell Reial carlí, i no només les idees i aportacions d'un dels grans mentors ideològics, l'advocat valencià Antoni Aparici i Guijarro.

En la confecció de la Carta, hi hagué una preocupació constant per aquells temes que podien generar un major consens o rebuig. En realitat, constituïa un conjunt de propostes que responien a les preocupacions de molts d'aquells que s'aplegaven

⁸⁰⁸ Service Historique de l'Armée de la Terre. Archives Chateau de Vincennes. MR 1350 Reconnaissance. Espagne. Guerre carliste. Una altra font d'informació la proporciona Jean-Claude DEVOS, "La guerre carliste (1872-1876) vue par le 2 bureau de l'E.M.A. et à travers des documents diplomatiques", *Actes du 94 Congrès des Sociétés Savantes*, T. I, (Pau 1969) pàgs. 447-462. Sobre la regió del País Basc francès: F. GAUDEUIL, "La Deuxième guerre carliste (1872-1876) et la région de Bayonne", a *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne*, 1973, pàgs. 309-335.

sota el carlisme. Aquest document va tenir un indubtable èxit dins el moviment i fou constantment anunciat en les pàgines de la premsa partidària com el referent ideològic bàsic. Don Carlos prometia defensar la unitat catòlica i respectar el Concordat de 1851, amb la qual cosa s'acceptava tàcitament la desamortització eclesiàstica. Va prometre a més una recopilació de lleis sota la forma de "Llei Fonamental". Evidentment, es posicionava en contra de la sobirania nacional, i molt menys contra la sobirania popular. Les Corts tindrien una composició destinada a defensar els interessos de les províncies i municipis davant del Rei, però sense cap concreció respecte si era un organisme permanent o no. Alhora, parlava de la immobilitat de la magistratura, la reducció dels ministeris i del nombre de províncies, dins d'un pla de superació de la crisi hisendística i de neteja de l'administració. Es tractava, tal i com assenyalava ambigüament la "Carta" de: "comprender lo que hay de verdad y lo que hay de mentira en ciertas teorías modernas".

El que ens interessa és el sentit de les propostes ideològiques de la "Carta", encara que aquesta no es vegi com l'única font d'inspiració ideològica del carlisme. El que ens volem proposar en aquest i el proper capítol, és rastrejar l'existència d'una doble orientació en el discurs carlí: cap a les classes benestants o cap als grups subalterns. D'aquesta manera podrem diferenciar millor el tipus d'objectius polítics i d'adhesions socials que perseguia el carlisme. Doble direcció no vol dir missatges separats. Per contra, l'entrecruament de diferents aspiracions socials sota una crítica genèrica carregada d'ambigüitat, va permetre acoblar interessos diversos malgrat les contradiccions de classe. De totes maneres, les declaracions ideològiques ens diuen poc si no són sotmeses a la pràctica social dels moviments.

La novetat del discurs del "tercer carlisme" va consistir en incorporar la crítica al règim liberal des de la perspectiva que li donaven una trentena d'anys de règims constitucionals i parlamentaris. Incorporar l'experiència que proporcionaven la pràctica de successius governs i els conflictes derivats de la construcció de l'estat. Tot això li donava un cert marge per a elaborar una crítica que afegís noves lectures negatives al ja de per sí demonitzat liberalisme. En aquesta lectura va tenir un paper important les aportacions de les tesis de Donoso Cortés propagades pels seus deixebles. Es va recollir especialment la seva apel·lació a la dictadura "del sabre", enfront de la del "punyal", identificat clarament en la figura d'una monarquia forta. Alhora, connectava amb la visió del joves neo-catòlics que veien a la Religió com un instrument apaivagador de les modernes tensions socials. Segons *La Convicción*: "el protestantismo engendró el liberalismo; el liberalismo ha procreado el socialismo. Esto es, la bandera roja, la última consecuencia liberal; la anarquía religiosa, social y política; es el pueblo naturalmente bueno, pero inicuamente engañado, en guerra abierta y franca contra los que él llama los bourgeois. ¿Amamantábais el hijo y teméis al nieto? (...) ¿Queréis ayudarnos en la difícil empresa de la regeneración de la

patria? Trabajaréis en favor de vuestros intereses y ... habrá orden" (809).

El carlisme del 1868 presentava al liberalisme com un règim polític fals, que incomplia les promeses fetes als sectors populars. Un estat burocratitzat, on predominava "l'empleomania" i l'excessiva assumpció per part de l'estat de privilegis locals i eclesials (la centralització). Un estat responsable de la secularització social i del desenvolupament de la incredulitat. Finalment, tota una sèrie més de culpabilitats que feien recaure en el liberalisme la seva incapacitat en aconseguir un ordre social més estable, i una Espanya al nivell de la resta de potències europees.

En canvi, si parlem de la caracterització estricta del liberalisme, l'ideari carlí del Sexenni va ser netament continuista. Les crítiques als principis liberals van seguir la tònica dels atacs esgrimits per la plèiade de lletraferits escriptors contrarevolucionaris de principi del segle XIX. Es a dir, la defensa del Tro i l'Altar, de la monarquia legítima, com ho mostra l'edició de l'obra de Magí Ferrer *La cuestión dinástica* el mateix any de 1869.

Una altra de les característiques del debat ideològic del Sexenni va ser l'enorme quantitat d'escrits, d'opuscles i fullets publicats durant aquests anys. Ja hem indicat abans que l'actitud d'un republicà com Francesc Sunyer i Capdevila, havia desencadenat un enorme allau de rèpliques. Obres d'advocats, periodistes i eclesiàstics, que venien a sacsejar l'endormiscada actitud conservadora. Els anònims *La España y Carlos VII* (Olot 1868) i *Recuerdos y esperanzas* (Girona 1869), aparegueren al costat de les obretes de Narcís Blanch *Dos palabras sobre una cuestión de interés político y moral* (Girona 1869), Francesc Martorell *Grito de la patria* (Sabadell 1870), el difós de Josep Pallés i Bertran *La España carlista y alfonsina* (Lleida 1869), i, finalment, el de Lluís F. Toledo i de Belloc, *Carlos VII, Rey de España por la gracia de Dios y de la revolución de Septiembre* (Barcelona 1870). El cas d'aquests dos darrers escriptors és molt simptomàtic de la mena d'intel·lectuals catòlics existents en el darrer terç de segle XIX. Josep Pallés i Bertran (Vilagrassa 1846, Barcelona 1906), fou un reconegut propagandista i apologista catòlic. Vocal de l'ateneu monàrquic popular de Barcelona el 1870, va ser durant el règim de la restauració director del *Diario de Cataluña* (1888-1891). Per la seva banda, Lluís F. Toledo i de Belloc, va ser vicepresident de l'ateneu monàrquic popular de Barcelona, i secretari i cronista del germà del pretendent durant la guerra (810).

⁸⁰⁹ *La Convicción*, núm. 163, 12 d'abril de 1871. Vegeu V. GARMENDIA, G. DE CORTAZAR, "Aspectos ideológicos del carlismo (1868-1876)" a *Antecedentes próximos de la sociedad vasca actual. Siglos XVIII y XIX*, Noveno Congreso de Estudios Vascos, Bilbao 1983, pàgs. 65-77; i l'estudi més clàssic de Vicente GARMENDIA, *La ideología carlista ...op.cit.*

⁸¹⁰ Algunes de les citacions completes són: *Recuerdos y esperanzas, o sea, breves indicaciones sobre el origen y remedio de la actual situación de España, por un amante de todos los españoles*, Establecimiento tipográfico de El Norte, Girona 1869, 93 pàgs. El de Francesc MARTORELLI FELIU, *Grito de la patria, o sea algunas consideraciones sobre la actual tristísima situación de España y su remedio*,

Un dels grups d'agitadors intel·lectuals que millor representen el carlisme del Sexenni va ser el de l'anomenada Tertúlia del Cafè de les Delícies, a Barcelona. Representen els joves carlo-catòlics catalans. Entre 1868 i 1872, un grup de joves estudiants universitaris o recents sortits de carrera, es trobava en aquest cafè situat a les Rambles barcelonines. En ell intercanviaven opinions, comentaven les lectures de *La Convicció*, *La Esperanza* o qualsevol butlletí catòlic o carlí. D'entre alguns d'aquests es va trobar el bo i millor dels quadres ideològics carlo-catòlics. Un d'ells va ser Enric Planas Espalter. Molt jove, amb 18 anys el 1872, va ser considerat posteriorment "como el genio más agudo y el carácter más organizador que en aquellos días contaba la comunión tradicionalista". Compta com un dels fundadors de la joventut catòlica de Barcelona, i després de la guerra organitzà una pelegrinació a Roma (titulada la de Santa Teresa). Escriví a *El Correo Catalán*, participà en els certàmens literaris catòlics dels anys 80s. i entrà a l'ordre jesuïta el 1895 (811).

Un altre membre de la Tertúlia va ser Jaume Nogués i Tauler, de Barcelona i amb 22 anys. Un jove advocat que també conrearia l'escriptura un cop acabada la guerra. Va rebre el primer premi de la joventut catòlica el 1877, i fou escriptor prolífic a *El Correo Catalán*, la *Revista Popular* i *La Hormiga de Oro*. Un dels participants del grup, Sebastià Sans Borf, estudiant de medicina barceloní, sembla que era dels més sorollosos. Definit com a "poeta festivo", organitzà durant la guerra els hospitals carlins de Solsona, Pons i Ager, i intervingué en els bescanvi de presos. Després de viure refugiat a Marsella entre 1875 i 1876, tornà a Barcelona on participà en la fundació de *El Correo Catalán*, al costat de Milà de la Roca, Nogués i Tauler i Lluís Maria de Llauder (812).

Al costat d'aquests hi havien d'altres joves professionals originaris de ciutats de l'interior. Un d'ells va ser Manuel Gaià i Tomàs, de Maldà (l'Urgell). Va ser un altre dels fundadors de la joventut catòlica de Barcelona, localitat on havia fet els seus estudis de notaria. La seva activitat va estar a cavall de Barcelona i de Lleida, on

Sabadell Est. tip. de Pedro Vives, Sabadell 105 pàgs. Per la seva part, Josep PALLEs, nascut a Vilagrassa (l'Urgell), i amb 26 anys el 1872, era vocal de l'Ateneu Catòlic-Monàrquic de Barcelona, escriví moltíssimes obretes i, més tard, dirigí significativament els *Anales de Nuestra Señora de Lourdes*, i escrigué a *El Diario Catalán*, de tendència integrista.

⁸¹¹ Sobre Enric Planas i Espalter, Josep de Palau i Huguet i altres a Pere ANGUERA, *Catalanisme i Integriste*, op.cit., pàgs. 40-41, i C. MARTI i J. BONET, *L'Integriste a Catalunya...op.cit.*, pàgs. 16, 189-190 i 211. Una obra d'Enric PLANAS, *La escuela histórica del derecho es el gran enemigo de la restauración católica de las ciencias sociales*, Barcelona 1884.

⁸¹² Jaume NOGUES I TAULET escrigué una obreta titulada *Peregrinación a Tierra Santa*, Barcelona 1882, a part d'altres novel·letes aparegudes a *La Hormiga de Oro*, fundada per Lluís Maria de Llauder.

ocuparà la secretaria de l'Acadèmia Bibliogràfica Mariana. Un altre personatge més va ser Oleguer Miró i Borràs, de Manresa, estudiant de medicina. Un home que després tindrà una clara trajectòria cap el conservadorisme catalanista, sense deixar mai de participar de la cultura i la sociabilitat catòliques de la capital del Bages. Significativament, serà l'encarregat d'organitzar el centenari dels Tres Roures, el 1922 episodi commemorat anualment pel carlisme local ⁽⁸¹³⁾.

En resum, a la Tertúlia es reuní el grup de joves carlo-catòlics de més projecció en la Restauració. Això no vol dir que tots es mantingessin com a carlins. Alguns van agafar el camí de l'integrisme i altres van romandre en el carlisme, però això no seria fins anys més tard. No podem valorar-los únicament tenint en compte els itineraris posteriors. Trobem també joves pertanyents a famílies de propietaris benestants gironins, com Josep i Frederic Puig de la Bellacasa, o seminaristes com un tal Bragulat, posteriorment ardiaca a la ciutat de Lleida. Un dels individus d'història més fosca va ser Pere Nanot i Renart. Advocat barceloní, col·laborà amb la premsa carlina i *La Renaixença*, amb treballs sobre Pau Claris, els darrers concellers de Barcelona o el rebombori de les quintes. Fou escollit president de la Jove Catalunya, però pel seu caràcter difícil fou finalment ingressat en el frenopàtic de les Corts de Sarrià ⁽⁸¹⁴⁾.

Deixant de banda aquests grups, un dels propagandistes catòlics i carlins de més rellevància va ser Lluís Maria de Llauder i Dalmases (Madrid 1837- Barcelona 1902). Besnebot del general Manuel de Llauder, esdevingué un dels principals referents polítics del carlisme barceloní i català. Advocat ben relacionat amb els interessos del propietaris agrícoles (resident de l'I.A.C.S.I.), va ser president de la junta provincial catòlica monàrquica de Barcelona, i president de l'Ateneu monàrquic popular de la mateixa ciutat el 1870, entitat que com veiem aplegava una bona colla d'activistes. Destacà com a director de *La Convicció*, probablement el diari carlí català de més volada. En canvi, durant la guerra ocuparà càrrecs secundaris en l'administració carlina. Ja durant la restauració, va ser co-fundador de *El Correo Catalan* i *La Hormiga de Oro*, i cap regional de l'organització carlina catalana el 1889.

Llauder va escriure a finals del 1868 el seu escrit més conegut, *El desenlace de la revolución española*. L'obra consistia en un intent de rèplica a principis liberals i democràtics, com ara la teoria de la sobirania nacional i el sufragi universal.

⁸¹³ Una de les obretes escrites per Manel GAIA i TOMAS, *Pto IX*, 2a. ed., Imp. Miró i Marsà, Barcelona 1871, 54 pàgs. Pel que fa a Oleguer Miró, aquest va ser membre de la Jove Catalunya, de la Unió Catalanista i, més tard, de la Lliga Regionalista local. Fundador de *El Setmanari Català*, delegat per Manresa a les Bases, presidí el Centre Excursionista de la Comarca del Bages. L'article de la secció "La Barcelona ochocentista", publicat a *La Vanguardia*, 18 de setembre de 1919.

⁸¹⁴ Sobre Nanot uns comentaris a *La Jove Catalunya. Antologia*, a cura de Margalida TOMAS, Ed. la Magrana, Barcelona 1992, pàg. XXXVI. Narcís Oller sembla que es va inspirar en ell en escriure la novel·la *La Bogeria* (1898).

Defensava, per contra, l'origen diví de tota sobirania i la teoria dels drets naturals en contraposició a la de dels drets de l'home liberals. En el fons, el fullet de Llauder no es tractava més que una elaboració posada al dia de vells escrits procedents de Bossuet, els pares Mariana i Suárez, i el cardenal Belarmino. Partia de la "funesta" situació d'Espanya durant el règim liberal. El principi d'autoritat afeblit, l'administració ineficaç, els partits responsables de la divisió de la societat..., calia un govern fort: "España necesita realzar el espíritu de autoridad, hacerlo respetable y respetado, unir los partidos, o mejor, quitarles la parte industrial para dejarles solo la política, fomentar la sumisión, moralizar el ejército, simplificar la administración, hacer economías, matar la empleomanía y dar estabilidad a la situación". La solució era, per tant, la monarquia tradicional personificada en Carles VIII.

El fullet era una crida als catòlics i l'opinió conservadora a mobilitzar-se, a sortir de la passivitat. En el fons, però, Llauder encara es mostrava accidentalista en la qüestió de la forma de govern: "nosotros tememos mucho más del anticatolicismo y de la democracia que de la república. La república católica, si fuese posible en España no nos asustaría, tal vez la aceptaríamos; lo que nos horroriza es una república de librepensadores como se quiere establecer". Amb tot, la monarquia tradicional carlina era la que, de forma més realista, podia establir un Govern just. Volia un Govern inspirat pel rei i per Déu, amb corts i constitució, encara que no defineix ben bé aquestes dues institucions.

Per últim, segueix la línia establerta per Juan Donoso Cortés, que veia en la Democràcia i la República una mena d'expiació universal. Don Carlos no havia de venir gràcies a un aixecament armat: "No ciegue a la parte entusiasta del partido carlista el deseo de evitar al país los excesos de la democracia, porque si la nación no le llama, es que o no teme estos excesos, o que aún desconfía de el; y sobre que a nadie puede hacerse un favor sin quererlo, el uso de la fuerza le haría perder simpatías más que ganarlas". Era necessària, doncs, la República per a acabar amb l'indeferentisme polític, per a obrir el camí de la regeneració carlina. La coherència del discurs de Llauder serà total. Fins el darrer dia de l'aixecament, va apostar per esgotar aquesta via. En definitiva, una convocatòria a superar les divisions històriques entre el carlisme i la fracció més dretana del moderantisme ⁽⁸¹⁵⁾.

⁸¹⁵ "En aquel día la unidad vendrá por aclamación, y la monarquía católica tradicional vendrá a España sin necesidad de contar votos, encontrando españoles solo, no partidos, ni vencedores, ni vencidos; organizando al país, sin vengar agravios, ni premiar favores; y sosteniendo esta unidad por medio del buen gobierno, de la justicia y de la moralidad" pàg. 50. En un altre fragment d'interés hi afegeix: la monarquia popular pot satisfer millor que una altra: "porque está más desembarazada, las aspiraciones populares a la abolición de quintas y matrículas de mar, a rebajar los impuestos, disminuyendo los gastos e impidiendo los ágios, a fomentar la riqueza pública en el seno de la paz y de la calma, a descentralizar el municipio y la provincia, restableciendo los fueros hasta donde lo consientan los intereses de aquellos y de la nación (...)", pàg. 40. Vegeu, de nou, *El desenlace de la revolución española. Apuntes y consideraciones que es*

Sens dubte, un dels principals avais que tenia el carlisme davant de les classes conservadores havia estat la inseguretat manifesta del règim isabelí, la seva manca d'estabilitat política. L'objectiu era guanyar l'espai polític ocupat feia poc per la dreta moderada fent pedagogia contrarevolucionària: convèncer als esporuguits que el carlisme era el millor baluard contra la revolució. La capacitat d'atracció del carlisme era de totes maneres limitada, com reconeixia tot perplex Lluís Maria Llauder: "Hace algún tiempo que oímos hablar de una cierta raza de españoles, que quieren ser conservadores sin ser carlistas, moderados ni unionistas, que quieren conservar y progresar a un tiempo, que sin ser indiferentes no hacen nada, y que no queriéndolo negar todo, no se sabe qué de práctico y positivo afirman" (816).

Des d'alguns àmbits publicístics carlins es va intentar retallar distàncies amb la resta de l'univers dretà. Aquest projecte consistent en suavitzar les diferències tenia també un efecte contradictori. Es feia difícil mantenir el doble joc de la crítica antiliberal i al mateix temps subratllar allò que tenien en comú. Una via de superació d'aquestes diferències era l'amenaça socialista, *Don Carlos o el petróleo*, com anunciava el títol d'un conegut fullet de Vicente Manterola. El missatge adreçat a les classes acomodades ve condensat en un article de Valentín Gómez titulat "La Bandera de la Conciliación". Paga la pena reproduir un fragment tan eloqüent: "¡Conservadores, con Carlos VIII Sí, con Carlos VII, en quien es evidente el punto de conciliación de los intereses conservadores. Prescindamos de cuestiones pequeñas, busquemos el bien de la patria y nuestro propio bien. Investiguemos en donde estará segura nuestra propiedad; y cómo nuestra industria y nuestro comercio renacerán y prosperarán; dónde hallaremos trabajo y sosiego para trabajar ¡quién podrá librarnos de motines, asonadas y revoluciones continuas! ¡Seamos verdaderamente egoistas de una vez!" (817).

L'intent d'atracció d'aquests sectors conservadors s'ha de situar en el debat creat a l'entorn de l'anomenat "catolicisme liberal". Les principals polèmiques entre el carlisme i el conservadorisme catalans van tenir com a epicentre la visió que cadascú

conveniente tener en cuenta para decidirse con acierto en las circunstancias excepcionales en que nos encontramos, Impremta Magrinyà i Subirana, Barcelona, publicat el gener del 1869, 58 pàgs.

⁸¹⁶ *La Convicción*, núm. 111, 9 de març de 1871. Sobre Donoso, Joaquim LLEIXA, "Juan Donoso Cortés", a Joan ANTON MELLON, Miquel CAMINAL (Coord.), *Pensamiento político en la España Contemporánea, 1800-1950*, Teide (Madrid 1992), pàgs. 183-202; Carlos VALVERDE, "Introducción y notas" a Donoso Cortés, J. *Obras Completas*, pàgs. 1-166.

⁸¹⁷ *Altar y Trono*, núm. 1, 5 de maig de 1869. Aquesta és, sens dubte, la millor revista doctrinal d'aquest sector.

tenia del paper de l'Església i la Religió en la societat moderna. Unes diferències molt més centrades en el terreny de l'estratègia, que no pas en el doctrinal. Per a entendre's, tant Eduard Maria Vilarrasa o, després, Josep Morgades, van repudiar el racionalisme i el materialisme. El segon, a més, estava plenament inserit en la popularització de devocions com ara la del Sagrat Cor de Jesús. En canvi, diferien sobre com establir la nova relació entre l'Estat i la comunitat de fidels. Enfront del pragmatisme dels uns, la filo-carlina i la neo-catòlica advocarà per la reconquesta armada del regnat social de Crist ⁽⁸¹⁸⁾.

La resposta de l'Església al procés de secularització va portar durant el segle XIX a una "eclesiastització" del cristianisme. Davant del desafiament dels nous Estats, s'establí una nova relació entre Religió i Política. D'aquí neix la mobilització i la cultura catòliques, tota una alternativa als Estats liberals. En certa manera, el catolicisme romà "privatitza" grupalment el cristianisme. El que es perd en capacitat evangelitzadora cap a l'exterior, es guanya en cohesió cap als ja convençuts. Es crea així una cultura catòlica separada de l'evolució de la societat, un "catolicisme de ghetto", que teologitza l'experiència religiosa. Una societat religiosa alternativa, que competeix amb l'Estat liberal ⁽⁸¹⁹⁾.

Exemples dels debats entre les dues posicions no en falten. Una era la representada per eclesiàstics propers al *Diario de Barcelona*, Ildefons Gatell, Eduard Maria Vilarrassa, i una altra els intel·lectuals carlins com ara Lluís Maria de Llauder. Els primers volien desvincular-se de qualsevol opció determinada, la qual cosa era difícil de sostenir tenint en compte la polarització política tan extrema. Per a defensar la Religió gens més dolent que atiar el foc de la guerra i de l'enfrontament. El resultat podia ser pitjor de l'esperat, en polititzar en sentit anti-clerical als grups socials populars. Era una qüestió, doncs, d'estratègia i de càlcul de costos. Era pitjor identificar el carlisme

⁸¹⁸ Sobre aquest debat, les principals línies interpretatives a C. MARTI i J. FIGUEROLA, "L'Església a Catalunya durant la Restauració: estat de la qüestió", a *Congrés Internacional d'Història de Catalunya i la Restauració 1875-1923*, Manresa 1,2 i 3 de maig de 1992, C.E.B. (Manresa 1992), pàgs. 269-273.

⁸¹⁹ Vegeu Joan ESTRUCH (ed.) *El fonamentalisme*, Ed. Cruïlla, Barcelona 1994, i l'article de Casimir MARTI inclòs en el volum amb el títol "El component integrista del catolicisme", pàgs. 47-59. Cal fer notar que ESTRUCH segueix els plantejaments del teòleg suís Franz-Xaver Kaufmann. També, David BLACKBOURN, "The Catholic Church in Europe since the French Revolution. A review article", a *Society for Comparative Study of Society and History*, vol. 33, núm. 4 (octubre 1991), pàgs. 778-790; especialment Karl-Egon LÖNNE, *Il Cattolicesimo politico nel XIX e XX secolo*, Il Mulino, Bolonia 1986; Philippe BOUTRY, "Les mutations des croyances", a J. LE GOFF i R. REMOND (Ed.) *Histoire de la France Religieuse, XVIIIè-XIXè siècle. Du roi Très Chrétien à la laïcité républicaine*, Seuil (Paris 1991), pàgs. 465-509; Gérard CHOLVY, *La religion en France de la fin du XVIII à nos jours*, Hachette, Paris 1991, i del mateix autor conjuntament amb Yves-Marie HILAIRE, *Histoire religieuse de la France Contemporaine, 1800-1880*, Privat, Paris 1990.

amb l'Església, perquè una part dels fidels corria el perill que se separés definitivament de la institució. Fullets com ara *Polémica sobre el liberalismo católico* entre *La Convicción* y el *Diario de Barcelona*, resumeixen les dues posicions. Els carlins, en canvi, utilitzaven el Syllabus per condemnar el liberalisme polític i, de pas, als seus representants. Mentre uns publicaven i traduïen obres de Felix-Antoine Dupanloup (sis a Barcelona, entre 1867 i 1876), altres editaven el Syllabus. Després del document pontifici, del reconeixement del regne d'Itàlia i del Concili, la posició dels "catòlico-liberals" va ser complicada. Si no volien amalgamar Religió i Política i inclús van refusar a impulsar del tot l'associacionisme catòlic, es comprén que el carlisme tingués un bon marge de maniobra per a capitalitzar el moviment catòlic ⁽⁸²⁰⁾.

Resulta molt significatiu que durant la guerra, eclesiàstics com Eduard Maria Vilarrasa fossin els encarregats de fer l'oració fúnebre del general Manuel Gutiérrez de la Concha, Marquès del Duero, mort en combat el 1874 i; d'igual manera, Ildelfons Gatell marxà a Vic el mes de juny, per a oficiar els funerals organitzats en memòria del malograt Josep Cabrinetty ⁽⁸²¹⁾. Ara bé, segurament el debat més interessant el va provocar la sèrie d'articles publicats per Joan Mañé i Flaquer entre maig i juny de 1875, amb el títol de "Cartas familiares a Bonifacio". Per al periodista es tractava d'utilitzar el mateix subterfugi de las "Cartas a Cándido. Viaje alrededor de la República", publicades abans, entre 1873 i 1874. Si anteriorment volia desenganyar als republicans de bona fé, ara tocava el torn als catòlics que havien abraçat la causa de D. Carlos: "Cuando supe que te habías hecho carlista tuve el mismo disgusto que al recibir la noticia de que nuestro condiscípulo y antiguo amigo Cándido se había ido al campo federal" ⁽⁸²²⁾.

Si Cándido era descirt com un jornalер amb certa cultura, Bonifacio era un propietari rural, que no havia sortit mai de la seva comarca. Bo, pietós, i ferit en els

⁸²⁰ *Polémica sobre el liberalismo católico* entre *La Convicción* y *El Diario de Barcelona*, Lib. de Palet Hermanos, Barcelona 1871, 31 pàgs. També, *LA CONVICCIÓN, Al Pontífice Romano, Maestro infalible hoy, el inmortal Pío IX*, Imp. Magrinyà i Subirana, Barcelona 1870, 12 pàgs., publicat en honor al vint-i-cinquè aniversari del seu pontificat.

⁸²¹ Eduardo Maria VILARRASA, Oración fúnebre pronunciada por..., Jaime Jepús, Barcelona, 1874, 16 pàgs. Dels dos autors, VILARRASA i GATELL, *Historia de la Revolución de Septiembre, sus causas, sus personajes, sus doctrinas, sus episodios y sus resultados*, Imp. i Lib. Religiosa y Científica, 2 vols. Barcelona 1875. El comentari que van fer sobre el fullet de Llauder, *El desenlace...*, és molt rellevant, com tota aquesta obra: "el folleto del Sr. Llauder merecía ser leído mucho, aunque por desgracia fué leído poco; pues si el partido carlista se hubiera colocado en la actitud trazada en las páginas de "El Desenlace", bien hubiera podido suceder que la aclamación incruenta de D. Carlos precediera a la incruenta proclamación de D. Alfonso".

⁸²² "Cartas familiares a Bonifacio", de Joan Mañé i Flaquer, *Diario de Barcelona*, núms. 45 (4 de febrer de 1875) a núm. 171 (20 de juny del mateix any). La cita pertany al núm. 45. Del mateix autor, *Viaje alrededor de la República...* op.cit.

seus sentiments religiosos. Mañé feia un repàs sobre les causes de l'empenta carlina. Segons ell, existien dues "espècies" de carlins. Una, l'anterior al 1868, els veterans, emigrats i carlins històrics. L'altre, la posterior a la revolució, composta per persones asustades de l'evolució política: "Después de la caída de Isabel II, los principios conservadores no tuvieron representante, pues que si es cierto que los partidos vencedores se dividen, no lo es menos que los partidos vencidos se dispersan. La bandera carlista fué, pues, durante mucho tiempo la única enseña conservadora que se mantenía enhiesta (...). No me extraña, pues, que a ella se acogieran todas aquellas personas a quienes compromisos anteriores no retenían en otro campo o carecían de la serenidad de ánimo necesaria (...)" (823). Mañé teixia una hàbil estratègia consistent en reconèixer les motivacions que havien portat a un sector de propietaris a fer-se carlins. Però a continuació, desaprovava el mètode utilitzat, la guerra.

El Carlisme volia un aixecament curt i generalitzat, però es va trobar que era incapaç d'imposar-se militarment. "Quan la pedra surt de la mà, ningú sap on va", comentava Mañé amb un llenguatge comprensible per tothom. La guerra de partides no es podia controlar. En certa manera, Mañé coincidia amb una part important del Carlisme conspiratiu, que volia privilegiar el pronunciament a les casernes i no la lluita guerrillera. La guerra imprimia la seva pròpia dinàmica. "La direcció pasa de los más inteligentes a los más irreflexivos y más violentos", afegia Mañé. Les mateixes atrocitats, la mateixa blasfèmia i indisciplina que havia vist pels carrers de Barcelona, s'havien produït en les entrades carlines a Granollers i altres ciutats. Però, d'igual manera que no tots els carlins eren assassins, tampoc no tots els liberals eren mals catòlics. L'error consistia en fer de la Religió un instrument d'un partit. L'oposició a la línia de Louis Veuillot era absoluta. Mañé va voler aclarir que ell no era catòlic-liberal, encara que reconeixia veure en ells molta més saviesa que no pas en els articles de *L'Univers* (824).

Pel sagaç periodista el Syllabus no es tractava d'una nova doctrina, tal i com l'havien interpretat els carlins. Era en realitat una recopilació metòdica de documents

⁸²³ Del núm. 52, de 21 de febrer de 1875, *Diario de Barcelona*, escrit per Joan MAÑÉ I FLAQUER.

⁸²⁴ Segons Mañé, "Nunca he estado de acuerdo con las doctrinas de los católico-liberales, como no lo puede estar ningún conservador español, y he deplorado en el alma, con profundísimo pesar, la conducta de algunos de ellos en estos últimos tiempos". Més endavant, "pero en materia de sentimientos, de desinterés y de amor sin más; su talante simpático, su variada instrucción, su actividad incansable...", van aconseguir desarmar als seus adversaris. En canvi, Louis Veuillot només havia aconseguit augmentar la desconfiança envers el catolicisme. *Ibidem...op.cit.*, núm. 150, 30 de maig de 1875. De Casimir MARTÍ, "La Correspondència de Joan Mañé i Flaquer amb Benet de Llançà, duc de Solferino (1847-1862), a *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. X (1982-4), (Barcelona 1986), pàgs. 45-49.

pontificis publicats anys enrera. El carlisme, a l'interpretar lliurement el que assenyalava la jerarquia eclesial, havia fet "la guerra a lo pagano". Ara Mañé comptava amb una alta carta al seu favor. Esgrimia el reconeixement del Papa a Alfons XIIè, i això si que era una prova infalible. Ell es mostrava equidistant respecte el racionalisme i l'absolutisme. Estava dins de l'esperit de l'Església, "aceptando y aprovechando las conquistas de la inteligencia para aplicarlas al bienestar físico de la especie humana, pero como medio de perfección moral del individuo y de la sociedad". L'harmonia entre la Ciència i la Fe.

A fi de comptes, el propòsit de Mañé era atreure aquests sectors reinterpretant el que havia passat des de la Gloriosa. Al llarg de les pàgines del seu diari l'oposició a qualsevol mesura que en matèria religiosa recordés a la Constitució de 1869 serà total. Impedia l'acolliment dels conservadors sensibilitzats encara amb aquest tema, i dificultava l'ampliació de l'espai polític de l'alfonsisme. Aquest és el sentit més profund de la negativa a l'article 11è de la Constitució de 1876, considerada per Mañé la ruptura de la unitat catòlica d'Espanya (825). De totes formes, la resposta del carlisme a Mañé, no es va fer esperar. En el periòdic editat a Olot, *El Iris*, es va reproduir l'article que Salvador Casañas havia enviat al *Diario de Barcelona*, en protesta pel que ell considerava errors greus. Alhora, publicà simptomàticament un contra-fulletó, titulat: "Conversas instructivas de tres companys anomenats Geroni, Aleix y Bonifaci" (826).

Per altra part, el discurs carlí a Catalunya es veié enriquit per altres aspectes, dels quals tractarem més abastament en el proper capítol. Amb tot, pel que fa a la protecció aranzelària de la indústria catalana, Joan Baptista Cos i Duran va remetre una carta al Consell de Don Carlos on s'explicava la receptivitat cap a la causa d'alguns industrials catalans com a conseqüència de les mesures lliurecanvistes del ministre Laureà Figuerola. Va adjuntar a la seva exposició uns escrits de Joan Güell i Ferrer a fi que fossin examinats. Don Carlos i el seu consell es van mostrar molt favorables a les idees contingudes a *Examen de la crisis actual (1866-1867)* "inspirados en su buen deseo en favor de la industria, comercio y agricultura de toda

⁸²⁵ Ibídem., núm. 101, 11 d'abril de 1875. Maria Luisa OLLERO PRIETO, "La tolerancia religiosa en la Constitución de 1876. análisis de la campaña de protesta", a *Espacio, Tiempo y Forma, V, Historia Contemporánea*, t. 3 (Madrid 1990), pàgs. 107-122; N.F. NUÑEZ MUÑOZ, *La Iglesia y la Restauración, 1875-1881*, Sta. Cruz de Tenerife, 19876. Borja de RIQUER I PERMANYER, *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1990.

⁸²⁶ A més, *El Iris* publicà dos articles motivats per la polèmica amb Mañé: "Al católico liberal señor Vilarrasa", núm. 58, 9 de febrer de 1875, i "La Religión y el Señor Mañé y Flaquer", núm. 60, 13 de febrer de 1875. En les seves pàgines s'anunciava l'opuscle del Mons. de SEGUR, *Ofrenda a los católico-liberales*.

la nación y especialmente de Cataluña" (827). No obstant això, la plana major d'industrials i fabricants catalans no es va alinear amb el carlisme, sino amb un conservadurisme expectant que culminaria en el seu suport a la solució alfonsina.

El carlisme es trobava ben lluny de les propostes d'un Jaume Balmes en matèria política i social, malgrat la seva vindicació. De Balmes van poder recollir part de la seva crítica al racionalisme il·lustrat, però no en canvi des del punt de vista epistemològic, ni en la visió d'una necessària reacomodació de l'església als reptes de la nova societat liberal. Unes propostes que distanciaven Balmes del primer carlisme, per no dir el ressó que obtingué el seu opuscle *Pío IX* (828). Jaume Balmes va ser sovint reivindicat per Lluís Maria Llauder a les pàgines de *La Convicción*, la qual cosa constitueix una prova més de la selecció d'un Balmes en detriment d'un altre. En una diada commemorativa balmesiana celebrada al cercle literari de Vic, en la qual intervingueren Josep Cid i Jaume Collell, el conegut diputat carlí Ramon Vinader va enaltir "el saber de Balmes, y lo propuso por modelo a la juventud de nuestras aulas" (829).

El carlisme és debatia molt més entorn de Donoso i els clàssics tradicionalistes que no pas l'herència del vigatà. El diari carlí *La Esperanza* es preguntava: "¿Vencerá en Europa el mal al bien, el hombre a Dios, como lo anunciaba y lo creía Donoso Cortés, o bien veremos, antes de concluirse el siglo, la grande y salvadora restuaración predicha por José de Maistre?" (830). Les característiques de la crisi feien preveure que Donoso tendria raó, però la solució al dilema que tant preocupava als teòrics carlins va portar cap un altre viarany. Entre esperar el caos revolucionari o

⁸²⁷ Consell de D. Carlos, sessions del 27 i 28 d'abril de 1869, B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6863. Sobre el debat existent Anton COSTAS COMESAÑA, *Apogeo del liberalismo en "La Gloriosa". La reforma económica en el Sexenio liberal (1868-1874)*, Siglo XXI, Madrid 1988, i el clàssic de Miquel IZARD, *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Crítica, Barcelona 1979.

⁸²⁸ Ens hem basat fonamentalment en: Josep M. FRADERA, "Jaime Balmes. Orden y Religión en el Liberalismo" dins J. ANTON MELLON; M. CAMINAL (coord.), *Pensamiento político en la España Contemporánea, 1800-1950*, Teide, Barcelona 1992, pàgs. 203-244. Remarcant l'aportació feta per aquest autor en el seu darrer llibre *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Eumo Editorial, Vic 1996, tot i que l'influència posterior de Balmes mereixeria un estudi més aprofundit sobre la qüestió.

⁸²⁹ *La Convicción*, núm. 160, 2 de juliol de 1870. Sobre Jaume Balmes disposem dels treballs de Josep Maria FRADERA, dels quals s'extraure un: *Jaume Balmes. Els fonaments d'una política catòlica*, Eumo Ed. Vic, 1996.

⁸³⁰ *Ibidem*, núm. 8197, 4 d'octubre de 1871. Vegeu J. LLEIXA, "Juan Donoso Cortés. Una teología política para la contrarrevolución" dins J. ANTON MELLON; M. CAMINAL, *Pensamiento político en la España Contemporánea, 1800-1950*, Teide, Barcelona 1992, pàgs. 183-201.

precipitar la victòria definitiva, la major part del carlisme espanyol i català s'inclinà per la darrera opció. Certament, la filosofia política donosiana es va poder identificar millor amb els interessos d'aquells conservadors que necessitaven d'amplis consensos per a fer política, com hem vist en les crides fetes per Lluís Maria de Llauder. Finalment, però, els restauracionistes carlins no van poder ressitir a l'alt grau de conflictivitat política i la pèrdua de poder polític a escala local.

Un dels hereus més conspicus de Donoso, Gabino Tejado, tot i el seu suport al carlisme i la solució bèl·lica, a l'alçada de 1875 es mostrava definitivament accidentalista en matèria d'institucions civils. En la que és la seva obra més completa, *El catolicismo liberal*, parlava ja que la forma republicana o la monàrquica no era l'essencial. L'important era la sobirania social de Jesucrist davant de la revolució liberal. Per "sobirania social" entenia el magisteri de l'ordre, el manament que tenia l'Església per a mantenir l'equilibri social. Enfront de l'"economia política" liberal, propugnava la tutela social de l'Església (831).

El que no sabem amb certesa, després de tractar l'ideari catòlic assumit pel carlisme català, és si durant la tercera guerra els caps militars i els cabdills van generar un discurs diferent. Ens referim a si el component catòlic va seguir essent tan prioritari com entre els publicistes i periodistes de pre-guerra, o si va ocupar un lloc secundari. Per saber-ho disposem de dos grans conjunts de fonts. Per un costat, les allocucions, bans i manifestos, signats a nom de la cúpula dirigent militar. Per un altre, els articles de reflexió que van aparèixer en la relativament abundant premsa carlina, entre 1873 i 1875. En el segon cas, la tònica general dels articles és equivalent a la dels anys de pau. En funció de la conjuntura política es denunciava la República de Serrano o la Monarquia d'Alfonso. Els discursos s'adaptaven a les exigències concretes del moment, però en el fonamental no va variar el contingut.

Hem pogut aplegar una trentena de bans i manifestos de la direcció carlina, i que traspuen un cert rerafons ideològic. Molts d'altres no són més que simples ordres del dia, i anuncis de fets d'armes victoriosos. La major part d'ells pertanyents a Francesc Savalls (9), Rafael Tristany (6) i Alfonso de Borbón (6), i escrits en llengua castellana. La tònica dominant durant el primer any de contesa bèl·lica va ser l'atac cap Amadeu I. Joan Castells el va titllar de "el hijo del rey de la francmasoneria, el excomulgado carcelero del Papa". El crit de "¡Abajo el Extranjero!" es feia connectar amb l'anhel independent dels espanyols, com havia demostrat contra Napoleó. També apareixien referències mítiques als herois del Bruc i sobre els almogàvers, típiques de la cultura militar catalana del segle XIX. Ara bé, un dels punts concordants de les proclames era el de la defensa de la Religió. Francesc Vallès parlà del poc respecte per les creences religioses dels Governos liberals; el germà del pretendent de la

⁸³¹ Gabino TEJADO, *El catolicismo liberal*, Lib. Católica Internacional, Madrid 1875, 418 pàgs. Tejado es va declarar obertament carlí en la seva obra *La solución lógica de la presente crisis*, Madrid 1869, 54 pàgs.

persecució a la qual estava sotmés el catolicisme i, així, la gran majoria de declaracions. Els altres "greuges" contra els qui clamava el carlisme era el matrimoni civil ("la família prostituïda", deia Alfonso de Borbón), el retorn de l'antiga esplendor d'Espanya (les colònies i la indústria estaven en perill, apuntava Rafael Tristany), la propietat estava amenaçada i la hisenda gairebé en la ruïna ⁽⁸³²⁾.

Un dels textos més interessants va ser el de Francesc Savalls. Aquest publicà un manifest, el gener de 1873, que per la notorietat del cabdill val la pena de ressenyar. Per a Savalls, la revolució de setembre no havia sobrevingut per la voluntat humana, sinó a través de Déu, que castigava així una família usurpadora del tro. Aquesta era una forma de fer entrar la participació de la divina providència en els esdeveniments humans. L'aixecament, seguí exposant Savalls, era una guerra de desgreuge contra una Constitució sacrílega, que havia atacat el sacrament del matrimoni, i havia permès blasfemar contra els valors més alts de la Religió. Esmentava aleshores tota la sèrie de mals que representava el règim liberal: la llibertat d'ensenyament i el dret d'associació polític i la crisi financera i l'augment de contribucions.

Els carlins volien, segons el Manifest de Savalls: "una autoridad fuerte, dura, que aniquile la plaga de libertades y derechos que como cizaña han crecido (...)". Es tractava d'implantar el matrimoni canònic i l'ensenyament cristià, l'estalvi en les despeses públiques i aliviar les càrregues del contribuent. Pel que respecta a la relació amb Roma, es proposava reparar les ofenses fetes, i reconciliar-se amb el Papa. Tot seguit, l'Estat hauria d'indemnitzar el clergat "y, después...lo que haya lugar". Sense concretar si s'havien de tornar o no els bens desamortitzats. Poques lleis però bones, fetes per l'autoritat del cap de l'Estat inspirat per Déu, i no una Constitució elaborada "por votos inconscientes" ⁽⁸³³⁾.

La indefinició sobre quina mena de règim es volia no respón a un càlcul preconcebut. Simplement es tractava d'eliminar el règim parlamentari i la concepció de la sobirania nacional. La sobirania no la tenia l'individu o el ciutadà, concepte aquest aliè al llenguatge polític carlí, la sobirania la tenia Jesucrist. Tot un programa, sobre els límits ideològics del carlisme. Savalls no feia cap referència a la "Carta-Manifiesto", com si ho esmentava Alfonso de Borbón o Rafael Tristany, el 1874, en parlar dels furs. Per cert, un tema, aquest darrer, que no va sortir mai comentat en cap de les proclames. Tan sols a partir de l'oferta de devolució foral d'estiu de 1872, els furs van aparèixer al costat de les altres reivindicacions.

A mesura que va anar avançant la guerra, el contingut del discurs va guanyar una mica en densitat. Rafael Tristany, en un ban titulat "Catalanes" i signat des de

⁸³² Algunes d'aquestes proclames a Melchor FERRER, *Historia del tradicionalismo...* op.cit., apèndix del volum corresponent a 1872.

⁸³³ *Dios, Patria y Rey. Manifiesto del general carlista D. Francisco Savalls a todos los españoles*, impr. de Mr. Lecomte, Perpinyà, gener de 1873, 36 pàgs.

Moià (Bages), s'adreçava al "pueblo catalán" i a la protecció a les seves costums: "si quieres pronto Paz, Orden, Justicia, Prosperidad, Libertad verdadera y Fueros", incorporat a la bandera carlina, deia el cabdill solsoní. El document insistia en el que durant aquells mesos solia ser un tema dels més reiterats. El règim liberal ha conquerit la confiança de la població gràcies a les seves promeses. Ara, després d'anys de funcionament, es podia comprovar com ni les quintes, ni els consums, ni la rebaixa general d'impostos era certa. Els soldats de l'Exèrcit i els joves quintas no podien confiar ja en les promeses del Govern. L'engany, per tant, formava part intrínseca del liberalisme (834). No obstant, hem de pensar que gran part d'aquests documents probablement no van ser redactats directament pels cabdills. Per a fer aquesta labor estaven els secretaris i els cronistes, que demanarien, com és natural, el vist-i-plau posterior per a la publicació als seus superiors. Qui eren aquests individus? Ho hem vist al llarg del treball. Generalment eren persones joves, amb estudis, membres d'alguna junta catòlico-monàrquica o redactors d'algun periòdic d'abans de la guerra. El seu univers ideològic no podia estar massa allunyat, així, del discurs de pre-guerra.

10.4. La Cultura Política carlina.

Una altra forma d'entendre les identificacions amb les idees d'un moviment polític, és a través de l'estudi de la seva cultura política. Sovint, els estudis de les expressions ideològiques i culturals dels moviments polítics se solen presentar, a causa de la seva complexitat, de forma confusa i nebulosa. En aquest sentit, cal situar la nostra atenció en el terreny de trobada entre les manifestacions polítiques i culturals del moviment carlí. S'ha de considerar que a la Catalunya contemporània van emergir i es van superposar diverses cultures polítiques. A grans trets, podem parlar del sorgiment de dues cultures polítiques antitètiques a principi del segle XIX: la liberal i la contrarevolucionària.

En aquestes pàgines, pretenem definir la cultura política carlina, perfilar la seva formació i consolidació, i assenyalar els elements que la van anar integrant amb el pas del temps. Per cultura política entenem, el conjunt de principis ideològics, actituds, valors i comportaments, assumits en grau divers pels membres del mateix moviment

⁸³⁴ Ban de Rafael Tristany, "Al Ejército Republicano de Cataluña", Sant Boi de Lluçanès, 11 d'octubre de 1874; del mateix, "Catalanes", Moià, 20 de gener de 1875; i, en el mateix sentit, Josep Savalls, germà del general: "Gefatura Superior Militar de la Provincia de Gerona. ¡Soldados!", sense data ni lloc, però que pel context, pertany a principi de 1875. Els documents pertanyen als següents fons, per ordre: S.H.M. 2-4, lligall 86; fons G.J. Guillen Garófa, Biblioteca de Catalunya; fons Josep Saderra, Biblioteca Pública Marià Vayreda, Olot.

polític. Els elements d'aquesta, serien així, a més a més de l'ideari, l'existència d'una simbologia i d'un vocabulari propis, un calendari commemoratiu i una memòria específiques. Així mateix, aquests elements anirien acompanyats per la presència viva d'un panteó de màrtirs i d'herois, i de pràctiques polítiques que acabarien de conferir una major cohesió interna i sentit de pertinença al grup.

Les cultures polítiques no han de ser vistes com a compartiments estancs, sino que entre elles es produeix un cert grau de permeabilitat, com podria succeir entre el moviment catòlic i el carlisme. En la mesura que el carlisme o el republicanisme -aquest en les seves versions més extremes- es van veure relegats per l'Estat Liberal, aquests van reforçar les seves identitats, pot ser més del que necessitaven altres grups polítics. En aquest sentit, el carlisme es presentà també com una contra-societat enfront la societat liberal. Una "comunitat" carlina producte d'un doble fenomen. Per un costat, per la reacció de determinats grups de dirigents que es trobaven més còmodes amb la pervivència dels seus privilegis, el binomi súbdit-monarca, oposada a la nova relació entre ciutadà i Estat. Per altra part, la comunitat carlina subratllaria la pervivència d'una identificació de caràcter universal amb l'Església catòlica, davant els processos de secularització i de burocratització creixents de la societat liberal (835).

Igualment, un concepte històric de cultura política hauria de resoldre el problema de l'entrecreuament intern de diverses sub-cultures i la seva participació en un ampli territori ideològic comú. En realitat, les respostes polítiques en l'espai de les dretes, semblen ser molt variades en funció de les conjuntures i condicionants de la vida política, de l'estructura social, i dels contextos locals. Per tant, encara restaria per resoldre com es fixa i s'ubica la cultura carlina en un espai més gran, compartit en part amb la cultura catòlica, l'integrisme, el vigatanisme i, esporàdicament, en certs llocs i a principi de segle XX, amb la cultura catalanista. En aquest sentit, considero que la formació de l'ampli bloc de la dreta catalana, inclòs el carlisme, es va nodrir de dues grans fonts després de la primera i segona guerres. En primer lloc, de la reacció enfront als problemes polítics i de control social derivats de l'intens procés industrialitzador: la por a la revolució social. En segon lloc, de l'assumpció creixent del catolicisme polític com a integrador social, per una part gens negligible de la burgesia catalana, i que va posar de manifest els vincles establerts entre els grups socials

⁸³⁵ Un repàs a les cultures polítiques existents a Catalunya a final de segle a Angel DUARTE, "Jerarquia i representativitat. Cultures polítiques i socials a Catalunya", a Pere GABRIEL (dir.), *Historia de la cultura catalana, vol. VI. El modernisme, 1890-1906*, Ed. 62, (Barcelona 1995), pàgs. 247-272; també el meu treball conjuntament amb Gemma RUBI, "El carlismo en la Cataluña contemporánea: tradición histórica y cultura política", a *Trienio* (en premsa); finalment, Jordi CANAL, "La gran família. Estructuras e imágenes familiares en la cultura política carlista", a R. CRUZ i R. PEREZ LEDESMA (Eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Alianza Universidad, (Madrid 1997), pàgs. 99-136.

dominants amb l'Església i la cultura catòliques (836). En definitiva, per al carlisme, la revolució liberal posseïa uns instruments disgregadors de l'ordre social: els partits, el parlament, les eleccions. Com més forta és la comunitat, major submissió a la regla jeràrquica hi ha.

Durant el Sexenni Democràtic el carlisme va començar a elaborar una imatge de si mateix entesa com a una contra-societat en sentit comunitari, i oposada a la societat liberal. En la comunitat ideada, les relacions socials serien vistes com a harmòniques i no conflictives, les jerarquies ben assumides i els rols socials definits pels propietaris benestants i l'Església. Per contra, en la societat liberal, l'ordre s'hauria subvertit i desarticulat. En resum, una noció concebuda en dos sentits: el primer, per a reforçar els llaços a l'interior del moviment i donar-li cohesió, i el segon, per a diferenciar aquesta comunitat respecte de la societat i estat liberals. Una contra-societat que, en darrera instància, s'afirmava per la seva alteritat a d'altres moviments. Igual que el republicanisme i el liberalisme, el carlisme s'autodefinia en competència dins d'un mercat de símbols. D'aquí la seva insistència per la destrucció sistemàtica dels arbres de la llibertat durant la darrera carlinada, com ho havia fet amb les plaques constitucionals durant el Trienni Liberal. De la mateixa manera, la reimplantació de creus de terme i la salvaguarda de fornícules en els carrers, o la polèmica sobre els cementiris, formaria part de la reconquesta de l'espai simbòlic enfront la secularització urbana.

A grans trets, la cultura política del carlisme va ser resultat d'un llarg procés històric, producte de continuades experiències bèl·liques i respostes armades enfront de la societat liberal. També de la patrimonialització progressiva del fet religiós, així com de la utilització del "rei legítim" com alternativa personalitzada als déficits dels monarques liberals. Amb el pas del temps, el carlisme no va ser solament una etiqueta política perdurable en els anys difícils, sino que es va auto-representar com una tradició rica en referents. Aquests eren ideològics: Déu, Pàtria i Rei, textos canònics com la "Carta-Manifiesto" de 1869; simbòlics: la boina, el trabuc, el capellà agitador; i de formes d'organització específiques: la partida guerrillera, l'associació parroquial i el cercle.

Si haguéssim de descriure l'estereotip d'un carlí del Sexenni, la imatge resultant seria la següent. A les ciutats i nuclis urbans, gràcies a la figura del Rei, el nostre carlí faria tota una lectura negativa del règim polític liberal. Abans de 1872, en les tertúlies del cercle, o del Cafè de les Delfícies que hem descrit anteriorment, reivindicaria el regnat social de l'Església. En arribar a casa, la boina vermella penjaria al rebedor. A les pairalies benestants, la imatge de Prim apareixeria reproduïda en el ferro forjat de la llar de foc, tota una alegoria de l'infern on es cremarien els liberals en les llargues vetilades hivernals. Els quadres de D. Carlos, Rafael Tristany o de la Immaculada

⁸³⁶ Veure J.F. SIRINELLI, "De Culture Politique", a *Histoire des Droites en France*, Gallimard (Paris 1992), vol. II, Culture.

Concepció, presidirien l'habitació principal. Probablement, la seva dona o filles, durien en la solapa, una margarida per a lluir-la en els actes del partit.

Aquesta seria una cultura política bàsicament compartida pels diferents sectors socials del carlisme. Malgrat això, podríem advertir matissos i diferències. Els mecanismes d'identificació del carlisme militant, van dependre de la posició social de cada individu, així com també de les experiències acumulades en relació amb el partit. Alguns elements de "simbolisme aristocràtic" van poder ser preferentment consumits per propietaris acabalats, o ser apropiats voraçment per un públic lector socialment més ampli. Seria el cas de les descripcions fetes sobre la vida social dels monarques al seu exili. Amb tot, no cal oblidar que les margarides que lluien les dames en els actes públics, podien ser d'or o de roba, per a les dones d'extracció social inferior.

En la construcció de la cultura política del carlisme es poden distingir tres fases principals. La primera contemplaria el període que va des del refús a la revolució francesa fins a la guerra dels matiners. És una fase alimentada per la defensa primària de l'Altar i del Tro. En aquest cas, el realisme seria bàsicament una contra-ideologia, nodrida amb valors i símbols recuperats de les guerres religió modernes, de la guerra de la Convenció, i de la Guerra del Francès (837). Serien així figures recurrents la reinterpretació moderna del soldat catòlic protegit per escapularis i rosaris contra el soldat impiu i infidel. Un "voluntari" mantingut gràcies al prest i la requisa, vestit amb la boina, que esdevé signe distintiu, i que és guiat pel cabdill, el frare o el capellà trabucaire. Neix aleshores el mite de Cabrera, del general invencible que va patir l'afusellament de la seva pròpia mare. El mite de Zumalacárregui, la traïció de Maroto...; uns fets que estigmatitzaren el carlisme amb una forta dosi de "patiment", de martiri, que reforçava el seu caràcter heroic i conferia dramatisme a la Causa. Els combatents carlins es veien a si mateixos com a actors d'una Passió, talment com els primers cristians. La història del carlisme va esdevenir així una Herohistòria, una narració on la realitat política més propera s'interpretava en el marc de la Història Sagrada.

De forma semblant al paper desenvolupat pel Trienni Liberal a Espanya, el Sexenni Democràtic va exercir una funció similar en la fixació i reconstrucció de les cultures polítiques per a la resta del segle. El Sexenni i la tercera guerra civil van representar un veritable laboratori d'experiències per al conjunt de les organitzacions polítiques, un marc privilegiat on el carlisme actualitzaria els seus postulats, les formes d'organització (com les juntes i els cercles), i els seus valors i referents identitaris. Entre 1872 i 1873, en les pàgines de *El Nuevo Pelayo* de Barcelona, es va satisfer l'aspiració dels lectors per conèixer l'aspecte dels cabdills mitjançant dibuixos, acompanyats d'un llarg historial que els vinculava al record de la primera carlinada.

837 Veure Enric UCELAY DA CAL, "Imágenes centenarias de la Revolución Francesa (una perspectiva desde España)", a *Revolució i Socialisme*, Col·loqui Internacional, vol. I, Ponències, U.A.B. Bellaterra 1989, pàgs. 47-69.

S'insituïa així una peculiar "galeria de veterans il·lustres", un elenc de vides exemplars. La tercera fase de construcció de la cultura política carlina correspondria a l'etapa de la Restauració, fonamentalment arran dels canvis organitzatius i socials que van tenir lloc en la conjuntura finisecular. L'abast i límit d'aquest, depassa el marc cronològic d'aquest treball.

Els elements constitutius de la cultura política carlina serien els següents. En primer lloc, el pes de la memòria. Certament, en el decurs del seu procés formatiu va desenvolupar una memòria específica, integrada per dates clau, personatges edificants i, sovint, per l'al·lusió a textos canònics com la "Carta-Manifiesto", de 1869. Fou a partir de l'esclat de la guerra quan el carlisme va emprendre una campanya de propaganda destinada a recuperar la memòria del carlisme bèl·lic. Fins aquest moment, la imatge que es volia oferir de Carles VIIè era la d'un rei "de tots els espanyols", capaç d'integrar elements del passat amb d'altres producte del canvi, com era l'acceptació de la desamortització en tant que fet consumat. El que havia concordat l'Església, deia aquesta visió, no ho podia desfer el carlisme.

D'altra banda, el record del passat funcionava mitjançant la selecció dels materials de memòria segons els objectius del present. En aquesta selecció, els records de la guerra dels matiners van ser objecte d'oblit conscient, a causa del semblant "trabucaire" que va adoptar aquest conflicte, i la perillosa relació establerta amb forces democràtiques i republicanes el 1848. Ara, hom va preferir donar prioritat a una conspiració en les casernes que no pas recórrer a les partides guerrilleres tradicionals. Tot plegat per aglutinar entorn del pretendent als sectors d'ordre espantats per l'evolució política. Tan sols es recordaria la nova derrota com a producte de les compres i traïcions d'alguns dels seus membres. Per als sectors militars del carlisme i que havien patit l'emigració, la seva pròpia història era la d'un moviment marcat per les intrigues, fet que condicionaria la política interna del partit.

Amb tot, la figura de Ramon Cabrera va ser la més recordada fins que fou substituïda pel mite de Francesc Savalls l'estiu de 1872. Així mateix, quan el personatge de Savalls es va convertir en una figura controvertida, va ser reemplaçada, de nou, per la de Rafael Tristany. La seva "coronació" com el cabdill més important de la tercera guerra quedaria refrendat en els actes de trasllat de les seves restes mortals el 1913, des del santuari de Lorda fins el seu poble nadiu d'Ardèvol.

Igualment, el carlisme va elaborar un calendari propi, compostat per moments clau. Alguns d'aquests foren introduïts i manllevats de la cultura catòlica, i d'altres foren singulars del moviment. Simptomàticament, en un Almanac de 1871 apareixien com a jornades commemoratives la data de la creació del món, la del Concili de Trento, l'inici del pontificat de Pius IXè, i la definició dogmàtica de la Immaculada

Concepció ⁽⁸³⁸⁾. Paral·lelament, aquelles efemèrides com els aniversaris del naixement i matrimoni de la família reial, constituïen autèntiques celebracions del partit.

Durant la primera etapa de la Restauració i, almenys, fins el 1914, moltes de les festes i commemoracions locals, tenien el seu punt de referència en els esdeveniments del Sexenni. A Catalunya, tant liberals com carlins o republicans, rememoraven fets relacionats amb la tercera guerra i la Primera República. Si en bona part de l'Estat, el significat del Sexenni estava condicionat pel record de la cantonal, a Catalunya va primar l'experiència obrerista, la indisciplina militar i, de forma destacada, pel clima polític creat per la última guerra ⁽⁸³⁹⁾.

A mesura que es publiquen estudis sobre la primera etapa de la Restauració no centrats a Barcelona, es va confirmant amb major claredat que les fractures polítiques locals es van veure alimentades per aquests episodis. A Granollers, Igualada, Puigcerdà, Cervera, Terrassa, Vendrell o Vic, per esmentar alguns exemples, la carlinada fou un dels aglutinants diferenciadors de l'espai entre les dretes catòliques i les esquerres liberals. Era una forma de rendibilitzar la victòria sobre el carlisme, depenent de la peculiar relació de forces liberals locals. A més a més, en el cas del republicanisme, es presentava alternativament un model de calendari oposat, que passava pels banquetes i reunions en commemoració del 14 de juliol francès, de la Comuna de París, o de l'11 de febrer espanyol, entre d'altres ⁽⁸⁴⁰⁾.

Un segon element seria el martirologi carlí i la figura del Rei. He assenyalat que un altre element essencial d'aquesta cultura política és la utilització de personatges edificants, l'ostentació d'un martirologi, d'un panteó carlí, que constitueix un dels principals atributs de la fidelitat a la causa. De fet, la família política del liberalisme havia conreat des de principi del segle XIX el seu particular grup d'herois. Des de la recuperació dels "comuneros" de Castella, personificació de la lluita contra l'absolutisme, al record de Mariana Pineda, Mamerto Landáburu, o de Ramon Xauradó, el "Marat" barceloní. Tanmateix, probablement cap d'aquests herois tenia un

⁸³⁸ Hem consultat entre d'altres almanacs el d'A. PEREZ DUBRULL, *Almanaque carlista para 1871, redactado por distinguidos escritores monárquicos*, Madrid 1870. Cal fer notar també l'almanac editat per a 1873 per la revista *El Nuevo Pelayo*.

⁸³⁹ Veure les suggerents observacions que sobre el marc espanyol desenvolupa J.M. JOVER ZAMORA a *Realidad y Mito de la Primera República. Del "Gran Miedo" meridional a la utopía de Galdós*, Espasa-Calpe, Madrid 1991.

⁸⁴⁰ Un treball destacat sobre la cultura republicana és el de Pere GABRIEL, "El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración, 1875-1883", a J.A. PIQUERAS i M. CHUST (comp.), *Republicanos y Repúblicas en España, Siglo XXI* (Madrid 1996), pàgs. 163-183; en especial, el quart apartat "Republicanism y cultura política popular", on l'autor remarca la gran importància de la tasca feta en aquest terreny pel republicanisme federal liderat per J.Ma. Vallès i Ribot.

lloc semblant al de Baldomero Espartero en la tradició liberal progressista. En la segona meitat de segle, el culte als paladins del pensament i de la ciència, com Pitàgoras, Kant o Diderot, es va mantenir al costat de literats com Victor Hugo o Tolstoi. El 1873 es va publicar un martirologi republicà en el qual s'encimbellaven com a herois Kossut, Mazzini, Sixto Cámara, Abraham Lincoln i el coronel anti-carlí Josep Cabrinetty i Cladera ⁽⁸⁴¹⁾.

A causa del fet que bona part de la cultura carlina es va interpretar a través del fet bèl·lic, es va segellar la centralitat de la figura del cabdill en el panteó del moviment. Entre 1872 i 1873, pràcticament la majoria dels caps militars catalans van ser fotografiats. El cap de la partida es representava com a un heroi que condensava les virtuts polítiques del carlisme. En ell, s'encarnaven els valors de la valentia, honor, fidelitat i devoció catòlica. Amb el benentès, que això formava part de l'apologia i idealització subministrada per al consum popular. Aquests valors es feien contrastar antagonicament amb els de les milícies liberals i republicanes, els sipaios.

El carlisme també va procedir a una operació de selecció entre tot el seu cabdillatge. Alguns personatges de dubtosa moralitat pública no van ser vanagloriats. Si d'una banda s'exemplificava l'activitat valerosa de Francisca Guarch (una dona que es va vestir d'home per a poder lluitar a les partides catalanes), de l'altra, es dissimulava l'exsitència de personal militar de mala reputació. Fou el cas, entre d'altres, de Bonaventura Romeu (a) Cagarreims, natural de Castellar del Vallès, enllustrador a Barcelona, i comandant d'armes per Sant Feliu de Codines. Segons el testimoni de Josep Joaquim d'Alòs, "robó todo lo que pudo, que poco pudo por no permitírsele su pequeño papel que representaba; consistió su industria en hacer pagar multas a los pueblos por el juego, y permitirles jugar cuando le pagaban".

Un lloc preferent en el panteó el va ocupar la figura de Carles VIII. En el decurs del Sexenni es va dur a terme la reconstrucció del mite del rei carlí a través de la premsa i una gran quantitat de fullets. La imatge del rei era la d'un cavaller viril, militar, actiu, enfront del tarannà de la resta de monarques i pretendents. La seva dona, donya Margarita, era presentada com un compendi de senzillesa, inclús, com una bona mare de família.

En tercer lloc, cal esmentar la simbologia carlina representada per la boina i la margarida. També foren molt importants els símbols utilitzats durant la darrera carlinada: els "detente-bala", els escapularis i rosaris, o la imatge de la Immaculada Concepció en alguns estandards dels batallons. La presència de la iconografia religiosa no feia altre cosa que demostrar la sintonia amb el catolicisme polític i el desig de

⁸⁴¹ *Los Mártires de la República. Cuadros históricos de los sufrimientos, de las penalidades, de los martirios de todos los grandes apóstoles de la idea republicana. Historia de la República en general, sintetizada en sus mártires. Páginas trazadas por una sociedad de escritores republicanos*, Biblioteca Escogida, Barcelona 1873; també, J. ALVAREZ JUNCO, "Los amantes de la libertad: la cultura republicana española a principios del siglo XX", a N. TOWNSON, *El republicanismo en España (1830-1977)*, Alianza Univ. (Madrid 1994), pàgs. 265-192.

capitalitzar-ne la cultura. L'amalgama entre la cultura catòlica i la cultura carlista suposa un repte historiogràfic a l'hora de discernir els components i les formes d'apropiació culturals. Un altre element de l'univers simbòlic carlista es pot apreciar en l'existència d'un vocabulari propi. Així, els soldats liberals eren al·ludits amb els adjectius de negres, italians i sipaios. Per contra, els carlins van ser acusats de "petrolers", pel seu ús freqüent en l'entrada dels pobles, una forma de desprestigiar-los amb referències comuneres. Al seu costat, sobretot en el País Basc, van proliferar els mots de "carca" o de "Carlos-chapa".

Finalment, és interessant poder contemplar la cultura política des del prisma de la producció i elaboració ideològica, el paper dels creadors d'opinió i dels re-inventors de tradicions. Entenent la cultura com un procés obert, ens interessa veure com les identitats culturals i de classe van ser constantment seleccionades i interioritzades pels "consumidors" carlins. Aquest enfocament és fonamental per abordar la sempre difícil qüestió de la transmissió i producció d'ideologia. En d'altres mots, saber qui eren els autors dels referents, valors i símbols carlins? Sempre eren acceptats? Els de "baix", van tenir alguna cosa a veure en la creació d'aquesta cultura política? La modificaren, i si fou així, com va ocórrer?

Caldria diferenciar la literatura popular d'aquella que presentava un format, aspecte i preus econòmics, assequible per a les capes populars. Seria bo de conèixer els autors d'aquestes produccions, la presentació formal dels llibres i la seva iconografia, el tipus de llenguatge utilitzat -més senzill o més culte-, així com també els temes que tracten. En aquest sentit, manquen estudis sobre les formes de transmissió d'ideologia en el context de relacions de classe, sobre el paper de l'oralitat clerical, i sobre l'autèntica eficàcia de la premsa, creadora d'opinió. Seria interessant poder assenyalar les diferències existents entre els diaris *La Esperanza* i *La Convicción*, que enquadraven l'opinió carlista a tot l'Estat o el Principat, amb d'altres diaris i revistes de projecció local. D'una manera semblant, l'estudi simbòlic de les capçaleres i del contingut moral dels relats literaris recollits per aquestes publicacions.

Es ben sabut que els plecs solts i de cordill van constituir una forma econòmica i popular de transmetre textos. En el decurs del segle XIX, la seva producció va persistir a Catalunya, per bé que va descendre notablement a mijan de la centúria. Posteriorment, tan sols durant els esdeveniments de la Guerra d'Àfrica (1859-1860), i per suposat el Sexenni i la tercera guerra van assolir despertar un gènere adormit. Si bé, com ha assenyalat el professor Pere Anguera, aquesta "literatura populista" va ser conreada preferentment pel liberalisme durant els primers lustres del segle, mentre la contrarevolució preferia el sermó dominical i, practicats al sud de Catalunya, els denominats "balls parlats".

No obstant això, a partir de 1868 el carlisme va canviar d'actitud i el va utilitzar com a instrument propagandístic. Aquest tipus de literatura va ser elaborada, igual que la "literatura culta", per periodistes, advocats i eclesiàstics. Per

obtenir una major audiència i difusió s'empraven formes populars en el llenguatge i en la temàtica. Alguns exemples de les diferents reutilitzacions d'aquests textos ho són el *Can-Can Carlista*, les *Cobles per cantar en temps de caramelles en honor a la Verge Maria y nostre desitjat Rey Carles VII*, o la conversa en forma de diàleg titulada *Noya republicana i la seva mare carlina*. En definitiva, formes senzilles, ràpides i directes de transmetre idees, en part objecte d'una lectura pública, en el si de la família o del cafè (842).

Malgrat tot, aquesta literatura no contenia, en la pràctica, elements tan allunyats de la cultura d'èlit. Els models i repertoris presentats en aquests formats, sembla que foren compartits pels diferents grups socials en el si de la comunitat carlina. Tal vegada no calgui identificar d'entrada el que és o no és popular, sinó les diverses formes en què els conjunts culturals comuns foren objecte d'utilització per part dels diferents sectors socials. Un cas obligat d'anàlisi fou l'aparició el 1871 de les *Vetllades a la vora del foc y a la llum de la lluna*. Aquesta era una obra de màximes, concebuda per a ser llegida en família, i comentada posteriorment pel que fa al seu significat moralitzador. Cal anar, per tant, cap a una història social dels diversos usos i apropiacions dels discursos (843).

La lectura es presenta, en conseqüència, no com un acte passiu, sino com un subjecte creador. Un mateix tema podia ser interpretat de distintes formes. Haurien d'estudiar-se aquells elements identificables amb l'ideari popular del carlisme -tot i que primer s'hauria d'aclarir quines idees el contenien-, i utilitzats pels creadors d'opinió per a obtenir major audiència i consens. Una mostra de la circularitat interna de la ideologia carlina la podriem trobar en el cançoner i romancer carlí. Un exemple és la peça titulada *Lamentos del infeliz pueblo español dirigidos a su futuro libertador Carlos VII*. es tracta d'una cançó coral publicada a Girona el 1870, que pot ser representativa d'algunes de les idees compartides en el si del moviment carlí. En la cançó es descrivia la decadència d'Espanya contrastada amb l'esplendor que aportaria el nou rei Carlos. El tresor i la hisenda esgotats, el comerç i la indústria paralyzats: "Venid, Carlos, ¿por qué tardais tanto? A rasgar libertad tan villana, libertad tan rastrera y tirana, negro aborto del vicio y maldad". Un fragment, doncs, representatiu de la ortodòxia catòlica i carlina.

La major part de cançons i romanços que hem treballat, han estat recollits del

⁸⁴² De Pere ANGUERA, "Introducció: damunt el polvorí: els catalans entre 1800 i 1860" a Pere GABRIEL (dir), *Història de la cultura catalana*, vol. IV: *Romanticisme i Renaixença, 1800-1860*, Ed. 62 (Barcelona, 1995), pàgs. 37-76. Del mateix autor, *El català al segle XIX. De la llengua del poble a la llengua nacional*, Empúries (Barcelona, 1997).

⁸⁴³ Veure els treballs de Roger CHARTIER, *Cultural History: Between practices and Representations*, Cambridge 1989; *El orden de los libros. Lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XIV y XVIII*, Gedisa (Barcelona 1994). Finalment, E.P. Thompson, *Customs in Common*, New York Press, (New-York 1991), en especial el primer capítol, pàgs.1-15.

fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, del fons Joan Amades, del fons Vilarmau de Prats de Lluçanès, i de les col·leccions de Josep Saderra a Olot, i la família Morros, a Manresa. Un conjunt d'unes 250 peces, aproximadament. Una bona part d'elles va ser produïda per a lloar les victòries carlines i les virtuts de tal o qual cabdill. És el cas de les sardanes d'en Savalls, de Nouvilas, la mort d'en Cabrinetty, l'entrada a Vic protagonitzada per Tristany, i les victòries de Castelló d'Empúries, Castellfullit de la Roca. Això pel que respecta a les cançons i corrandes impreses.

La temàtica no varia gaire entre les cançons recollides de la memòria oral de cantaires i dones de l'alta muntanyana catalana, a principi del segle XX. Segons les memòries conservades de les "expedicions" fetes pels folkloristes a les comarques del Solsonès i del Berguedà, les cançons sobre la darrera carlinada eren de les més abundants entre la variada temàtica popular. En el transcurs de 15 o 20 anys, l'arribada del "couplé" i dels "boleros" estaven transformant la memòria popular. També el fet de la incorporació de la dona al treball en les fàbriques, en el curs del Cardener i el riu Llobregat. D'entre el cançoner carlí, la temàtica genèrica sobre Carles VIIè, i la crítica al liberalisme i la República, eren molt habituals. Es donava la circumstància que algunes de les estrofes primer impreses, van passar després a ser memoritzades i cantades sense gaires modificacions substancials.

Un dels temes més utilitzats era, com ocorria amb els bans i al·locucions dels cabdills, la crítica a l'incompliment de les promeses per part dels liberals. Certament, una de les figures que apareix en diverses lletres és la del moderat. Aquest és considerat encara pitjor que el federal. Es caracteritzava com un hipòcrita, un fals. Igualment, el component catòlic hi és present. Seguint el ritme d'una faràndula, copiem alguns fragments: "Ningú está content al poble/ De ix govern tant maleit/ Que ha promés fora quintas/ Y després no rete'l que ha dit(...). La República sí és bona/ però els republicans dolents/ reneguen de Déu y sa Mare/ en les Corts constituents". I, més endavant, seguint aquesta tònica: "Ens doneu llibertinatge/ però si quíteu la llibertat/ dieu al pobie que és lliure/ y lo teniu esclavisat./ Ya se acabarà tanta farsa/ ja vindrà'n Carles aviat. Són quasibé tots d'una lliga/ lliberals y republicans/ ells, mas o menos, tots van al contra/ de Deú, Religió i los Sants./ N'Carlos si que és bon home/ y treurá a los protestants/ Nos dará Unitat Católica/ Y los fueros catalans/ No val, no, llibertat de cultos/ si,si, monjas y capellans" (844).

La lletra d'una cançó explica com un grup de joves havia sortit de casa per anar a la guerra amb els carlins. La tornada diu així: "Ay quina colla nos hem ajuntat/ Lo que a nosaltres sobra, és tranquil·litat./ Que viva Carlos, Savalls y'l Huguet/ y totes les noyes d'aquest poblet". Però el més representatiu és el reconeixement que és fa tot seguit de l'origen social d'aquesta colla "aburrida": "Tots són fills de casa bona/

844 "Cançons carlistes que m'ha enviat en 1878 el petit de Can ? de Vic". Col·lecció de "L'Bouer", oficial carlí. Quadernet de 28 pàgines. A-14, XXVI. Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Arxiu del Centre de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya.

això qui més qui menys/ als uns els sobre alegria/ als altres sobren diners". Lluny de considerar aquest reconeixement com a vergonyós, el fet d'aparèixer com a fills de casa bona tenia pel carlisme un significat positiu. Els feia aparèixer, així ho pensaven ells, com el bo i millor de la societat al costat de la causa de D. Carlos (845).

Sovint, també, aquestes formes de comunicació social expressaven la violència continguda en cadascú dels dos bàndols. És el cas de la famosa lletra de la sardana curta i titulada, "Aquests de la capa negra": I aquests de la capa negra/ que ens ensenyen la moral/ més valdria que ensenyessin/ la llei del bon federal. Aquí baix a aquesta plana/ hi ha un arbre molt ben plantat/ a cada cap de fulla/ n'hi ha un carlí penjat". Una lletra que mostra la identificació entre carlisme i Església, als ulls d'un republicà federal. En el cas contrari, des de la perspectiva carlina, la violència es feia veure com un fet quasi natural. Unes estrofes deien així: "La vida de los carlistas, es muy larga de contar/ cuando llegan a un pueblo, todo es correr y trotar. Preguntan por el alcalde, donde está este liberal/ trescientos hombres venimos, trescientas libras de pan/ otras tantas de tocino, arroz y bacallá. Cebada pá los caballos, y paja también darán/ como es un hombre bueno, sino lo vamos a fusilar". I en un altre lloc, "Cabrinetty a la muntanya, no hi cal tonar mai més/ que robaven les gallines, de les cases de pagés" (846).

Un oficial carlí, de sobrenom "el Bouer", de Vic, va recollir diverses lletres de caramelles. Una d'elles deia, amb to inflammat: "Libertat volem, y unió en lo poble/ volem fueros y en la (...) la llei/ Y justicia pel rich y pel pobre/ Y a Don Carlos que és l'legitim Rey". En definitiva, d'aquest anàlisi un tant prematur del "cançoner carlí", se'n dedueix que el contingut de les lletres concordava perfectament amb el pensament dels sectors dirigens. Amb un llenguatge més directe, comprensible per als sectors populars, pot ser es podria trobar un terreny d'entesa entre la direcció i la base del partit. El cançoner, tal vegada, va poder servir com una de les manifestacions més importants dels combatents durant les llargues jornades de marxa. A través d'elles es podia expressar la simpatia per un determinat cabdill, o s'atemoria amb el seu contingut als liberals dels pobles. Amb tot, semblen estar escrites "des de dalt" per al consum del conjunt del moviment. La re-creació que va poder-se operar amb les seves lletres, ens és ara per ara desconeguda. Per últim, cal tenir present també que la lluita política es va traslladar al terreny musical. El variopint panorama de cançons carlines catalanes dedicades als seus caps militars, van haver de rivalitzar amb el Tragaia, la Marsellesa, l'Himne de Riego o amb el popular himne de "La Campana",

⁸⁴⁵ Reproduït a *La Bandera Regional*, Barcelona, 18 de maig de 1907, i recuoperar per la família Morros: llibreta que diu "Cançoner de les guerres carlines". Fons privat. Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa.

⁸⁴⁶ *Obra del Cançoner Popular de Catalunya...*op.cit. La darrera estrofa recollida a Sagàs, datada del 1874. Op. cit., A 27, III-IV, núm. 94.

escrit per Abdó Terrades. No serà estrany que, quan acabà la guerra, en un poble com era Prats de Lluçanès, grups de joves es reunissin a les nits a oferir serenates del "Trágala", sota els balcons de les cases carlines més assenyalades.

CAP. XIè IDENTITAT, DISCURS SOCIAL I PRACTICA POLITICA.

11.1. Identitat i Foralisme.

Si existeix un tema lligat amb la història del carlisme, carregat de prejudicis i ideologitzat aquest és el del foralisme. Probablement es vincula de forma massa automàtica el foralisme amb el sorgiment posterior de moviments nacionalistes. Però el cert és que desconeixem bona part del significat darrer de la devolució dels furs. Desconeixem igualment l'abast i influència del personal "carlí" en les futures organitzacions i àmbits regionalistes i nacionalistes. Alhora, tampoc sabem en quina mesura el carlisme va perdre part del seu espai polític en detriment de les noves formacions. Noti's, per tant, que la interpretació del foralisme sempre es fan en funció de la seva evolució posterior. Amb tot, el més greu no sigui l'escassetat de recerques sinó la mena de material metodològic i teòric amb el qual encarar aquests patriotismes de transició. Per tant, abans d'entrar més detalladament en el discurs foral aparegut a partir de 1868, creiem necessari plantejar algunes consideracions prèvies.

Pot ser és una forma de curar-se en salut dir que encara estem en les beceroles pel que fa al coneixement de l'evolució de les identifications patriòtiques a la Catalunya del segle XIX. Ignorem el grau de coneixement real que tenien els catalans sobre la seva antiga legislació foral. Sabem molt poc sobre el conjunt dels projectes patriòtics, espanyols i catalans, la seva relació amb la construcció del nou estat liberal, i com eren entesos i viscuts per la població. Ignorem també la percepció que els catalans, els carlins catalans, tenien del règim foral basc i del tipus de comparacions resultants, tot i que sembla que la seva impressió era molt favorable i cobejada (847).

En primer lloc, ens hauriem de demanar sobre l'especificitat del foralisme del Sexenni en relació al primer carlisme i a la seva situació posterior a tombant de segle.

⁸⁴⁷ vegeu Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Curial, Barcelona 1992. Uns treballs clàssics sobre furs bascos els tenim en: J. AROSTEGUI, "El Carlismo y los fueros vasconavarros" dins DD.AA., *Historia del Pueblo Vasco*, Vol III, Erein, San Sebastián 1979, pàgs. 71-135; J.M. EXTRAMIANA, "Regionalismo y prenationalismo en el País Vasco del Siglo XIX" dins *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos. Actas del I Coloquio Vasco-catalán de Historia*, U.A.B., 1985, pàgs. 387-401; MINA APAT, M.C., "Ideología, Fueros y Modernización. La Metamorfosis del Fuerismo" II. Siglos XIX y XX" a *Historia Contemporánea, Cambios sociales y modernización*, Congreso Internacional de Vitoria de Historia Contemporánea (1990), núm. 4, pàgs. 89-106.

Ha estat l'historiador Pere Anguera qui ha alertat sobre l'absència en el migrat programa carlí de la primera guerra de cap tradició patriòtica catalana. En tot cas, si alguna hi apareixia, era precisament l'espanyola ⁽⁸⁴⁸⁾. L'existència de diputacions, tant en aquest conflicte com en el dels matiners, expressa fonamentalment la necessitat de dotar-se d'organismes reguladors militars administratius. Pel que fa a Catalunya, el primer cop que trobem textos elaborats explícits, no bans ni allocucions, sinó obres de propaganda i de debat, és durant el Sexenni democràtic. Es aleshores quan existeix un intent més o menys reeixit d'oferir un nou marc de relacions amb l'estat. L'experiència de la diputació catalana presidida per Tomàs Bertran i Soler durant la guerra dels matiners, no va ser objecte de comentari en cap article, fullet o llibre carlí entre 1868 i 1876. El silenci sobre aquest projecte va ser majúscul, les proclames forals aparegudes aquells anys no van ser ni tan sols esmentades i, per tant, no van tenir cap continuïtat ⁽⁸⁴⁹⁾.

La reinterpretació d'uns drets provinents de l'Antic Règim, va ser obra d'escriptors, juristes, i eclesiàstics que formaven part de l'aparell dirigent carlí. No oblidem que les propostes carlines d'una articulació "tradicional" d'Espanya entraven en competència amb les aspiracions moderades de descentralització administrativa i les federals del republicanisme. A més, recordem que el missatge foral volia ser una demostració del funcionament degradat del sistema liberal. Pres des d'aquesta perspectiva, el foralisme podia obrir una excletxa en la que entressin tots aquells factors deslegitimadors de l'Estat liberal. Des del punt de vista dels interessos populars, el projecte carlí podia acoblar la crítica al sistema de reclutament -que no a l'Exèrcit-, i la crítica al sistema contributiu. Des del punt de vista de les classes pudents, la reivindicació foral constituïa una trinxera, un fre a l'expansionisme d'un estat que grinyolava amb els espais polítics propis l'estructura administrativa eclesial, i el control tradicional dels notables locals. Es a dir, encara que ens movem en el terreny de la hipòtesi, és probable que en el context d'una societat tant conflictiva com la catalana, les qualitats socialment integradores del foralisme esdevendrien un dels seus reclams, un dels seus atractius més importants.

El foralisme carlí català va tenir el caràcter d'un doble patriotisme, espanyol i català. Els carlistes catalans volien aparèixer sempre com "els millors espanyols" i els millors patriotes de la seva terra catalana. Un doble patriotisme que era assumit amb continguts diferents per altres moviments polítics. El problema rau en la definició

⁸⁴⁸ Vegeu l'excel·lent llibre de Pere ANGUERA, *Déu, Rei i Fam...op.cit.*

⁸⁴⁹ A aquest respecte, interessen les cartes publicades per Carlos SECO a *Tríptico carlista*, Ariel, Barcelona 1973, pàgs, 105-120, i el llibre de Joan CAMPS i GIRO, *La guerra dels matiners i el catalanisme polític (1846-1849)*, Curial, Barcelona 1978. S'ha de tenir en compte que les relacions de Tomàs Bertran i Soler amb el carlisme només van ser accidentals. Es tractava d'un escriptor profundament anticlerical.

d'aquestes identifications. Probablement la visió d'Espanya que tenien el carlins catalans -desconeixem si homologable a la de la resta dels carlins de l'estat- tenia encara molt "d'ancien régime". Sentir-se patriota espanyol voldria dir identificar-se amb un monarca comú i un marc geogràfic ampli, sense excloure la pertinença a aquella societat on es parlava la mateixa llengua i es tenia una cultura i una història comuna. El mot "pàtria" podia ser interpretat, dins del marc català, com el lloc on descansaven els familiars morts i on residien els parents: "La Patria es allí ahont hi ha aquella Iglesia que era nostra alegría quant criaturas, y quant grans es nostre consol" (850). Per tant, una combinació de pàtria petita, entesa aquí la catalana, i de pàtria gran, la de la monarquia espanyola.

El calendari commemoratiu carlí, aparegut entre els Almanacs de la premsa partidària, ens permet conèixer millor les identifications patriòtiques i la cosmovisió política i religiosa que tenia. Les referències simbòliques sobre Espanya i Catalunya, podien conviure sense entrar en conflicte pels diversos carlismes peninsulars. Un patriotisme espanyol, el carlí viscut a Catalunya o al País Basc, que no es pot confondre mai amb el projecte patriòtic construït des de l'Estat liberal moderat. En aquesta direcció, podien adquirir sentit aquelles celebracions tendents a magnificar les lluites contra l'invasor francès, sinònim de liberal: el dos de maig madrileny, el setge de Saragossa, però també les catalanes de les "batalles" del Bruc i el setge de Girona. També aquelles dates relacionades amb les tradicions polítiques locals: el record de les morts ocorregudes als Tres Roures, prop de Manresa (1822), o l'afusellament de carlins realitzat al voltant de Montealegre (1869), ben a prop de Barcelona. Unes commemoracions, en definitiva, el contingut de les quals variava segons els contextos territorials (851).

El patriotisme carlí expressava el desig d'articular "la comunitat", en un marc administratiu dotat d'un monarca fort i respectuós dels interessos locals. Es prioritzava la comunitat per damunt del concepte liberal de "ciudadania". Amb aquests antecedents seria difícil l'encaix de projectes patriòtics pertanyents a cultures polítiques diferents. La implantació de l'Estat liberal, tant pel seu vessant centralitzador com per la poca eficàcia demostrada a l'hora de controlar les classes

⁸⁵⁰ *Lo Mestre Titas*, núm. 151, 4 de novembre de 1871. Un tractat foral carlí a N. BLANCH I ILLA, *Fueros de Cataluña. Resumen histórico-legal de los principales Usatges, Constituciones, Derecho, etc...*, Est. Tip. G. Cumané, Girona 1870. Un altre reivindicador dels furs fou l'economista Mateu BRUGUERA, *Historia del Memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña en 1713-1714*, 2 vols., Barcelona 1871.

⁸⁵¹ Veure, a més a més de les notícies freqüents que apareixien en la premsa carlina, Carlos CONSTANTE, *Montealegre. Narración verídica de los crímenes y asesinatos cometidos al grito de libertad en Manresa en 1822, y en Montealegre en 1869*, La Propaganda Catalana, Barcelona 1893.

populars, no va poder generar mecanismes integradors el suficientment potents. De totes maneres, sembla pertinent insistir que es tractava de trobar el lloc adient de Catalunya en una Espanya articulada segons principis descentralitzats. Com hem vist, Pere Nanot Renart va ser un reconegut escriptor carlí i president el 1874 de la Jove Catalunya, una institució gens sospitosa de carlisme. Participà, com molts autors del seu temps, en una visió que qualificava el 1808 com un esdeveniment inaugural en el qual tot Espanya s'aixecà com un sol home contra el liberal i revolucionari invasor. No hi podia haver contradicció entre la Catalunya foral i l'Espanya carlista. Al contrari, va ser molt explícit proclamant que: "no somos nosotros, ni mucho menos, de los que sueñan con imposibles renacimientos, ni política ni geográficamente hablando puede dejar nuestra Cataluña de formar parte de la monarquía española" (852).

D'altra banda, les reivindicacions descentralitzadores no es van donar únicament a la península, formaven part de diversos moviments antiliberals i legitimistes oposats a la implantació i la nova estructuració dels estats en la segona meitat del segle XIX. Van tenir a veure igualment amb els embats entre l'Església i els respectius estats, i les actituds deslegitimadores de la primera. Des d'una perspectiva més àmplia, aquestes van estar presents en el legitimisme francès (el manifest del Comte de Chambord del 6 de juliol de 1871), els moviments ultra-catòlics i anti-unitaris italians, o les manifestacions patriòtiques del conservadorisme tirolès (853).

En una data tan matinerana com el gener del 1869, Lluís Maria Llauder publicà una allocució electoral adreçada als electors del districte de Vic. Aquesta llarga nota pot servir per a indicar com era viscuda la relació de Catalunya amb la resta de l'estat, i quina era la lectura actualitzada que feia de les lleis i constitucions catalanes. El text és força explícit: "No quiero que Madrid viva a expensas de Cataluña, que la absorba, que lo centralice todo dejándonos en la inacción. Cataluña vivió tranquila y libre con unos fueros gloriosos que le fueron quitados en nombre de la libertad. Reconquistemos pues estos fueros en la parte que sea compatible con la época moderna y con la unidad de la monarquía como los tienen en Navarra y Provincias Vascongadas. Este es el único sistema federativo posible en España, único que produciría economías y una noble y justa descentralización administrativa. Consecuencia de los fueros es la supresión de las quintas y matrículas de mar, que no

⁸⁵² *La Convicción*, núm. 179, 21 d'abril de 1871.. També és interessant P. NANOT-RENART, *Discurs pronunciat en la sessió inaugural que celebra la Jove Catalunya lo dia 7 de març de 1874*, Est. de la "Renaixensa", Barcelona 1874, 4 fulls.

⁸⁵³ Vegeu J. P. BLED, *Les fondements du conservatisme Autrichien, 1859-1879*, Publications de la Sorbonne, Paris 1988; vegeu també la sèrie d'articles aplegats sota el títol "Patriotismo de los diputados del Tirolo" a *La Esperanza*, núm. 7784, 3 i 8 de març de 1870.

conocían nuestros antepasados, que conquistaron sin embargo el mundo" (854).

Un any després, l'advocat i prolífic escriptor carlí gironí Narcís Blanch i Illa, publicà un tractat foral titulat *Fueros de Cataluña. Resumen histórico-legal de los principales Usatges, Constituciones, Derechos y Franquicias que se observaban en el antiguo Principado*, que contenia de vegades breus comentaris a peu del text. Era aquesta una obreta en la que es feia un repàs de les diverses recopilacions legals fetes durant els segles medievals i moderns. Se situava així dins d'una tradició d'estudis de desigual qualitat, preocupats per recuperar de la nostra història els trets jurídics i polítics del seu antic autogovern. Una tradició que aplegà escriptors de diversa condició política: Josep Coroleu i Josep Pella i Forgas o Joan Mañé i Flaquer, entre d'altres. Un interès que caldria de tenir en compte en l'anàlisi de l'evolució del regionalisme (855).

Narcís Blanch era cronista honorari de la ciutat de Girona, i membre corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Els atacs fets al règim foral, segons l'autor, consistien en una sèrie de disposicions que anaven des de les emeses pel comte-duc d'olivares, a la legislació municipal liberal, passant per l'abolició foral definitiva del rei Felip Vè. Els escriptors carlins com ara Narcís Blanch i Illa van acudir reiteradament a la famosa *Carta-Manifiesto*, de Carles VIII al seu germà. Aquesta servia per a sancionar les intencions foralistes del pretendent. El text més repetit deia així: " Ama el pueblo español la descentralización y siempre la amó; y bien sabes, mi querido Alfonso, que si se cumpliera mi deseo, así como el espíritu revolucionario pretende igualar las provincias vascas a las restantes de España, todas estas semejarían o se igualarían en un régimen interior con aquellas afortunadas y nobles provincias" (856).

⁸⁵⁴ Lluís Maria de Llauder, "Electores de la circunscripción de Vic", Barcelona, 10 de gener de 1869.

⁸⁵⁵ En una llista succinta ens trobariem amb el llibre de Josep COROLEU i Josep PELLA I FORGAS, *Los fueros de Cataluña*, Barcelona 1875 i 1878, 770 pàgs; Josep Antoni ELIAS i d'ALOY, *Derecho civil y foral en España*, Barcelona 1875, 2 vols.; Joan MAÑÉ I FLAQUER, *La paz y los fueros*, 5a. ed. Barcelona 1876, 96 pàgs.; Serafín OLAVE Y DIEZ, *Reseña histórica y análisis comparativo de las constituciones forales de Navarra, Aragón, Cataluña y Valencia*, Madrid 1875 i, Francesc ROMANI I PUIGDENGOLAS, *Breves reflexiones sobre los fueros civiles en España*, Barcelona 1878, 44 pàgs.

⁸⁵⁶ *Carta Manifiesto del Sr. D. Carlos VII seguida de algunas consideraciones sobre la misma por dos redactores de La Legitimidad*, Madrid, 1870, 53 pàgs. El fullet de Narcís BLANC I ILLA, *Fueros de Cataluña. Resumen histórico-legal de los principales Usatges, Constituciones, Derechos y Franquicias que se observaban en el antiguo Principado*, Girona, 1870, 55 pàgs. Del mateix autor, anteriorment, *Margarita. Cuento de flores*, publicat a Girona el 1869 i dedicat a l'esposa del pretendent, i *Dos palabras sobre una cuestión de interés político y moral*. Girona

El text de Narcís Blanch i Illa palesava el desig de molts carlins de recuperar per Catalunya el seu règim foral, de la mateixa manera que els bascos l'havien pogut mantenir durant anys. Es partia d'una visió extremadament idealitzada del passat medieval català. Tot i arrencar de pressupòsits diametralment oposats als d'altres escriptors romàntics i liberals com Víctor Balaguer, hi havia un cert terreny de coincidència: jamás ha habido más libertad, más igualdad, ni más fraternidad que en los tiempos de los reyes de Aragón, Condes de Barcelona". La lectura posterior marcava les distàncies polítiques: "El monarca era entonces un verdadero padre para sus súbditos, y el clero, la nobleza y el pueblo, estrechamente unidos con la suerte y los intereses del Estado, gozaban de esas inmunidades y franquicias que no hallarán jamás en el espíritu socialista que se ha apoderado del gobierno de las naciones contemporáneas" (857).

Una altra mostra de la "preocupació foral" va ser la publicació el 1871 i en dos volums, de la *Historia del Memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña en 1713-1714*, de clara vindicació austracista. El seu autor va ser el reconegut carlí Mateu Bruguera. Membre de la Reial Acadèmica de Bones Lletres de Barcelona, havia estat vicari de l'església parroquial de Sant Miquel del Port i de la Col·legiata de Santa Anna de Barcelona, així com beneficiat de la catedral de Barcelona. Alhora, el trobarem com a ecònom de la Barceloneta el 1872. Va ser durant el mes d'abril d'aquest any quan, en companyia d'altres eclesiàstics, el van empresonar per treballs conspiratius (858).

El text més clarament adreçat a un públic ampli i popular, va ser l'anònim *Los Catalans y sus furs. Llibre dictat per un fill de la terra* (Barcelona 1872). L'autor pretenia en una vintena de pàgines justificar la utilitat del règim foral català exaltant les virtuts d'aquell en contrast als perjudicis que havia portat el liberalisme. La imatge que ens deixa de Castella i dels castellans és profundament negativa: "Quin profit nos ha dat la unió de Castella? ¡Ah catalans! may ha sigut mes veritat que are la sentensia profética de S. Vicens Ferrer, català sant y vident: Vindrán los lleons de Castella y't xuclarán la sanch". El castellà era la llengua del cadastre, la del cobrador de contribucions. De Castella no necessitem amb prou feines res: "Tenim los plans del Urgell per lo pà (...); quin vi de la terra pot compararse al del Priorat?". El liberalisme havia fet més que implantar un sistema polític, havia provocat la desunió dels

1869, 24 pàgs.

857 De nou Narcís BLANCH I ILLA, *Resumen histórico-legal...* op. cit., pág.s. 54-55.

858 El 1874 serà internat a l'interior de França pel vice-cònsul de Tolosa, per les seves activitats carlines a l'altra banda de la frontera. Mateu BRUGUERA, havia nascut el 1820 a Mataró i va morir a Barcelona el 1882. Un altre dels seus escrits va ser *Cronicón de Barcelona. Historia de la invicta y memorable bandera de Santa Eulalia*, Barcelona 1861.

catalans. Aquesta visió idealitzadora del passat i clarament manipuladora, intentava posar de relleu que les virtuts del règim foral facilitaven la unitat entre els catalans, i això de pas ens feia més forts.

El fullet *Los Catalans y sos furs* també fa de tant en tant algun comentari adreçat a l'opinió republicana federal. Probablement, l'obra anés destinada a un públic popular dubitatiu entre les ofertes carlines i les republicanes, malgrat l'enorme distància teòrica entre ambdós moviments: "¿Voleu més llibertat que podernos governar de la manera que vulgam? Republicanos, que voleu regirvos independenment segons les nostres necessitats, voleu federació més perfecta que la de nostres avis?". I és que segons l'opuscle carlí en una hipotètica Catalunya foral els funcionaris serien catalans, s'eliminarien certes contribucions com el paper segellat, i el país continuaria essent catòlic. Els republicans no haurien de témer: "entengau que'l rey de Castilla, si fos D. Carles, no'ns pot governar com a rey; car ab los furs no tenim rey que'ns governi, puig que sols será compte de Barcelona (...) y que en trepitjant lo nostre territori queda subjecte a la lley com lo mes petit jornalero" (859). Per últim, Catalunya tindria unes corts estamentals, un gran consell que representés tots els interessos, i que defensés la protecció de la indústria. A aquest respecte, l'autor volia convèncer al lector de la bondat del sistema gremial en comparació amb els problemes que generava el liberalisme econòmic. En definitiva, l'anacronisme que traspuava aquest text no ens ha de deixar veure el marge de possibilitats i de temes que obria la defensa del règim foral. Permetia combinar la defensa de la religió catòlica, amb la defensa de drets en el terreny impositiu i en l'autogovern en general. Permetia tractar de problemes que pertocaven a sectors socials diversos.

Precisament un dels aspectes més interessants del foralisme carlí va ser la crítica -ben estesa en la societat catalana i espanyola de l'època- al sistema de reclutament, les quintes. Narcís Blanch i Illa es feia ressò en els seus escrits dels disturbis que havia tingut Catalunya el 1772 i, sobretot, a partir del 1845, per no respectar-se els seus drets forals (860).

De vegades l'entusiasme d'algun orador revelava la instrumentalització que el carlisme feia de problemes que pertorbaven la sensibilitat popular. Joan Mestre i

⁸⁵⁹ Anònim, *Los catalans y sos furs. Llibre dictat per un fill de la terra*. Estampa de Lluís Tasso, Barcelona 1872, 22 pàgs. Comentaris sobre l'opuscle també els podem trobar a Pere ANGUERA, *El català al segle XIX. De llengua de poble a llengua nacional*, Empúries, Barcelona 1997, pàgs. 229-230.

⁸⁶⁰ Narcís BLANCH ens relata que Narvaez es proposà el 1845 liquidar definitivament aquest problema. A Girona, ciutat que coneixia molt bé el nostre autor: "el teniente general Manuel Breton, al llegar a la plaza de la Constitución con una fuerza respetable de infantería, caballería y artillería, arengó a la tropa, formada en dicha plaza, con las siguientes palabras: "Soldados: todos los que se denegaren a prestar la contribución de sangre, que vosotros estais prestando, serán fusilados"; vegeu el seu *Fueros de Cataluña...* op. cit., pàgs 35.

Tudela, en l'acte d'inauguració del centre carlí lleidatà, va advertir als seus correligionaris, membres de la societat benestant local: "que era preciso hacer entender a las masas ilusas por las promesas de los republicanos federales de que no habrá quintas ni consumos; que tampoco las había en Cataluña antes de la época del 20 al 23, ni después de esta época hasta el 43, habiendo impuesto esta contribución de sangre el liberalismo y el doctrinarismo; así como el impuesto de consumos en la forma odiosa en que estaba planteado, pues antes de la creación del mismo también se cobraban consumos de ciertas especies sin que afectaran los intereses de la clase agrícola ni se la sujetara al registro de puertas" (861).

La necessitat del carlisme de disposar d'una audiència popular demanava l'existència d'un missatge específic sobre els consums i les quintes. J. Pallés i Beltran va ser un dels escriptors de més èxit i difusió entre la clientela carlina. El seu fullet *Carlos VII el Restaurador y la cuestión española*, aparegut a la llum pública el 1869, va ser un dels més difosos. En aquesta obra es definia el carlisme com una monarquia paternal, on les contribucions i la burocràcia es reduïrien considerablement: "no necesitará el Rey de la centralización para tener al pueblo en un puño (...); como la República, suprime D. Carlos las quintas, porque no quiere que las madres lloren, ni que los ancianos y desvalidos padres se vean en su vejez reducidos a la miseria, porque la arbitrariedad les llama y arrebatada a sus hijos" (862). D'altra banda, una carta adreçada des de Manlleu al diari carlí vigatà *La Patria* resulta enormement suggeridora de la utilització que des de dalt es feia de la crítica al règim liberal. L'autor explicava com l'oferta de descentralització feta per D. Carlos, havia de perseguir majors quotes de justícia social, acabar amb la contribució de sang i rebaixar els consums. Amb aquesta política, deia, molts joves republicans es farien entusiastes monàrquics (863).

No obstant això, és en el terreny de la pràctica política, més que no pas en el de la formulació del discurs, on podem conèixer els objectius reals del carlisme. Desconeixem fins a quin punt l'agitació anti-quintes en el partit de Vic, menada pel

⁸⁶¹ La crònica sobre la jornada en el centre carlí de Lleida es troba en *La Esperanza*, Madrid, núm. 7740, del 16 de gener del 1869. Comentaris a aquest text en el nostre article "Entre el sermó i el trabuc: la mobilització política del carlisme lleidatà davant la revolució democràtica (1868-1875)", a D.D.A.A., *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1993, pag. 114.

⁸⁶² Vegeu el ja citat J. PALLES I BERTRAN, *Carlos VII el Restaurador y la cuestión española*, Madrid, Impremta de El Pensamiento Español, 1869, 48 pàgs.

⁸⁶³ *La Patria*, Vic, núm. 33, 1 de gener de 1870. Vegeu, Salvator COSTANZA, *La patria armata. Un episodio della rivolta antileva in Sicilia*, Trapani 1989; també, Salvatore LUPO, "Tra centro e periferia. Sui modi dell'aggregazione politica nel Mezzogiorno contemporaneo" a *Meridiana. Rivista di Storia e Scienze Sociali*, núm. 2 (gennaio 1988), 13-50 pàgs.

carlisme el 1871, va respondre a un pla organitzat o a accions més o menys espontànies i canalitzades pels notables locals. De la mateixa manera, es fa difícil conèixer l'abast de la protesta fiscal decretada per la junta central carlina a finals del mateix any. La negativa al pagament de contribucions tenia validesa per a tot el territori espanyol, però no en sabem les seves repercussions reals fins a disposar d'una recerca més a fons. En definitiva, la ideologia carlista produïda els anys tumultuosos del Sexenni, va presentar un discurs més ric i elaborat que no pas la simple trilogia de Déu, Pàtria i Rei.

A partir de 1872, quina va ser l'evolució particular del tema foral? Com va ser viscuda i interpretada pel carlisme català? Com la van veure la resta de corrents polítics, catalans i espanyols? I, finalment, com va ser viscuda pel carlisme de base popular? Reconeixem que moltes d'aquestes preguntes depassen el marc d'aquest treball, però n'assenyalarem els trets principals que puguin donar satisfacció a cadascuna d'aquestes qüestions.

En primer lloc, hem de pensar de tenir en compte que gairebé en cap proclama, ban i manifest fet per un cabdill l'abril de 1872 apareixia esmentada la defensa dels furs. Unicament a partir de l'estiu, quan el carlisme armat va arribar a una situació crítica, aleshores va aparèixer la famosa proclama de D. Carlos. Efectivament, el 16 de juliol de 1872, és la data de de la "devolució foral" (vegeu de nou l'Apèndix núm. I), encara que es tingués coneixement d'ella els mesos d'agost i de setembre (864). El contingut del document comença remetent-se a la "Carta-Manifiesto" de 1869, on s'anunciava que retornaria les franquícies que Felip Vè havia tret i que, alhora, el Rei cridaria a catalans, valencians i aragonesos per tal d'adaptar-los a les exigències dels nous temps. Després venia la llista de principals furs vigents a Catalunya, una forma com un altre de dir que la devolució es feia pensant en el Principat.

Els furs vigents seleccionats per Alfonso de Borbón i publicats com un extracte eren els següents, citant els més rellevants: 1r., la incorporació de Catalunya i la resta de regnes de la Corona d'Aragó a la Corona de Castella, es faria per mitjà d'una unió federativa, per tal que cadascu conservi la seva naturalesa, lleis i privilegis. 2n., es proclama, per si no havia quedat clar, que la Religió de l'Estat era la catòlica. 3r., el Rei havia de jurar els furs i ser reconegut com a comte de Barcelona. 6è, 7è i 8è, els impostos havien de ser votats en les Corts catalanes, convocades un cop l'any. L'administració dels tributs correria a càrrec de la Diputació General, formada per un

⁸⁶⁴ En una carta d'Alfonso de Borbón a Hemenegildo Cevallos, del 23 de juliol de 1872, li diu que "espero que hayas enviado luego a Barcelona la proclama de Fueros y que haga el buen efecto que hubiese tenido hace un par de meses. Encaraga a la Junta de que la repartan cuanto más puedan por Cataluña". B.R.A.H., Fons A. Pirala 9/68685. En una mena d'informe de data incerta (1872), Carles VIIè deia, valorant el que havia fet durant aquest any: "durante este tiempo he devuelto sus Fueros a la Coronilla de Aragón, porque lo he creído de justicia". En un altre document, s'indica que D. Carlos va ordenar al seu germà, en data de 28 de juliol, que enviés ràpidament a la junta catalana exemplars de la proclama.

representant de cada "estado", i tothom havia de pagar tributs, inclòs el Rei i la seva família. 9è i 12è, no hi haurien quintes a Catalunya, ni l'impost del paper segellat, ni obligacions d'allotjament. 11è i 13è, es mantendrien els privilegis municipals, i en l'administració de justícia tots els jutjes i oïdors de l'Audiència serien naturals del país.

Per quina raó va sortir ara aquest document, i no un any abans, per exemple? La resposta que van donar els dirigents, va ser que la proclama podia contribuir a augmentar la resistència dels carlins catalans, mentrestant s'aconseguien més recursos, i es guanyava temps per a intentar que el nord s'aixequés una altra vegada (865). Penso que el context extremadament advers en el qual es desenvolupava la guerra de partides els primers mesos explica en bona part la raó de la devolució. Com hem vist en el capítol corresponent, la manca de diners i d'armes era total. També era molt necessari que els carlins basc-navarresos distraguessin les forces del govern amb una nova temptativa.

Durant la tardor, els membres de la Junta catalana existent a Barcelona i destinada a facilitar recursos a les partides, i informació al germà del pretendent, va elaborar un projecte amparant-se en el nou marc establert per la devolució foral. El 4 d'octubre la Junta va agrair al seu monarca el gest, i suplicava "la amplitud de la reconquesta" dels furs, als pobles que pel seu caràcter, costums, passat, legislació o llengua, "son naturales hermanos del pueblo catalán", enllaçats de nou per la disposició de 16 de juliol darrer. La Junta, aprofitant l'extensió d'aquests drets, li va proposar un pla: nomenat D. Alfonso general en cap de la "antigua Coronilla de Aragón", al costat de dos consellers representants de València, Aragó, Balears i els membres de la Junta Suprema Catalana. Aquesta darrera, autoritzada a fer un emprèstit especial, podria equipar als voluntaris catalans, i cada territori als seus respectius. A continuació, es formaria un exèrcit expedicionari que marxaria sobre Madrid (866). La resposta al projecte ens és desconeguda, però els fets posteriors demostren que no va ser recollida.

Havia intervingut la Junta Catalana en la devolució foral? Segons la versió d'Antonio Pirala, a la llum de les cartes creuades entre Hermenegildo Díaz de Cevallos i Joaquín Elio, la publicació del document va ser un assumpte privat del pretendent. Segons l'opinió de Cevallos, es tractava d'un greu error, un acte arbitrari. Carles VIIè no podia esborrar el treball dels seus avantpassats, que havien aconseguit "la unificación administrativa" d'Espanya. Per sortir del conflicte, el mateix Cevallos

⁸⁶⁵ Carta de Ramiro (pseudònim de Cevallos), al cap de la Junta Central catalana, el marquès de Capmany. En data de 5 d'agost de 1872. "Sobret de minutes "de Carmen", B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6866.

⁸⁶⁶ Que la proposta anava de veres ho mostra el fet que José Larramendi coincidís amb els propòsits de la Junta catalana, i que va interpretar de la mateixa manera el desig d'aquests. Les dues cartes: La Junta Suprema de Catalunya a D. Carlos, Barcelona 4 d'octubre de 1872; i José Larramendi a D. Alfonso de Borbón, s.l., 6 d'octubre de 1872. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6867.

aconsellà a la Junta que enviés un dictàmen a D. Carlos sobre la conveniència o no de fer públic el document, assessorant-se "de las personas más importantes y más ilustradas del Principado" (867). Mentrestant, el jove pretendent va fer publicar el manifest en la premsa estrangera, en el diari legitimista *L'Union*, i així va ser conegut per la premsa catalana i espanyola. Els intents de Cevallos per aturar-lo van ser infructuosos i tampoc va acomplir l'amenaça de dimissió que havia anunciat.

En quina mesura la proclama dels furs va servir per a esperonar el carlisme i reclutar més combatents? L'estat de la recerca és encara molt primerenc. L'anàlisi de les fonts, la premsa bàsicament, hauria de ser exhaustiva durant els mesos que comprenen l'agost i l'octubre de 1872. El que sabem és que justament aleshores va ser quan el carlisme va poder remuntar la seva situació crítica. Però també podem assegurar que en cas d'actuar els furs com un poderós agent mobilitzador, no ho faria sol. En aquelles circumstàncies van pesar tant aspectes purament militars -la victòria de Savalls a Vidrà-, els desencerts del Govern, com aquells altres que van permetre la incorporació de joves després dels treballs de la collita. El que sí que sembla confirmar-se, segons els testimonis de la premsa liberal o la carlina, és que les partides, en entrar als pobles, van afegir la paraula Furs als visques tradicionals, o al crit de "muera el extranjero" Aquesta pràctica es va generalitzar arreu de Catalunya. En una data tan matinera com el 22 de juny, a Santa Pau (Garrotxa), una partida en la qual hi havia l'ex-diputat Vidal de Llobatera, va cridar contra les quintes, el matrimoni civil, l'usurpador rei Amadeo i ¡Vivan los Fueros de Cataluña! (868). És a dir, que inclús abans de la proclama, en alguns casos, la reivindicació foral es va afegir als crits cerimonials.

A la província de Tarragona, que era la que més problemes presentava en l'inici de la guerra, un corresponsal va comentar que el manifest foral havia tornat a encendre les il·lusions perdudes. S'havia publicat en el *Boletín Oficial de la Guerra* un solt extraordinari "y en el reverso se han publicado los principales fueros de que gozaba Cataluña". Novament, des de Tarragona, segons el corresponsal carlí els joves fugien de la quinta i es presentaven als caps en demanda de fusells "para combatir en favor de los fueros de Cataluña". Aquest cop no s'afegeix cap altre motiu, com podria ser el religiós. "Esta idea de resucitar aquellas leyes y aquellos principios que del pueblo catalán hizo un pueblo de héroes, va desarrollandose lentamente entre los montañeses y, da ya, y dará más adelante, abundancia de brazos a los legitimistas. Esta idea de los fueros es escarnecida por los moderados, y sirve ya de piedra de toque para distinguirlos. Ya empiezan a decir los catalanes

⁸⁶⁷ Antonio Pirala, *História Contemporánea...*op.cit., pàgs. 548-550. Segons la versió de Cevallos, la Junta Catalana no es va electritzar en sentir els articles de la proclama.

⁸⁶⁸ Carta del 27 de juny de 1872, des de Santa Pau, a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8469, 1 de juliol de 1872.

que quien no quiere los Fueros no es fiel a su patria, y que no pueden invocar las tradiciones patrias sino los que defienden los Fueros" (869).

Es fa difícil saber amb major precisió fins a quin punt va ser assumit "lentament", com diu l'informant, entre la població, i quan va deixar de ser una simple reinterpretació d'uns drets d'Antic Règim per a passar a formar part de quelcom més consistent. De moment, des de l'altra costat del país, a Vic, comparant el que havia passat feia poc al Ferrol, es deia que "la verdadera república en ésta de Cataluña está en los fueros de nuestro Rey (q.D.g.) nos ha concedido, lo demás son delirios (...)"; com ha mostra del terreny de competència que s'havia establert entre els republicans federals i els carlins, "ahora algunos tontos les hacer creer, respecto de la quinta, que ésta será la última ¡inocentes!, las quintas no se sumirán jamás sino cuando tengamos nuestros fueros". Des de Girona, el mes d'agost, un republicà enviava una nota dient que la "insurrección fuerista" s'estava terminant (870). Encara que els aquests darrers termes són només figurats, expresen que la proclama no va passar, ni molt menys, desaparcebuda pels carlins ni pels liberals.

La reacció de la premsa liberal a la proclama no es va esperar i és molt significativa de les visions que tenien sobre el foralisme carlí i sobre Catalunya en general. Una de les més virulentes va ser la del diari moderat madrileny *La Época*. L'article que va comentar la proclama foral va desvetllar ràpidament respostes per part de *La Crónica de cataluña*, *La Esperanza* i *La Convicción*. Per l'influent diari moderat, el document carlí vania a representar quelcom de nou en l'escenari bèl·lic i polític. "en medio de las promesas de fueros provinciales, lo que en realidad se ofrece es el federalismo". No només era una novetat, sinó que era inaudit veure-ho en un descendent de Felip Vè, una dinastia que representava la unitat, deia el periòdic.

Per aquesta raó, *La Época* contemplava la política carlina com un intent a la desesperada d'aixecar els ànims dels seus. Igual que la Comuna de Paris, els carlins, "quieren pegar fuego a la obra de la unidad nacional". Aquest diari, a més, feia una interessant observació. Segons aquests, el germà del pretendent havia fet un extracte, una selecció, dels furs que es podrien aplicar, obviant el que hi havia de furs medievals, "para dejar solamente la idea federalista", molt més propera al liberalisme

869 Carta del 6 d'agost de 1872, i del 29 d'octubre del mateix any. A *La Esperanza*, Madrid, núm.s 8502, correspondència del 9 d'agost, i núm. 8972, del 29 d'octubre, respectivament.

870 Carta d'un corresponsal de Vic, l'1 de novembre de 1872, publicat un altre cop a *La Esperanza*, Madrid núm. 8575, del 5 de novembre. L'anònim comunicant afegia: "y que cada cual por su parte ayude en lo que pueda a que vengan, cuanto antes mejor, para seguridad del individuo, familia y propiedad (...)". *La Independencia*, núm. 1004, 16 d'agost de 1872, pàg. 4036, carta des de Girona, 14 d'agost.

que al veritable carlisme ⁽⁸⁷¹⁾. Deixant de banda la concepció errònia del diari sobre el caràcter medieval de la proclama -quan sempre va quedar molt clar que qui convocava les corts carlines (estamentals, "Carta-Manifiesto") havia de ser el Rei i no la Nació-, la visió que es tenia des de Madrid dels assumptes carlins era molt significativa. Inclús per la dreta, qualsevol missatge que alterès l'organització de l'Estat, no era susceptible de ser integrada dins del debat polític, sinó que era vista com una opció segregadora de la unitat d'Espanya.

Una imatge que es repetia en parlar del federalisme republicà. El mateix diari, el març de 1873, rebia cartes dramàtiques des de Barcelona, sobre el perill de trencament d'Espanya. Explicava que un escriptor de cognom Trueba, havia demostrat que si la República Federal s'establí a Espanya, "Madrid quedará reducida a una población de tercer orden". *La Época* li costava entendre les demandes que venien des del Principat: "Verdaderamente no se comprende que gente tan práctica como la catalana, acepte el federalismo, que sería su muerte y su ruína, y mucho menos se comprende ahor que en el seno del poder ejecutivo apenas se hable más que catalán" ⁽⁸⁷²⁾.

Un altre diari, en aquest cas el barceloní *La Crónica de Cataluña*, monàrquic constitucional, també va recelar sobre les conseqüències negatives de la proclama sobre l'Estat. Per ells, un dels pitjors model de Govern seria el de la monarquia federal. Els furs catalans o els que disfrutaven els navarresos, només es donaven sota poders centrals febles, i alimentats per cacics corromputs que volien seguir dominant en la seva província. "Se equivocan, pues, los consejeros que hacen representar a su rey el ridículo papel de erigirse en restaurador de lo que el primer Borbón acabó de destruir, único beneficio político verdaderamente efectivo que se debe a la dinastía borbónica" ⁽⁸⁷³⁾. Per tant, una visió no menys unitarista que la del diari moderat madrileny.

No va ser més magnànim el conservador barceloní *Diario de Barcelona*. El retorn dels furs podria portar problemes com els que tenia l'Imperi Austro-hongarès. Existia una màxima històrica, deia l'articulista, que no es podia trencar amb anacronismes. "Porque es ley de la Historia, que cuando distintas naciones llegan a obedecer al mismo jefe supremo, vayan uniformando con el transcurso de los siglos sus leyes y costumbres, ya a fuerza de sacudimientos en que a los vencidos tratados

⁸⁷¹ *La Época*, Madrid, núm. 7268, 8 d'agost de 1872. Hem consultat la col·lecció del diari, entre 1872 i 1875, a la Biblioteca Nacional de Madrid.

⁸⁷² *La Época*, núm. 7463, del 7 de març de 1873. En el mateix article havia fet una al·lusió a la proclama de l'any anterior dels furs: "Nosotros hemos oído que desde el extranjero hay quien tiene gran empeño en fomentar ese espíritu independiente de Cataluña, que ya trató de explotar en grande escala cuando la mirada codiciosa de cierto monarca se fijó en la parte izquierda del Ebro" (el subratllat és nostre).

⁸⁷³ *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 351, 1 d'agost de 1872.

como rebeldes se les somete a la ley del vencedor, ya porque la intimidación del trato enseña a conocer lo mejor y adoptarlo aunque sea extraño prefiriéndolo a lo propio menos perfecto". Amb tot, el corresponsal del Brusi a Madrid, es volia distanciar de la centralització absorbent i la legislació racionalista, "pero de esto, a mantener tantos gobiernos como provincias dentro de un mismo estado va mucha diferencia; queremos independencia administrativa, pero sin quebrantar la unidad nacional (...)" (874). Igualment, doncs, qualsevol altre proposta d'organització de l'Estat se'n sortia del previst i era considerat disgregador.

La resposta que va merèixer una més gran quantitat d'articles de reflexió va ser la republicana. En efecte, ja des del mes de maig *La Independencia* va centrar una quantitat d'espai considerable a tractar del tema. Abans, doncs, de la proclama carlina de juliol de 1872. El tret de sortida el provocà l'aparició d'un article en la revista francesa *Temps*, una resposta de Josep Narcís Roca i Farreras. Segons aquesta, a Espanya no existia sinó un sol gran partit popular, apassionat per la idea municipal i provincial. Al camp, estaria representat per D. Carlos, en les ciutats, pels republicans federals. D'alguna manera, esgrimia aquesta tesi, els carlins eren més federalistes que monàrquics, i els altres molt més federalistes que republicans. La resposta del diari barceloní no va trigar. Acceptava que en el camp existissin anhels provincialistes, però només com a aspiració, "sin la fórmula positiva y práctica del federalismo que poseen los republicanos de las mismas poblaciones rurales" (875).

La intenció del pensament republicà més catalanista expressat en aquests articles, era delimitar al màxim el que els distingia del discurs foral carlí. Segons la seva visió, existien dos sectors en el carlisme amb distintes sensibilitats cap a la causa foral. Un, el de l'aristocràcia de nobles i propietaris rurals, escentralista, i altre integrat per joves acadèmics o advocats, que viuen a les ciutats, i que per tendència són unitaristes. Els segons ofeguen l'esperit dels primers, els "abolutistas ilustrados, unidos a la clase más alta de los burgueses", sufoquen als propietaris ignorants del camp. Perquè, des de fora, s'identificava el foralisme carlí amb el federalisme? Era una simple qüestió de perspectiva: "por el estilo de los enanos, a cuya tierra fué el capitán Gulliver (i) llamaban hombre-montaña a uno de mediana estatura". El federalisme comprenia l'esfera política i els drets individuals i democràtics dels ciutadans, mentre

⁸⁷⁴ Signat per J.R., Madrid 31 de juliol de 1872, art. "La nueva proclama de D. Carlos", *Diario de Barcelona*, núm. 242, 11 d'agost de 1872, pàgs. 8087-9.

⁸⁷⁵ *La Independencia*, Barcelona, núm. 828, 11 de maig de 1872; en el camp hi havien "escentralistas pero no federalistas". L'escentralisme carlí és administratiu i toca la part local i provincial. En canvi, el federal s'extén a la part política i social.

que l'escentralisme carlí era purament administratiu (876). Si no fos per la qüestió catòlica i la social, sostenia el diari, seria major el nombre de republicans federals entre la població rural. L'entrebanc el constituïa l'adhesió de la burgesia rural al fanatisme catòlic. I, acabava de forma lapidària: "El federalismo de los clericales y los aristócratas viejos de los Cantones suizos de Austria no es el nuestro".

En una altra sèrie d'articles titulats "Los fueros de Cataluña invocados por los carlistas"(877), del mateix autor, centraven els seus atacs en les contradiccions inherents a la proclama carlina. La Independència considerava que ni D. Carlos ni els seus consellers acceptarien que "Cataluña constituyese un Estado dentro del Estado, que es lo que constituía Cataluña con sus fueros en tiempo de los austríacos (...). El partido carlista entiende la monarquía de su rey o pretendiente, como la de los Borbones en el siglo pasado, no como la monarquía de los federalistas monárquicos del Imperio austro-húngaro". Segons la composició estamental que els carlins volien per a les corts catalanes, la noblesa, els propietaris i eclesiàstics catalans implicats en els partits centralistes, no representarien mai un bon suport al règim foral.

Certament, la proclama era vista com una forma d'atraure combatents, i reconeixien que l'abolició de les quintes era un aspecte positiu de la foralitat. Ara bé, establien un gran distància entre el que ells van anomenar "catalanistas conservadores", els carlins, i "catalanistas revolucionarios" (878). Inclús, la majoria de joves que s'havien preocupat per les coses regionals, deien, no eren carlins. Tan sols una minoria d'entre ells abraçava la causa del pretendent. En definitiva, Roca i Farreras ha volgut posar en contradicció la defensa dels furs protagonitzada per un monarca de la casa Borbó. Una restitució que, en el cas hipotètic de dur-se a terme, portaria a l'hegemonia de la gran propietat i els sectors aristocràtics en detriment de les classes populars (879).

876 *La Independencia*, núm. 828, 11 de maig de 1872, pàgs. 2815-7, i l'article titulat "El descentralismo de los carlistas", núm. 847, 22 de maig de 1872.

877 *La Independencia*, art. "Los Fueros de Cataluña invocados por los carlistas", núms. 882, 911, 914, 917, 939 i 937, entre el juny i juliol de 1872. Una altra sèrie, "La flamante proclama del carlismo", iniciada amb el núm. 1006, 17 d'agost.

878 *La Independencia*, núm. 917, inicis de juliol de 1872, núm. III de la sèrie. "Nosotros queremos que sea libre y autonómica Cataluña, y que lo sean también sus clases populares que le dan vida, que los sean todos sus hijos, habitantes o ciudadanos, incluso los trabajadores o proletarios agrícolas e industriales. Por esto queremos, con la autonomía de Cataluña tanto y más lata como lo era con los fueros, las libertades personales democráticas, la forma republicana y las reformas sociales".

879 Josep Narcís ROCA I FARRERAS, *El catalanisme progressiu*, Ed. de la Magrana, pròleg Jordi Llorens, Biblioteca Clàssics del Nacionalisme Català, núm. 2, Barcelona 1983. Alguns textos els va publicar Fèlix CUCURULL, *Panoràmica del nacionalisme català*, vol. 2, Edicions Catalanes de París,

La reacció de la premsa carlina catalana als atacs de *La Época* ens poden servir per a definir molt bé què era el que realment entenien els dirigents per qüestió foral. Davant de l'afirmació del diari madrileny que a Catalunya ningú tenia el menor interès en restaurar els furs. Naturalment, per *La Convicción* la concessió dels furs havia estat molt ben rebuda a la muntanya, i que era normal que les corporacions i ajuntaments no s'haguessin manifestar a favor perquè eren liberals. Segurament, deia el diari carlí barceloní, el col·lega madrileny, "a fuerza de buen castellano", no tenia cap noció del que significaven els furs. Ells el definien així: "Sepa que los fueros son el entronizamiento de la libertad cristiana, sepa que son la antítesis del parlamentarismo, sepa, en fin, que si todos los Gobiernos anteriores no se hubiesen apartado de las disposiciones en aquellos contenidas, mucho más venturosa sería la suerte de Cataluña". De cap manera això significava trencar la unitat d'Espanya, afegia el primer diari carlí català (880).

Per últim, la intervenció en la polèmica del degà de la premsa carlina espanyola, *La Esperanza*, també ens pot ser molt útil per a comprovar quina concepció de la foralitat catalana i aragonesa es tenia des de la resta de l'Estat. La resposta tenia especial importància en els ambients polítics madrilenys i de la resta de l'Estat, en tant que *La Epoca* havia comparat la Comuna amb la proclama de D. Carlos. Al contrari, l'esperit foral ja estava recollit en la "Carta-Manifiesto"; el liberalisme havia tendit a encadenar els pobles italians i alemanys. No només Catalunya, les províncies del Nord, i les de la Corona d'Aragó havien de tenir certa autonomia, també Galícia, Astúries, Lleó i d'altres. El liberalisme havia portat a la centralització. Però justament el que mantenia unida Espanya era la unitat religiosa. Aquest era el lligam més fort. No suposava cap perill l'establiment de les antigues assemblees de Toledo, les Corts de Castella, les Corts d'Aragó, o "el régimen especial de Cataluña". Des d'aquest punt de vista, el març de 1873, el diari es va referir al municipalisme i al federalisme republicà, com un autèntic risc de trencament: "gracias a la unidad religiosa que ha creado en España la unidad nacional, ésta tiene ardientes defensores, y tendrá mártires si llega el caso (881).

Durant 1873, al marge de l'incorporació de la foralitat a la resta de consignes, Déu, Pàtria i Rei, el debat es va esmoreir. No existeix cap senyal d'oposició específica al federalisme, per què l'activitat amb més contingut polític exercida pel carlisme es va centrar en la destrucció de registres civils, arbres de la llibertat, les llistes de les quintes, i en fer-se obeir en matèria impositiva. El terreny de competència

1975.

⁸⁸⁰ La resposta a *La Convicción*, Barcelona núm. 195, 18 d'agost de 1872.

⁸⁸¹ Art. "Libertad Cristiana", a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8509, 18 d'agost de 1872. Article "El federalismo", a id., núm. 8683, 17 de març de 1873.

establert entre la foralitat i el federalisme, no va crear cap punt significatiu de fricció, entre d'altres coses també perquè la Federal es va quedar en bona part en projecte.

Va ser el 1874 quan un altre vegada el tema es va posar sobre la taula. Amb una important diferència. Si el 1872 la devolució foral va perseguir la reanimació de la insurrecció, el 1874 el context era tot un altre. Durant aquest any el carlisme català estava assolint el màxim apogeu. Calia solventar per damunt de tot els problemes d'organització hisendístics. Doncs bé, la forma concreta de resoldre'ls va ser amb la concessió d'una Diputació encarregada d'arreglar, d'una vegada per totes, aquest espinós assumpte. Existia més d'una alternativa, abans de crear una Diputació. Es podria donar més competències o simplement més autoritat a l'Intendent Francesc Solà, o al seu substitut. Aquest no va ser el camí escollit. Ara bé, l'important és clarificar dues coses: una, de qui va sortir la iniciativa de crear un organisme com aquest?; i, dues, si realment la Diputació va ser quelcom més que "una Diputación a guerra", com es deia aleshores. La primera qüestió centrarà els següents comentaris, i la segona la tractarem en l'apartat que tenim a continuació.

La concepció de la sobirania entre els carlins era, per definició, la de Déu i la del Rei. En el fons, no existia tanta diferència amb els plantejaments teòrics de la família política conservadora. L'home no era ningú per a creure's que amb la seva Raó podia acordar quins eren els seus Drets, deia aquesta visió. La fractura ideològica es produïa en acceptar o no el paper legislatiu dels parlaments, per reduït que fos. Era allò que l'historicista liberalisme espanyol havia anomenat sobirania compartida, entre el Rei i les Corts, recordant les velles pràctiques medievals, o el que Cánovas dirà més tard la "constitució interna". Per cert, en aquest darrer cas, amb una dosi de providencialisme considerable. El tercer carlisme mai no va entrar a fons a delimitar aquesta qüestió, fonamental. Ni la forma com les "Corts carlines", a l'estil de l'Antic Règim, havien d'exercir el seu paper merament consultiu. Ni van definir clarament quina mena de Constitució volien, en fer algunes al·lusions al tema, del que en realitat no seria més que una nova carta atorgada. Doncs bé, per pròpia iniciativa, D. Carlos i els seus no van concedir la Diputació. Pel que sabem, aquesta va venir a partir dels precs d'un sector de joves polítics i propietaris carlins, que anaren a visitar al pretendent i al seu cercle més íntim de consellers, la primavera-estiu de 1874.

Quina visió podien tenir els alts mandataris carlins sobre el tema? És una altra pregunta de difícil resposta, perquè no en coneixem l'opinió estricta dels cabdills, ni dels "polítics" carlins que vivien refugiats a banda i banda de la frontera. Ara bé, una opinió tan autoritzada com la d'Alfonso de Borbón s'hauria de tenir en consideració. En una carta que reservadament al seu germà Carles, l'alertava "de una cosa que puede tener grande transcendencia. Varios propietarios catalanes querían se formase una especie de Junta para la recaudación de fondos, nombramientos de Ayuntamientos y Justicias, etc., etc. Otros quisieran una Junta de Gobierno, y todo no es más que para trabajar a la Independencia de Cataluña. Lo que los catalanes desean, bajo la palabra Fueros, es declararse independientes de España. Esto me

consta por varios conductos, y esto es lo que siempre yo preveía y de lo cual no dudé nunca" (el subratllat és nostre) (882).

Del que no es pot dubtar és de la contundència de les seves paraules i del segur que es mostrava. Una altra cosa és saber quina mena de concepcions de l'organització i estructura de l'Estat tenia Alfonso. Pel testimoni d'Hermenegildo de Cevallos, la proclama de la devolució foral va semblar-li bé a l'Infant, en contrast als membres de la Junta Suprema Catalana que pensaven que no era prou concret. L'opinió d'Alfonso és massa taxativa com per pensar que únicament es tracta d'una concepció de l'Estat molt uniformitzadora, quan generalment, i ho diem amb totes les prevencions que calgui, la cultura política carlina veia bé l'existència de cossos intermitjos entre el súbdit i el monarca. Una manera, aquesta, de frenar la penetració de la cultura liberal.

La carta d'Alfonso de Borbón continuava advertint al seu germà que aquests propietaris "después de verme piensan irte a ver para obtener esta Junta de Gobierno. Te prevengo vayas con el mayor cuidado y no te fíes de todas sus palabras. Quanto menos les concedas más contento te hallarás: esto te lo digo como hermano que te quiere y como buen español". En canvi, es podria arribar a acceptar una comissió per a ajudar a l'Intendència en la recaptació, i per a nomenar ajuntaments, aspectes que, segons Alfonso, serien de molta utilitat (883).

Els problemes que assenyala Alfonso es troben en l'origen de la creació posterior de la Diputació. Per a conèixer el camí que separen aquestes advertències i el definitiu establiment de l'organisme, l'hivern de 1874, tenim algunes referències epistolars, articles de premsa i, sobretot, els escrits de Jacint de Macià, aplegats en el llibre que porta per títol: *Don Carlos y los Fueros catalanes* (Figueres 1890). Es tractava d'un conjunt d'articles apareguts en el periòdic integrista *Diario de Cataluña*, on volia respondre a l'intent carlí de rehabilitar la política foralista que havia tingut lloc des d'un temps ençà. El llibre va esdevenir un atac frontal a la pretesa voluntat foral de Dom Carlos i del nucli de consellers que l'envoltaven en el "Cuartel Real" d'Estella. Un atac que, de pas, esquitxava Lluís Maria de Llauder, fidel al carlisme, pel que fa al

⁸⁸² La carta la va enviar des de Solsona, on va fer una estada d'uns dies amb la seva esposa, en el seu camí cap a València. 15 de maig de 1874, Alfonso de Borbón a Carles VIIè. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6869.

⁸⁸³ *Ibidem..op.cit.* En la carta li diu a més que havia apartat a França a tres dels homes de Savalls: l'eclesiàstic Joan Vendrell, el brigadier Andreu, i Felip Sabater, el fill del Marquès de Capmany, que pel que es veu durant la guerra va escollir el camí dels doblement perdadors.

tímid interès mostrat per aquest quan el problema foral es plantejà el 1874 (884).

Macià parlava des de l'autoritat que li donava haver participat de ple en tot el procés de consecució de la Diputació. És molt important destacar els motius que utilitza l'autor. per a explicar la sensibilitat foral de tot un sector dirigent del carlisme català. I per a comprendre-ho en tota la seva extensió cal situar-se en el context bèl·lic i polític de 1874. Aleshores, insistim nosaltres, el carlisme havia aconseguit una important iniciativa militar que li havia portat a dominar poblacions com Olot i la Seu d'Urgell, Vic, Ripoll i algunes altres de menor significància. En d'altres, per exemple a Igualada, cobrava els impostos i deixava els seus ferits a l'hospital. Ja hem vist com els Capitans Generals es queixaven que havien deixat de ser l'autoritat en una gran part del país. Però això no volia dir que en el camp carlí tot fossin flors i violes. Al desgavell econòmic s'unien les baralles entre els caps militars i les "èpiques" controvèrsies entre Alfonso i Savalls. Va ser un any on la pugna pel monopoli de la violència entre l'exèrcit liberal i el carlí assolí una força extraordinària. Prova d'això van ser els afusellaments en massa responsabilitat del cabdill gironí.

En aquest context d'inestabilitat interna, un sector de propietaris i dirigents van pensar que la millor sortida a les dificultats, era crear un organisme des d'on controlar la situació política del carlisme català. Una situació en la qual la relació amb la "Cort" del pretendent era una font de problemes. En efecte, cada sector que donava suport a Tristany, Savalls, Alfonso o Castells, enviava al Nord la seva petita comissió per a parlamentar amb el rei. Això portava, segons Macià, a una gran inestabilitat en el comanament militar i, el que és pitjor, a polítiques divergents en matèria fiscal i organitzativa.

Per tal de posar fi a aquest malestar intern, i per a revificar la bandera dels furs, aquests dirigents van pensar entrevistar-se amb Alfonso i, després, amb el seu germà. En els termes de Jacint de Macià, per a crear una autoritat civil que pogués atendre queixes i reclamacions, "transmitiendo al poder central sus aspiraciones y deseos". D'alguna manera, doncs, la creació de la Diputació va respondre a les inquietuds de representació política d'aquests dirigents, quan els altres, els caps militars tenien el poder, i ells només indirectament. Una forma de recuperar el protagonisme que havien deixat de tenir en començar la guerra i dissoldre's l'entremat de juntes i d'ateneus: "iban tan mal las cosas cuando gobernaban los héroes populares -en referència a Savalls-, como cuando mandaban de real orden autoridades forasteras y juntas o corporaciones de nombramiento oficial". Els cabdills, per Macià, només pensaven en augmentar els impostos i els propietaris van voler arreglar el problema.

⁸⁸⁴ *Don Carlos y los Fueros Catalanes*, artículos publicados en el Diario de Cataluña por su propietario, D. Jacinto de Macià, abogado del Ilustre Colegio de Figueras, Licenciado en Derecho Administrativo, Ed. corregida y aumentada, Figueras, Imp. de M. Campanar i Fills, 1890, 70 pàgs.

Allò que esmentava en la carta Alfonso de Borbón, pel que fa a l'existència de dos maneres de contemplar la recuperació foral, una administrativa i una altra més "política", es corresponia veritablement al joc de forces internes carlines. L'aparició de memorials sobre la qüestió foral, escrits per Lluís Maria de Llauder o pel mateix Jacint de Macià, responia a aquest estat de coses. Si seguim el relat d'aquest darrer, el projecte de Llauder era poc ambiciós i creava un perillós dualisme militar i civil en l'organització del país. Es reduïa a una Diputació que tindria la potestat de nomenar Governador Civils però, advertia Macià, tan sols pronunciar el nom d'aquelles autoritats, faria antipàtica als pobles la institució, pel seu origen liberal, "que tantas veces se han visto degenerar en caciques". És aleshores que els encara amics Llauder i Macià, i quatre persones més, van decidir visitar Alfonso de Borbón a Solsona. L'escena de la qual advertia l'Infant al seu germà. En aquesta primera entrevista, van ser introduïts i presentats per Milà de la Roca, i Alfonso els va comunicar que ell no tenia atribucions, que en tot cas s'havia de parlar amb el Rei, i que ell era partidari d'una Junta merament administrativa.

Encara, si seguim l'exposat per Macià, ningú havia parlat de Furs, tot i que ho tenien ben present. Va ser a partir de les setmanes següents, a finals de maig i el mes de juny, quan es va concretar la demanda foral. En la població d'Olot va tenir lloc una reunió d'alts dirigents carlins, on estiguessin representades totes les províncies. Una qüestió relativament fàcil d'aconseguir, gràcies a que molts d'aquests tenien la seva residència en els departaments francesos més propers a la frontera, i d'altres ja s'havien començat a instal·lar en la "Capua" carlina, Olot. La memòria que pensaven traslladar al Rei carlí era el permís de promulgar solemnement els Furs catalans, "y aplicarles sólo en la parte que, lejos de entorpecer la acción militar, la regularizase y apoyase". Una Diputació Foral, en paraules de Macià, que tingués la facultat exclusiva d'assumir el dret de representació del país, davan del poder reial, i decretar i recaptar els tributs (885). L'acordat a Olot, finalment es va redactar en una altra reunió tinguda a Vic amb les forces vives del carlisme.

El document, del qual no tenia una còpia Macià en fer el llibre, recordava al pretendent que després de la defensa de la Religió, el següent motiu de lluita pels carlins eren els seus furs, "en una parte del pueblo, decía la exposición, extraviada con el nombre de República federal, y en otra felizmente formulada con el de Fueros". No deixa de ser significatiu que reconeguessin que ambdós sectors, malgrat les diferències enormes de concepcions polítiques, participaven d'un mateix sentiment. L'exposició seguia al·ludint que l'aixecament carlí de 1872 es va reanimar gràcies a la devolució foral.

Tot seguit, doncs, després d'aprovala l'exposició en les assemblees carlines d'Olot i Vic, una comissió de la qual formava part novament Macià, va visitar el País Basc. Pel camí, a Bergara, van parlar amb Josep Caixal que els va desanimar

⁸⁸⁵ Jacint de MACIÀ, *Don Carlos y los Fueros...*op.cit., pàg. 10.

profundament. No per estar contra les seves intencions, sinó perquè pensava que la lluita armada havia deixat de ser prioritàriament religiosa. El pes de Catalunya era mínim, en paraules del bisbe de la Seu, "Hay empeño en aplastar a Cataluña", no existia respecte pels furs catalans, i dominava la Cort els "aires castellans". Un cop a Estella, el pretendent carlí, tan amic sempre de rebre visites i confraternitzar amb els seus, aquesta vegada es negà a parlar amb ells. Havien fet el viatge en va. La comissió tornà cap a Catalunya, i en una reunió celebrada a Olot acordaren amb els assistents no donar publicitat al succés. Sorprenentment, en arribar el mes d'agost, va començar a circular pels ambients dirigents que D. Carlos havia accedit a la creació d'un organisme administratiu, una Diputació. Després de quasi quatre mesos, Rafael Tristany podia publicar oficialment, el dia primer d'octubre, la consecució de l'organisme. Què havia passat mentrestant?

En una carta escrita amb un cert to de confiança, Antonio Lizárraga va comunicar la difícil situació per la qual travessava el Principat, malgrat que externament tot semblava anar molt bé. La carta, escrita el 28 de juny des de Camprodon, assenyalava que el país estava molt desanimat, i que estava punt, si seguien així les coses, d'abandonar les armes. Les converses que Lizárraga havia tingut amb persones de confiança, totes elles, li deien que la instal·lació d'una Diputació Foral reanimaria l'esperit del carlisme català. Això seria garantia de què els seus interessos serien ben administrats. Es tractava tan sols, deien els coneguts de Lizárraga, de complir la promesa feta de restauració dels Furs. També, li comunicaven que tornarien a escriure una altra exposició sobre el tema a Carles Villè, més meditada (886).

Sembla que després del fracàs de la comissió carlina que visità la caserna d'Estella, altres dirigents carlins catalans van intentar arreglar el conflicte creat. Josep Palau i Huget marxà a Navarra el 8 de juliol, amb "un proyecto de arreglo orgánico-político", segons informava José Antonio de Ros des de Prada de Conflent. Un projecte anàleg al fet per Milà de la Roca i per José Antonio de Ros, que fos de "conciliació", i que intentés arreglar d'una vegada per totes els problemes de la direcció carlina catalana. En la carta que aquest darrer adreçà al secretari del pretendent, Guillermo Estrada, li venia a dir que la necessitat de cabdills a la primera hora de la insurrecció havia hipotecat greument el futur del moviment. Ara, molts propietaris prestigiosos marxaven fastiguejats a casa. Precisament per a evitar-ho, la Diputació serviria per a integrar tot aquest personal discriminat per l'acció bèl·lico-política. Es tractava de regularitzar l'administració econòmica, donar satisfacció a les susceptibilitats d'aquests dirigents civils, donar-los, en suma, "una participación en la gerencia o dirección de los intereses de la provincia, que con este paso se lograría al

886 Carta d'Antonio Lizárraga a Carles Villè, Camprodon, 28 de juny de 1872. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6869. Li prometia estudiar al costat de l'Infant els mitjans per a "salvar a Cataluña de la catástrofe que la amenaza".

propio tiempo encadenarles a la suerte de la causa por la que hasta ahora muchos de ellos, han prodigado sus desdichas, y han sacrificado una parte de su fortuna”⁽⁸⁸⁷⁾.

Certament, el general Lizárraga havia tingut una entrevista amb els signants de l'Exposició; aquests modificaren les seves pretensions inicials, i encarregaren Manel Milà de la Roca per anar al Nord, i presentar un projecte més moderat. Efectivament així va ser fet, i d'aquí i les recomanacions de Lizárraga, va sortir el decret reial de formació de la Diputació. Mentrestant, Josep Maria Galí, un agent actiu a la frontera, no estava del tot d'acord amb les propostes dels foralistes catalans. Ell, malgrat reconèixer “mis conatos de fuerista”, considerava molt perillosa l'Exposició: “Creo que pedían mucho, casi la omnipotencia y la inmortalidad”. Si s'atorgava tot el que demanaven, aconsellava a Guillermo Estrada, podria tenir fatals conseqüències. L'assumpte era gravíssim, “es preciso contener las tendencias anti-autoritarias”, que s'expressaven a través dels Furs ⁽⁸⁸⁸⁾.

El mateix Manel Milà de la Roca, estant quasi un any més tard en el País Basc, va ser proposat com a president de la Diputació carlina catalana, la qual cosa no acceptà. El que sí va assumir era el càrrec de diputat a Cort en representació de Catalunya. En la transcripció d'una part del seu diari personal, Milà de la Roca va explicar que era aquesta figura: “En el régimen foral cada Provincia tiene cerca del Rey un representante, quien hace presentes al monarca las necesidades de su país. El Rey consulta a los Diputados antes de tomar una resolución, y actualmente existen cuatro que representan a las tres Provincias bascas y el Reino de Navarra. Ahoya yo también llenaré estas funciones en representación del Principado” ⁽⁸⁸⁹⁾.

No obstant això, Milà gairebé no va poder exercir aquesta funció. D. Carlos va assentir al nomenament fet per la Diputació, i aleshores sortí el 4 de juliol de 1875 de Tolosa a Vilafranca, on se celebraven juntes. Poc després, la crisi imparable del carlisme català, i un nou càrrec que hagué d'assumir Milà, el de Sots-Director de Negocis Extrangers, no li van deixar molt de temps per a dedicar-s'hi. Mentrestant, una nova institució s'havia creat gràcies a les pressions d'una part important de la direcció civil catalana. La formació, atribucions i desenvolupament de la Diputació,

⁸⁸⁷ Carta de José Antonio de Ros a Guillermo Estrada, Prada 8 de juliol de 1874. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6869.

⁸⁸⁸ Casta des de Ro, Sallagosa (Alta Cerdanya), el 10 d'agost de 1874, de Josep Maria Galí a Guillermo Estrada, a Pau. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6869. També li recomanava que la Junta, “suponiendo que llegue a funcionar”, hauria de tenir facultats administratives per a resoldre la desorganització fiscal, i també de les mesures de rigor, la branca de la justícia, per a evitar els excessos dels cabdills: “los jefes, todo lo que se separa de asuntos puramente de guerra lo hacen sin tacto”.

⁸⁸⁹ *Biografías de M. Milá de la Roca y Luis M. de Ulauder*, per Angels de Janer i Luis Carlos Viada i Lluch, noces d'or de “El Correo Catalán”, Barcelona, 1926, 64 pàgs.

serà objecte de tractament en l'apartat que ve a continuació.

11.2. L'administració carlina: de les comandàncies d'armes a la creació de la Diputació.

El 26 de juliol de 1874, Carles VII signà el decret d'establiment de la "Diputación a Guerra". El text (Apèndix núm. XIX) es composava de vint articles que feien referència a les atribucions de la institució. En ell, no s'esmentava la paraula "furs", però en la introducció es feia alguna al·lusió que podia relacionar la seva creació amb l'esperit foral. Per exemple, es parlava de les tradicionals llibertats que el Rei havia promès restaurar. La Diputació era vista com a un complement d'aquest pla. La Diputació s'havia de composar per 16 membres, nomenats pel Rei, i que havien de representar a les demarcacions territorials del Principat. La presidència de la Diputació havia de recaure en el màxim cap militar de Catalunya. En la pràctica, però, seria el vicepresident el que ocuparia el seu lloc.

Entre les seves atribucions, hi havia la de la compra i confecció d'uniformes, la conservació dels hospitals i de les fàbriques de municions. Cal destacar que estava autoritzada per a fixar impostos, realitzar emprèstits, i des del punt de vista polític, nomenar o suspendre ajuntaments. La resta d'articles feien referència igualment a l'organització d'una guàrdia foral, i a la cura del sistema postal. Per últim, s'estipulava que es crearia una Audiència territorial, subordinada a la Diputació, encarregada d'entendre en les causes i litigis que tinguessin lloc en el marc de la seva jurisdicció.

El definitiu establiment de la Diputació trigaria encara a realitzar-se. Va ser l'1 d'octubre quan Rafael Tristany va donar a conèixer la decisió del Rei, però no va ser fins l'1 de novembre de 1874 quan es constituí oficialment a Sant Joan de les Abadesses. Aquesta població, d'uns 2.000 i escaig habitants, va ser la seu de la Diputació fins a la primavera de 1875. El mes de maig la Diputació havia adoptat com a residència el petit poble de Vidrà, atès que Olot ja havia caigut. Amb posterioritat, de Vidrà es traslladaria a la Seu d'Urgell, fins que el seu principal responsable, Joan Mestre i Tudela, fou fet presoner.

Malgrat la lentitud del procés d'establiment d'aquest òrgan, el cert que va ser rebut amb tota la solemnitat tant per part dels caps militars, com dels dirigents civils. Per bé que amb anterioritat al coneixement oficial de la Diputació, el decret no explicitava el retorn dels furs, la interpretació que es va fer des de Catalunya va ser com si talment es recuperessin. El mes de setembre *La Crónica de Cataluña* informava que s'havien reunit a Vic "cabecillas de segundo bastidor y varios titulados comandantes de armas de los pueblos de la montaña, hubo repiques de campanas, músicas y el obligado sermón de plaza. Se trataba según los actores del vodevil de proclamar los fueros. Pero nadie sabía qué fueron eran esos, ni de qué se trataba"

(890).

L'acte més important va tenir lloc l'1 d'octubre a la ciutat d'Olot. En aquesta ocasió, s'havia concentrat una part important de l'exèrcit carlí a Catalunya, i s'hi va voler donar tota la magestusitat necessària. Segons la crònica de *El Iris* (el diari carlí de la localitat), es va tractar d'una jornada memorable. A les 12 hores del migdia, hi hagué repic general de campanes. La música militar recorreria els carrers, i de boca en boca s'estenia el rumor que el Rei havia concedit l'autonomia administrativa, i restaurat els Furs. La població ja no va treballar més durant el dia. En la façana de l'Ajuntament, es penjà un retrat a l'oli de Carles VII, pintat per Josep Berga i Boix, amb les inscripcions següents: "Viva el Rei Don Carlos VII, restaurador de los fueros de Cataluña", "Viva la unidad católica", "Abajo las quintas". La lectura que aquest diari feia de l'esdeveniment era una interpretació molt positiva de l'establiment de la Diputació.

Un dels oradors que va parlar des del balcó de la casa de Solà Morales fou el clergue Miquel Puig. Aquest havia estat rector de Pallejà i ecònom a Sans. Havia estat en el Congrés de Malinas, i havia rebut diferents distincions concedides per Pius IX. Durant la guerra va ser el director i fundador de *El Batallador Legitimista*, una publicació adreçada al carlisme lleidatà i tarragoní (891). Aquesta no va ser l'única celebració. A la Seu d'Urgell, el diumenge dia 4 d'octubre, es va celebrar una festa per commemorar el retorn de l'autonomia administrativa de Catalunya, tal i com ho expressava *El Cuartel General*. La proclama de Rafael Tristany, que anava adjunta al decret era, en realitat, la que es distribuïa pels carrers de la capital de l'Alt Urgell. El text de Tristany era el que explícitament reconeixia la vinculació de l'establiment de la Diputació amb la recuperació dels Furs.

Durant el mes d'octubre van tenir lloc diverses reunions, una a Sant Boi de Lluçanès, en les quals sembla que es discutia el concret desenvolupament de la Institució. Per la nostra banda, tenim constància de la procedència de 8 vocals que componien aquest òrgan, i 3 més que havien estat proposats per Manuel Milà de la Roca. Qui va tenir un protagonisme més destacat va ser Joan Mestre i Tudela, el vicepresident. Aquest provenia d'una família de terratinents lleidatans, i havia estat alcalde de Lleida abans de 1868. Juntament amb ell, com a secretari, hi figurava Luis de Cuenca i de Pessino, un jove advocat de Barcelona. A més, l'hisendat de Sora (Osona) Joaquim de Rocafiguera, l'actiu olotí Josep de Solà Morales, l'advocat i propietari barceloní, Josep Coronas i Campàs, l'exalcalde de Vic Josep de Macià i Pujol; així com Frances Xavier de Sitjar, propietari de Camprodon i Xavier de Subirà, Baró d'Abella, representant de la província de Lleida. Els proposats com a futurs vocals

⁸⁹⁰ *Crònica de Cataluña*, núm. 433, del 19 de setembre de 1874. L'acte s'havia celebrat el matí del dia anterior.

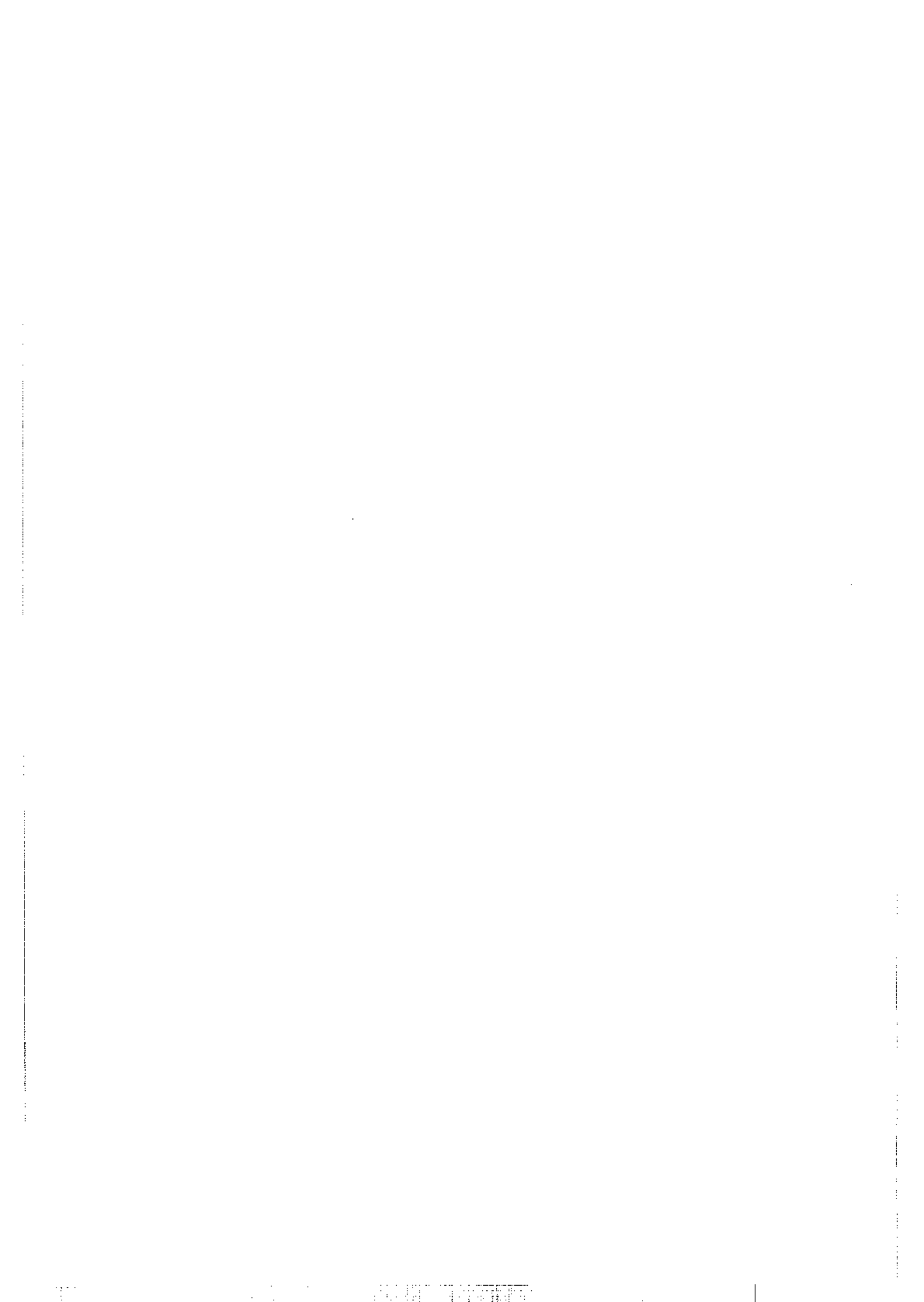
⁸⁹¹ *El Iris*, núm. 4, 3 d'octubre de 1874.

TAULA N° XXXIII

L'APÈNDIX LOCAL DE L'ADMINISTRACIÓ MILITAR CARLINA: LES COMANDÀNCIES MILITARS I D'ARMES. CATALUNYA 1874-1875.

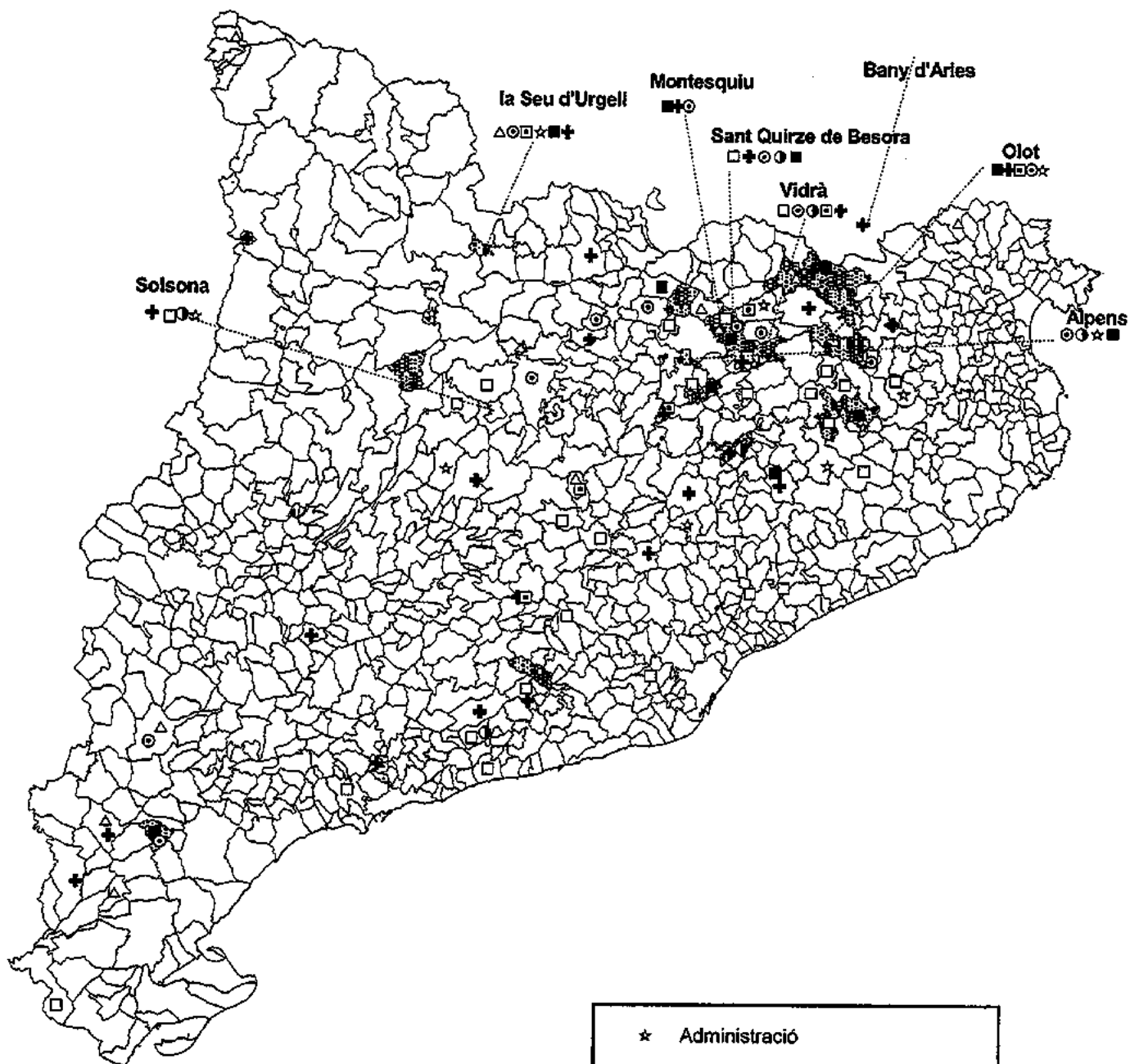
PROVÍNCIA	BARCELONA	COMANDÀNCIES D'ARMES	PROVÍNCIA	GIRONA	COMANDÀNCIES D'ARMES
COMARQUES	COMANDÀNCIES MILITARS		COMARQUES	COMANDÀNCIES MILITARS	
Anoia	1	8	Alt Empordà	0	2
Alt Penedès	1	3	Gironès	1	2
Baix Llobregat	0	1	Garrotxa	0	4
Bages	1	8	Pla de l'Estany	1	3
Barcelonès	0	1	Selva	1	4
Berguedà	1	3	Ripollès	2	5
Garraf	0	1	Cerdanya	0	0
Maresme	1	0	PROVÍNCIA	LLEIDA	
Osona	1	4	Alt Urgell	0	2
Vallès Occidental	0	1	Garrigues	0	6
Vallès Oriental	1	7	Noguera	0	7
PROVÍNCIA	TARRAGONA		L'Urgell	0	7
Alt Camp	0	1	Pla d'Urgell	0	1
Baix Camp	1	3	Pallars Sobirà	1	3
Baix Ebre	1	2	Vall d'Aran	0	3
Conca de Barberà	1	5	Solsonès	1	0
Montsià	0	4	Segarra	1	4
Priorat	1	1	CATALUNYA		
Ribera d'Ebre	0	2	Barcelona	7	38
Terra Alta	1	5	Girona	5	20
			Tarragona	5	23
			Lleida	3	33
			TOTALS	20	111

Font: Elaboració pròpia

ADMINISTRACIÓ I INTENDÈNCIA CARLISTA. CATALUNYA, 1872-1875

Mapa núm. XXI

- ★ Administració
- ▣ Impremtes
- ⊙ Vestuari
- △ Duanes
- ⊕ Hospitals
- ▣ Establiments militars
- Fàbriques i dipòsits d'armaments
- Amagatalls armaments
- ⊙ Dipòsits de presoners

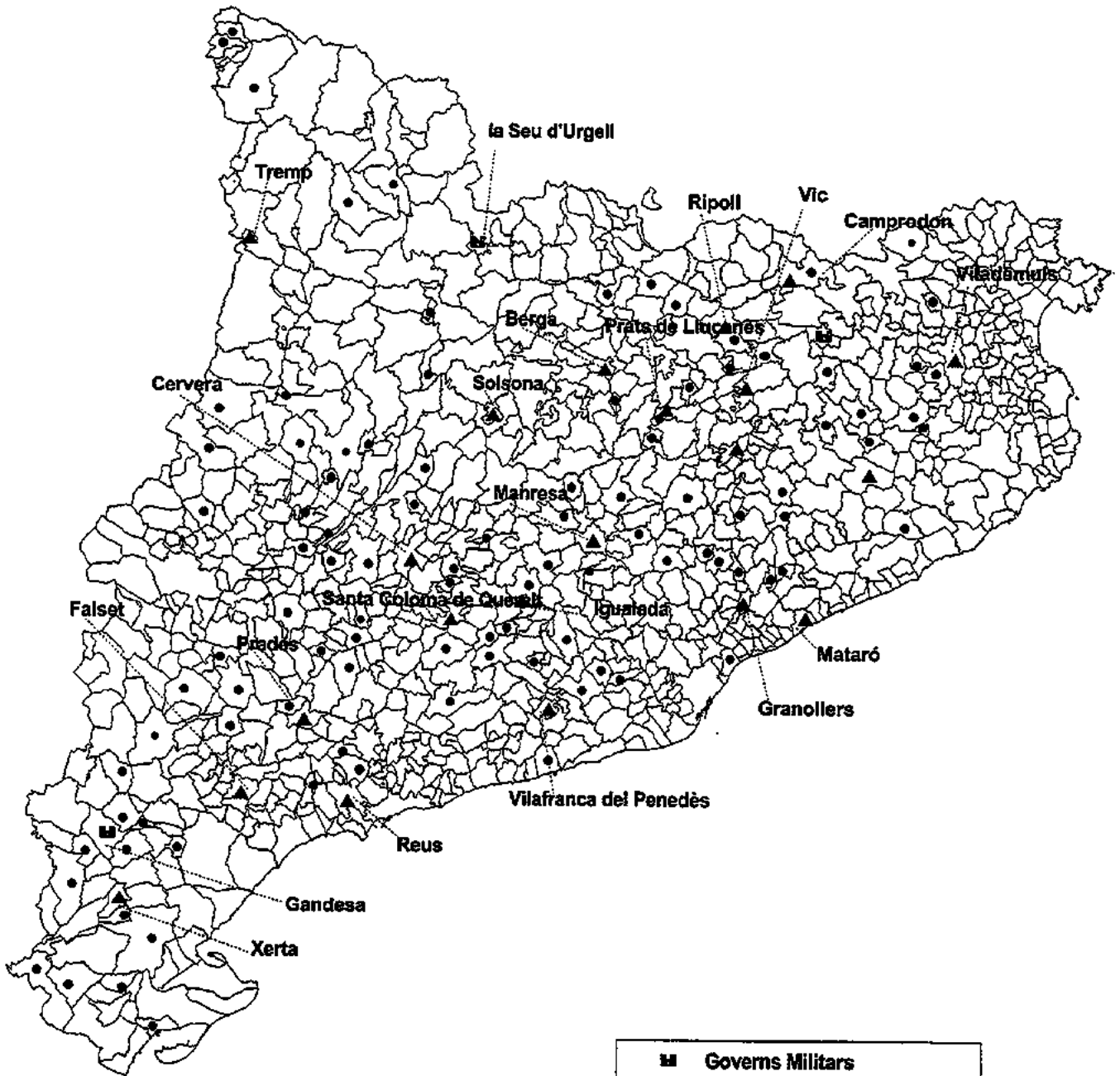
Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

L'EXTENSIÓ MILITAR DEL CARLISME. LES COMANDÀNCIES D'ARMES, 1872-1876

Mapa núm. XXII

- Governs Militars
- ▲ Comandàncies Militars
- Comandàncies d'armes

Font: Elaboració pròpia

eren Pere Pujadó, i Josep Palau i Huguet, entre d'altres.

La Diputació venia a cobrir el buit que en matèria administrativa mai no havia pogut omplir la Intendència dirigida per Francesc Solà. L'administració militar carlina a Catalunya, al marge de l'obra d'aquest intendent, havia tingut el seu veritable impuls amb la creació de les comandàncies d'armes. Aquestes van començar a escampar els seus tentacles arreu de la geografia catalana a meitats de 1873. En aquest any s'establiren comandàncies d'armes als pobles de Vidrà, Prats, Súria, Organyà, Rocallaura (Vallbona de les Monges), Bagà, Castellar de n'Huc, Ager i Os de Balaguer. No serà fins a les instruccions signades per Rafael Tristany, en data de 12 de novembre de 1873, quan les seves funcions es van regularitzar.

El cabdill solsoní va conceptualitzar les comandàncies d'armes com a una mena de sentinelles avançats del carlisme. La seva principal tasca era la d'estar al corrent dels moviments de l'enemic, i dels seus efectius. Havia d'estar en contacte permanent amb la resta de comandàncies del districte. No es tractava d'un càrrec acomodatiu, advertia Tristany: "Existe una equivocada interpretación que se da por el vulgo ignorante de la alta misión que está encomendada a aquellos, creyendo que son cargos descansadísimos, y por lo tanto muy gravosos al Rey N.S.(q.D.g.), y que son ambicionados solamente por sus malos servidores, holgazanes de oficio" (892). Amb el temps, les comandàncies també estaven obligats a recaptar les contribucions, tenir cura dels ferits i dels malalts, vigilar les seves respectives demarcacions, distribuïen la premsa i les ordres governatives als ajuntaments, entre d'altres funcions. Ens han interessat les comandàncies perquè constituïen el darrer esglaó de l'estructura de poder carlina. A Catalunya, existien com a mínim 111 comandàncies (vegeu Taula núm. XXXIII). La més gran concentració de comandàncies es va donar en les comarques de l'Anoia (8), Bages (8), Vallès Oriental (7), La Noguera (7), Les Garrigues (6), i la Terra Alta, la Conca de Barberà i el Ripollès amb 5 (Veure Apèndix núm. XVIII, i Mapa núm. XXI). L'ofensiva de la Capitania General de Catalunya contra les comandàncies d'armes va començar a reduir ostensiblement el nombre d'aquestes. Precisament, els comandants d'armes, a causa de la seva proximitat i el contacte diari amb les poblacions, eren els més sensibles al canvi de tendència en l'evolució de la guerra.

Amb el transcurs del temps, el 1874, la Catalunya carlina comptava amb un important nombre de centres administratius de diversa naturalesa. Aquests estaven preferentment situats en les comarques més fortament dominades pel carlisme, com el Ripollès, la Garrotxa, i el Lluçanès en la comarca d'Osona (Vegeu Mapa núm. XXI). Aquesta estructura administrativa comprenia la Intendència o la Diputació, les delegacions d'hisenda, les impremtes, dipòsits de vestuari, duanes, hospitals, fàbriques de municions i establiments militars. Entre aquests darrers, sobresortien un col·legi

892 C.E.M.E., Narración militar, ..., op. cit., vol. X, pàg. 329. Vegeu *Reglamento para las comandancias de armas e instrucciones que deben observar los S.S. Jefes de Distrito*, Vistabella, Imprenta Real, 1874, 23 pàgs. (S.H.M., 2a 4a, Lligall 99).

militar de cadets instal·lat a Vidrà, i un col·legi de cavalleria instal·lat a Sant Boi de Lluçanès. En darrer lloc, va tenir un pes important en la rereguarda carlina l'existència de nombrosos dipòsits de presoners: Alpens, Montesquiú, la Pobla de Lillet, Sant Llorenç de Morunys, Ripoll i la Seu d'Urgell, entre d'altres. Aquests van realitzar tasques d'obertura i arranjamant de camins, la confecció de trinxeres, i treballs forçats en general (vegeu Taula núm. XXXIV, i Mapes núm. XXIII i XXIV). Precisament el carlisme va aconseguir una xifra respectable de presoners després de les accions d'Oix i Alpens, entre d'altres. El nombre total de presos en mans de l'exèrcit governamental al llarg de la guerra va ser de 4.800; mentre que les xifres disponibles sobre els presoners carlins són de 4.300.

11.3. L'exercici del poder en territori carlí.

Un aspecte important de l'estudi de la guerra carlina hauria de ser l'estudi de la seva pràctica política. El problema hauria de contemplar des de la violència exercida contra principals contribuents, fins a la crema de registres civils, o les tallades de cabells fetes en les places públiques. Un dels centres d'atenció de la política carlina, va ser el de la destrucció de l'obra legislativa de la revolució de setembre. En aquest sentit, el 31 de març de 1874 Rafael Tristany va deixar invalidats els nomenaments de mestres de primer ensenyament que havien substituït aquells altres que no van jurar la Constitució de 1869 per problemes de consciència. Ara, tornaven a ocupar el seu antic lloc. La mesura no pensem que va ser pura façana. Des de 1873 van aparèixer casos de mestres destituïts a la comarca de Bages i, posteriorment, a la de l'Alt Urgell, entre d'altres.

Un dels fronts privilegiats de preocupació del carlisme armat va ser la salvaguarda de la propietat. El carlisme va tenir una autèntica obsesió pel control i manteniment de l'ordre públic. Expressió, aquesta, dels desitjos i interessos del conjunt d'hisendats i propietaris rurals que van formar part de l'espina dorsal del carlisme. Van ser reiterats els avisos fets des de la premsa carlina, o a través de bans, sobre delictes de talls de llenya en bosques privats. Així, el 21 de gener de 1874, des de Vic, altre cop Rafael Tristany va fer una crida sobre les repetides queixes dels ajuntaments i propietaris de la plana de Vic, Pedra i Coma, Prats de Lluçanès i altres pobles, sobre tala d'arbres que es venia cometent d'un temps ençà, amb perjudici dels interessos dels propietaris ⁽⁸⁹³⁾.

⁸⁹³ Imprès destinat a l'alcalde de Prats de Rei (Anoia), Vic, 21 de gener de 1874, el General Interí, Rafael Tristany. Fons Francesc de Sagarra, Biblioteca de Catalunya.

TAULA N° XXXIV

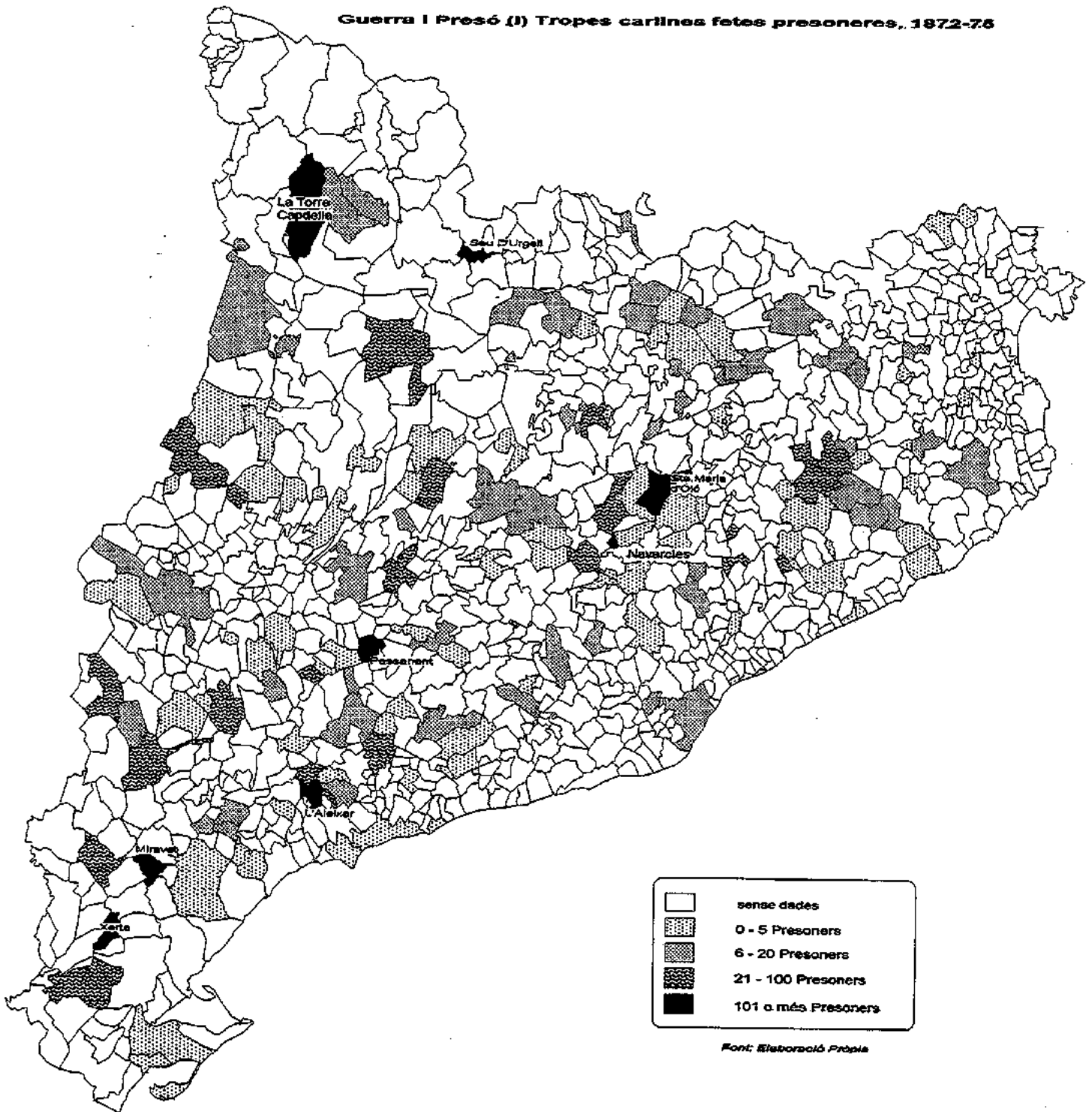
CARLINS I LIBERALS EMPRESONATS DURANT LA DARRERA CARLINADA, 1872-1875.

COMARQUES	Presos Carlins	Presos Liberals	COMARQUES	Presos Carlins	Presos Liberals
Alt Penedès	9	32	Garrigues	100	8
Berguedà	116	79	Urgell	13	116
Bages	354	123	Solsonès	21	5
Baix Llobregat	14	198	Noguera	42	74
Ancià	125	108	Segrià	71	3
Vallès Oriental	105	23	Alt Urgell	1.167	400
Osona	43	1.291	Pallars Jussà	126	2
Barcelonès	6	0	Segarra	93	49
Vallès Occidental	4	0	Pallars Sobirà	38	0
Maresme	4	0			
Total Parcial	779	1.854	Total Parcial	1.677	657
Baix Ebre	255	4	La Selva	178	61
Montsià	95	0	Ripollès	44	130
Alt Camp	97	0	Baix Empordà	10	0
Baix Penedès	3	0	Cerdanya	26	0
Conca de Barberà	127	0	Alt Empordà	5	150
Priorat	39	0	Gironès	17	1
Tarragonès	6	28	Pla de l'Estany	23	42
Ribera d'Ebre	311	9	Garrotxa	99	1.616
Terra Alta	97	3	Total Parcial	419	2.000
Baix Camp	324	244		Presos Carlins	Presos Liberals
Total Parcial	1.354	288	Total Catalunya	4291 (*)	4.799

Font: Elaboració pròpia. (*) Aquesta xifra inclou els 62 empresonats dels quals no coneixem la localitat.

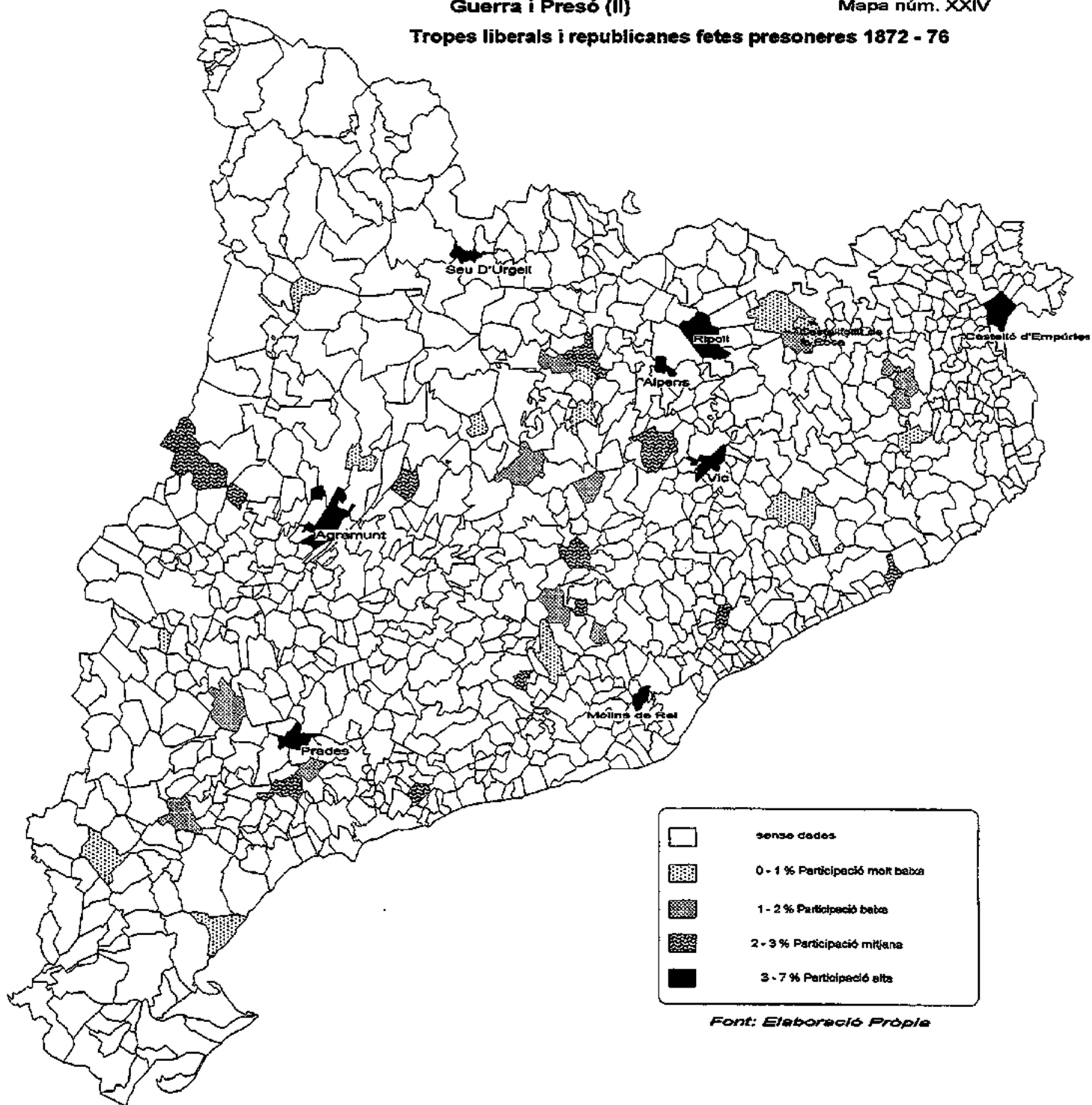
Guerra I Presó (I) Tropes carlines fetes presoneres., 1872-75

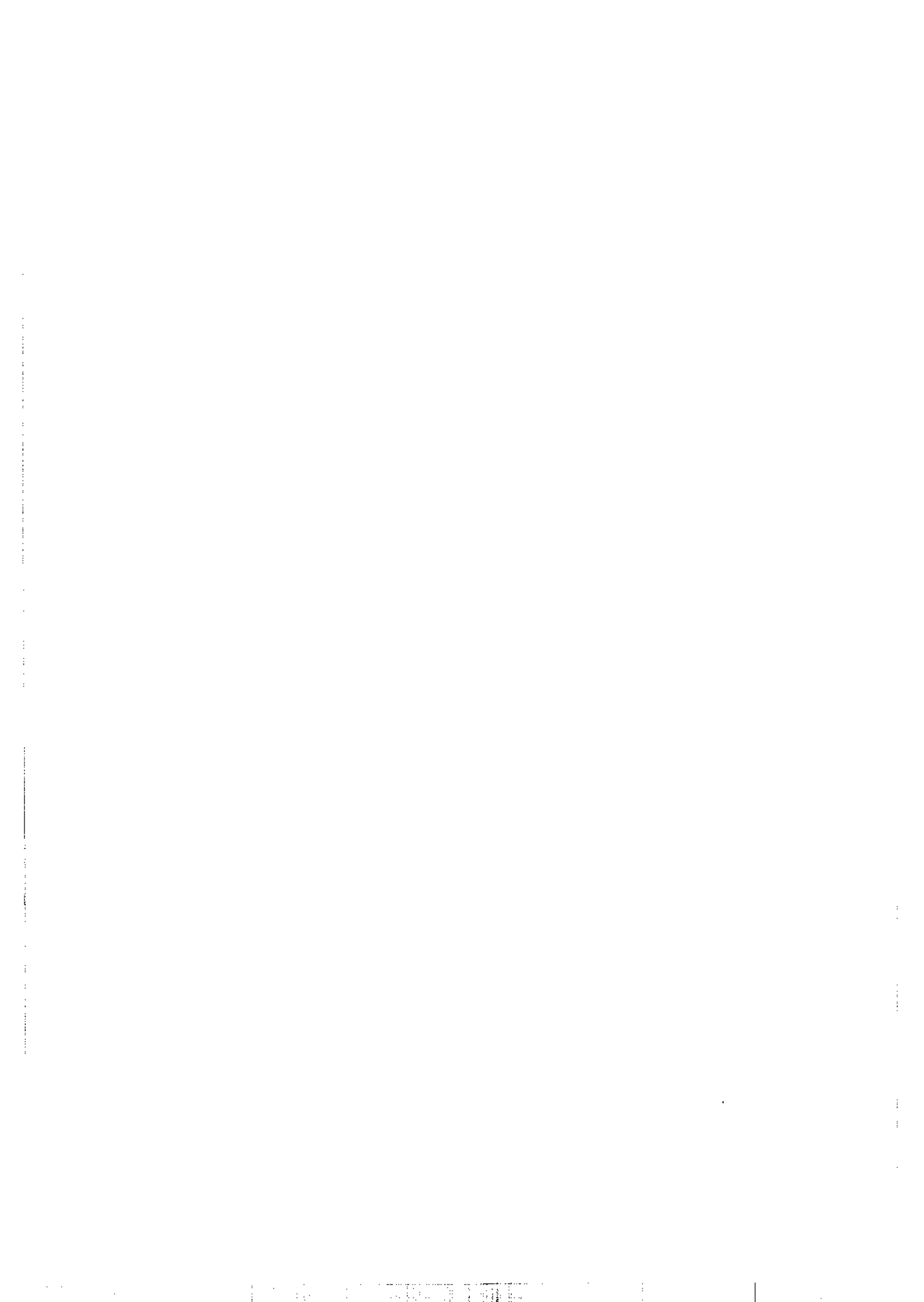

Guerra i Presó (II)
Tropes liberals i republicanes fetes presoneres 1872 - 76

Mapa núm. XXIV

Font: *Elaboració Pròpia*

Una vegada era Tristany, altre Josep Guiu o el mateix Francesc Savalls, l'encarregat del manteniment de l'ordre. El cabdill gironí destacà un escamot de voluntaris a perseguir una partida de iladres i impedir "las considerables talas de árboles que de algún tiempo a esta prte se están verificando con la más escandalosa impunidad en los bosques de algunos propietarios de la montaña". Com que les autoritats no feien res, el comunicant de l'afer a La Convicción, anotava "ha sido preciso que los carlistas viniesen en nuestro auxilio, encargándose de la defensa de la propiedad" (894). Les tallades d'arbres podien tenir també un propòsit polític. Lluís Arumí explicà en les seves memòries com un grup d'una vintena "de caps calents" de la Vall d'en Bas (Garrotxa), es van armar de destrals i van anar a La Dou, una casa important del terme, "a fer una tallada de roures i plançons, només perquè a La Dou eren carlins. No sé si era a La Dou mateix o en alguna altra casa de per allà, que en un dia els tallaren i abandonaren en el tros, un parell de centenars d'alzines". La tallada la començaren a fer davant casa seva, fins que sortiren tres germans de La Dou armats amb escopetes per a defensar la propietat. "Els dos fradristerns, que eren els que havien portat el pes de la discussió, dretament d'acabada la batalla se n'anaren amb els carlins, puix a casa seva ja no s'hi sentien segurs" (895).

La lectura negativa de la revolució liberal va anar principalment adreçada al conjunt d'hisendats i propietaris de pagès benestants. En un text elaborat pel veterà cabdill Josep Estartús, es va fer notar el fet que molts propietaris havien restat impassibles davant dels canvis que el liberalisme havia provocat en el sistema de rendes de l'Església. El carlisme donava un toc d'alerta a tots aquells propietaris que no s'havien mobilitzat contra el trasbals dels anys 30, i que ara podien veure perillar les seves propietats. Amb un estil planer i desordenat: "Cuanto se apoderará de los bienes comunales ahont lo poble anaba a treure una artiga y a buscar un feix de llenya, lo tonto cridaba més fort que may "¡Viva la libertad!" y vosaltres deyeu: "Ya pots anar cridant, tinch un camp que em dona blat y un bosch per fer llenya, lo més que pot fer la revolució és ferme pagar alguna cosa més de contribució, y com lo govern me ha condonat lo delme ho traurem de aquí. Però jo conec un Senyor ben català y més vell que jo que diu: Quanto vejas la barba del teu vehí cremá posa la teva a remullar. Y jo

⁸⁹⁴ *La Convicción*, Barcelona 19 de novembre de 1872. Un altre cas, sobre el robatori en quadrilla a id., núm 266, 30 de setembre de 1872. Veure Pere SALA, "Conflictividad rural en el monte comunal gerundense: pueblos y mansos ante el Estado interventor en la segunda mitad del s. XIX", a *Noticario de Historia Agraria*, núm. 13, 1997, pàgs. 105-124.

⁸⁹⁵ Lluís ARUMÍ I BLANCAFORT, *La guerra dels carlins vista per un infant*, Alpina, Granollers 1972, pàg. 143: "Als pocs dies els carlins eren amos del país, puix encar que Olot fos fortificat i ple de tropa, foren els voluntaris i caps calents de la idea contrària els que no s'hi sentiren segurs i se n'anaren amb l'altre bàndol. Així se salvà el bosc de La Dou i d'altres". id. pàg.

dich que si fos lícit robar un ral ho seria robarne mil" (896). El que segurament no reconeixeria Estartús i cap carlí era que molts dels seus correligionaris havien entrat en el joc de la compra de bens desamortitzats, i que l'engrandiment del patrimoni passava per davant d'altres consideracions de pura economia eclesiàstica.

Un pas important de la Diputació carlista en el projecte de manteniment i control de l'ordre públic va ser el de la creació del Sometent Foral i el Cos de Mossos d'Esquadra. Podem entendre la persistència del Sometent com un indicador més de la feblesa de l'Estat liberal i de la seva incapacitat d'arbitrar un sistema d'ordre públic eficaç. La utilització del Sometent armat, depenent del Capità General, va tenir un renovat desenvolupament en les acaballes de la guerra montemolinista. De totes maneres, la nova organització no prendrà forma fins el 1855 i 1858 quan a iniciativa dels grans propietaris rurals i sot el Capità General Juan Zapatero, apareixerà l'anomenat "Somatén armado de la montaña central de Cataluña".

El Sometent, dedicat en principi a la persecució de malfactors, comença a ser un element clau en el sistema de seguretat del moderantisme, disuador del clima insurreccional del camp català. El gir fonamental d'aquesta institució, estesa parcialment en algunes comarques nord-catalanes, repercutiria sobre l'elecció dels caporals i sots-caporals encarregats de cada Sometent. Si fins aleshores cada cos estava estretament vinculat al poder local, a l'alcalde, a partir d'aquesta reforma serà el Capità General qui els escolleixi escrupulosament. Aquesta era una política destinada a assumir el control al marge del poder municipal, i destinada a preparar-se davant una eventual temptativa progressista o republicana. De fet, ja anunciava la futura militarització del cos consolidada a partir de la restauració l'onsina. Aquesta "guàrdia armada dels hisendats catalans" (897), va aparèixer en el centre del debat polític a inicis de la contesa bèl·lica.

La posició de Capitanía va oscil·lar entre l'utilització o la dissolució (José García Velarde). El republicanisme es va mantenir en canvi com un ferm i decidit opositor a l'existència de la institució. Per alguns dels seus diputats en el Congrés, el Sometent no estava més que integrat de "voluntarios carlistas"; els caporals, deien, havien estat escollits "uno a uno" pel Capità General: "no hay ningún liberal", va dir el gener de 1873

896 Josep ESTARTUS, *Memòries d'un carlí d'Olot*.op.cit.

897 Expressió feliç de Fernando del REY REGUILLO, i Eduardo GONZALEZ CALLEJA, *La defensa armada contra la revolución. Una historia de las guardias cívicas en la España del siglo XX*, C.S.I.C., Madrid, 1995, en concret el capítol segon titulat "Los antecedentes de la implicación cívica en actividades policiales y antissubversivas: el Somatén rural catalán hasta principios de siglo", págs. 55- 69. Encara es fa necessari recórrer al clàssic llibre de Jaume PEREZ UNZUETA, *El sometent a través de la història*, Barcelona 1924.

Ramon Nouvilas, "la mayoría son carlistas, sino alfonsinos" (898). Els caporals no feien ni cas del seu antic organitzador, Joaquim Mola i Martínez. Capitania General va pretendre usar en diverses ocasions als Sometents organitzats dels partits de Berga, Solsona, Ripollès i la Garrotxa. Tot i la pressió, els caporals del Sometent es van negar a fer-ho argumentant que aquest només actuava contra el bandolerisme i no contra un moviment considerat polític...Deixant d'un costat que el Sometent sí que va reprimir partides republicanes el setembre de 1869, la desobediència representà per a Capitania una enorme feblesa en la seva autoritat.

L'ús dels Sometents per part del carlisme armat va passar per tres etapes distintives. La primera, es va utilitzar a partir dels ressorts i de l'enquadrament organitzatiu anterior. Tampoc les temptatives carlines no van comportar un èxit total. Si bé, entre desembre de 1872 i gener de 1873, Francesc Savalls va aconseguir mobilitzar el Sometent de l'Alta Muntanya, va topiar amb una forta resistència per part dels joves dels pobles que fugien de la convocatòria. Aquest fet es repetirà posteriorment. El Sometent va ser utilitzat amb desigual fortuna amb ocasió de formar tropes auxiliars en els setges de Berga, Ripoll i Olot. També, en distints combats amb les tropes del govern, com les que buscaven entorpir l'enviament de combois en la ruta de Manresa a Berga. Una segona etapa va començar el març de 1874 quan Rafael Tristany, en qualitat de Comandant General, va decidir crear un nou cos de Sometents, i en va publicar el reglament provisional a Calaf (899).

Aquest reglament sorgia de la necessitat de disposar d'una força pública destinada a conservar i restablir "la quietud y la tranquilidad". De pas, es perseguia superar un cert estadi de desenvolupament de la insurgència carlina, basada en la partida i en les petites rondes locals. A partir d'aleshores, el Sometent de cada poble, sota la dependència del Comandant d'Armes, procuraria evitar els abusos comesos pels cabdills de segona fila, i les seves rondes particulars. L'objectiu del nou Sometent estaria reservat a la persecució de malfactors i "gavillas facciosas", la custòdia i conducció de presos, i la vigilància de gent armada, sospitosa de rebel·lió o conspiració. A més a més, havia de tenir com a tasca preferent, l'auxili de les autoritats locals, per a la conservació de l'ordre públic, i funcionar com a una força auxiliar a les forces regulars, quan l'ocasió ho requeria.

La darrera etapa de l'organització d'aquest institut va tenir lloc amb l'establiment de la Diputació a Sant Joan de les Abadesses. A partir del Reial Decret de

⁸⁹⁸ D'extrem interès pel seu contingut són els debats en el Congrés sobre la guerra de Catalunya, les milícies liberals i el Sometent, des de finals de 1872 *Diario de las Sesiones de Cortes. Legislatura 1872-1873*, Tomo IV, Madrid 1873. En concret, les referències de Ramon Nouvilas, en la sessió de 25 de gener de 1873, pàg. 2695.

⁸⁹⁹ El reglament provisional de Sometents publicat a C.E.M.E., *Narración militar de la guerra...* op. cit., vol. X, pàgs. 337-345.

26 de juliol de 1874, es va crear el "Somatén Foral del Principado", amb un caràcter de reserva de l'Exèrcit carlí. El cos va ser sotmès a un reglament curós que finalment es va publicar el febrer de 1875 ⁽⁹⁰⁰⁾. En aquest s'especificava l'organització, la distribució territorial i els àmbits de poder de què depenia. El número total de Sometents és difícil de calcular a causa de la manca de dades més precises. Sabem que per a cada sots-vegueria (una província segons terminologia carlina), el Sometent havia de reunir uns 1.200 homes. El Sometent Foral sorgia així com a una força mixta de caràcter militar i de milícia civil. La seva principal missió era la de mantenir i conservar el domini territorial.

En cas de necessitat, auxiliava a les forces regulars reals. De nou, tenien encomanada la conservació de la tranquil·litat pública. Quant a la direcció, el Sometent Foral tan depenia del Capità General com de la Diputació. Per bé que les autoritats locals no tenien un control directe sobre aquest, com de fet ja no succeïa des de l'era isabelina, podien acudir al seu auxili per tal de protegir interessos públics i privats, perseguir delinqüents, fer front a incendis i calamitats públiques. De forma notoria, l'alcalde podia utilitzar el Sometent del seu districte foral per tal d'evitar "qualquier conflicto local o mantener el orden público". En resum, un cos amb un plantejament organitzatiu que no diferia gaire de projectes anteriors. En tot cas destaca com a novetat, la voluntat d'extendre la seva presència a tot el territori català, i l'ambició d'enquadrar tota la població, particularment els varons solters entre 18 i 35 anys. Era així un instrument posat al servei de la Diputació i de l'Exèrcit, per assegurar el control militar territorial i la vigilància de qualsevol alteració política i social.

Un altre cos, el dels Mossos d'Esquadra, també va ser restaurat per Francesc Savalls i la Diputació, després de la seva dissolució arran de la Gloriosa, al costat de la Guàrdia Rural. Es tracta d'un cos molt impopular en el món urbà, pel seu marcat caràcter repressiu i per la rivalitat històrica existent amb les Milícies liberals. En canvi, gaudia d'un gran prestigi entre els propietaris i hisendats rurals. Alguns antics mossos es van allistar a les partides una vegada iniciada la guerra, tot i que ens podem trobar amb excepcions pertinents, com la del cap de l'Esquadra de Solsona, Jaume Mas, enemic tradicional dels Tristany, embolicat una altra vegada en persecucions i atemptats.

La primera notícia que tenim de la formació de mossos és a la província de Girona, on Francesc Savalls va reunir una secció, dedicada a inspirar confiança a propietaris i perseguir la delinqüència rural. Definitivament, el juliol de 1874, l'Infant Alfons de Borbó va decretar la constitució del "Cuerpo de Escuadras de Cataluña", integrat per 1000 places, sense comptar els oficials i suboficials. Es feia a més a més, una crida a aquells que ja haguessin servit en el cos i desitgessin "hoy continuar sus

⁹⁰⁰ El Reial Decret i el Reglament del Sometent Foral publicat a *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, Sant Joan de les Abadesses, els números 15 (13/2/1875), 16 (17/2/1875) y 17 (20/2/1875).

servicios en favor del orden y defensa de la propiedad, bajo la bandera de la legitimidad" (901).

Era considerat, per tant, com una continuïtat de l'institut anterior. El reglament definitiu no va ser aprovat fins el mes de desembre de 1874, i publicat dos mesos més tard, de nou, sota l'ombra de les disposicions emeses des de la Diputació carlina. L'objectiu del cos era el següent: "recorrer los pueblos y caminos, dar favor y auxilio a las justicias, descubrir y prender los desertores, delincuentes y gente vaga y mal entretenida, contribuir al afianzamiento del orden público y a la tranquilidad de los hombres honrados, proteger la seguridad individual y la propiedad, y auxillar las fuerzas Reales, cuando se requiera su concurso" (902).

La màxima autoritat del cos estava compartida entre el Capità General i la Diputació, igual que el Sometent Foral. Tanmateix, en aquest cas la balança sembla inclinar-se del costat de Capitania; donat que aquesta escollia el comandament executiu, el coronel inspector dels mossos; mentre que la Diputació tenia solament reservada l'elecció de l'Interventor i Dipositari, càrrecs merament administratius. En la pràctica, a causa de l'enduriment de la guerra el 1875, les esquadres de mossos van revestir el caràcter de companyies d'àmbit provincial. Perseguint el delicte, però cada vegada més com a forces d'empara dels batallons carlins. En definitiva, el carlisme català va procurar dotar-se de cossos auxiliars per a ús bèl·lic, però també com a instrument per a enquadrar joves i adults en el seu si. Entre d'altres tasques encomanades, es dedicaren a la búsqueda de desertors i de quadrilles de lladres.

El carlisme, al marge de crear aquestes institucions com una exigència social dels sectors socials que pretenien conquerir, van realitzar una pràctica més quotidiana al costat de la propietat i contra tot allò que la pogués posar en perill. El coronel Josep Guiu va saber captar-se les simpaties dels industrials de Sant Feliu de Codines per la seva conducta en aquella localitat "entre los obreros y patronos, pues a consecuencia de las exageradas pretensiones de aquellos, estos dias vieron casi en la precisión de cerrar sus fábricas y que gracias a los ofrecimientos de dicho jefe carlista han podido abrir otra vez". El corresponsal explicava content, "algunos liberales dicen en alta voz que los carlistas y no el gobierno son los verdaderos defensores del orden social" (903).

Diverses foren les crides als industrials catalans d'aixoplugar-se sota la bandera carlina contra el perill de la "demagogia" social. Segons aquest discurs, la

⁹⁰¹ *El Estandarte Católico Monárquico*, Campamento Carlista, n. 31, de 28 de Junio de 1874, pág. 2.

⁹⁰² Reglament publicat a *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, Sant Joan de les Abadesses, n. 11, del 30 de gener de 1875, y n. 12, del 3 de febrer del mateix any.

⁹⁰³ *La Convicción*, Barcelona 9 de novembre de 1872.

legislació liberal havia ensenyat als pobres el camí de robar. Uns anys després "ya no hay conventos que saquear", ara li toca als nous rics. Seguint aquesta argumentació, la desamortització eclesiàstica no era més que un avenç en la desamortització general de la propietat que duria a terme el socialisme (904).

En el terreny de les relacions socials el propietari carlí havia de donar exemple. Aquest era el to utilitzat per un anònim conferenciant en el casino carlí d'Olot. Va voler donar tota una lliçó de paternalisme social aplicada a la conflictiva situació industrial olotina: "Ha de procurar, si es amo, dar al jornalero todo el jornal posible y el máximo que se pague, y no ser de los del ínfimo precio, a fin de que el pueblo y hasta nuestros contrarios no tengan que decir ni echar en cara ni en público dicterios desagradables (...). Sería muy concerniente que dichos amos den buen ejemplo, y procuren que en las fábricas no se hable mal en cualquier sentido que sea, y será muy bueno que en la fábrica se tenga un periódico instructivo, civil y religioso, a fin de que todos los trabajadores sepan del modo que deben preservarse de las malas ideas que por todas partes se esparcen" (905).

Malgrat les recomanacions anteriors, el paternalisme social no va ser assumit de manera tan entusiasta per tot el carlisme. En situacions de greu conflictivitat van predominar aquelles altres caracteritzades per la defensa a ultrança de la propietat i de les lleialtats socials primordials. Això no treu que la radicalització del missatge populista carlí portés a una crítica aspre del món laboral. *Lo Mestre Titas* va qualificar la situació dels treballadors de molt injusta i que els portava "irremissiblement a ser socialistas". Però no perquè aquests darrer tinguin raó. Temps enrera, continuava l'article, el treballador podia comptar amb un petit capital amb el qual comprar un teler: "ab la esperanza, de ser després de alguns anys fabricant regular: però ara no té aquesta esperanza, per quant los talés particulars se han suprimit, y la fabricació no s'fa sino en gran escala, pero lo qual se necessitan uns capitals que l'treballador jamay podrá reunir, encara que es proposés viurer del ayre del cel" (906).

Un procés que explicava el pas d'una indústria rural dispersa en mans de paraires i petits fabricants, a l'enfonsament dels seus negocis davant la moderna indústria cotonera. Un exemple del qual era la família carlina dels Galceran de Prats de

⁹⁰⁴ *Altar y Trono*, núm. 2, 12 de maig de 1869, de l'article de Valentín Gómez "Los revolucionarios y la industria".

⁹⁰⁵ Anònim, *Ideas que manifiesta uncatólico carlista a sus amigos del círculo montañés de la villa de Olot*, Est. Tip. de G. Cumané, Girona 1871. Vegeu també Joan PUIGVERT, "Notícies sobre la primera internacional a la comarca d'Olot (1868-1873)" a *III Assemblée d'Estudis sobre el Comtat de Besalú*, (1980), pàgs. 317-336.

⁹⁰⁶ "La lógica de las turbas", a *Lo Mestre Titas*, núm. 48, del 30 d'octubre de 1869.

Lluçanès. Però en tot cas serien aquests sectors i no els pobres pagesos que alternaven les feines del camp, fent baixar de les golfes el teler quan se li subministrava matèria primera. Doncs bé, acabava l'anterior article, perduda l'esperança en un món millor en el cel i en la terra, ¿per quina raó s'havia de patir?. Aquesta era la lògica del treballador en clau carlina. Uns treballadors que consegüentment a les idees transmeses pel liberalisme, els anaven a disputar la propietat.

La solució al problema obrer passava fonamentalment pel rearmament moral i l'educació religiosa. Una visió abastament assumida per la dreta catalana i espanyola. Una oposició frontal a la cultura racionalista, laica i lliurepensadora. A aquesta tasca es dedicaren les Acadèmies de la Joventut Catòlica, classes nocturnes per a obrers i tota una inmensa empresa editorial en forma de llibres de consells pels bons cristians. Obretes com l'anomenada *Vetllades a la vora del foc y a la llum de la lluna*. El seu objecte era "ilustrar a las clases menos ilustradas de nuestro pueblo sobre el origen, desarrollo y funestos efectos de aquella secta que acaba de ofrecer sus frutos mortíferos a todos los pueblos" (907). A fi de comptes es tractava d'adoctrinar des de dalt emprant un català d'estil molt familiar.

Un altre text és un romanç titulat *Avisos y consells a la clase proletaria de Olot*. En aquest cas el públic a qui estava destinat fa que es tracti d'un document particularment interessant. Ens trobem davant d'una creació de dalt a baix. No trobem cap rastre que indiqui prèstecs ideològics i socials populars. Al contrari, el missatge és obert a la resignació social, sense cap compromís a canvi: "Masovers/treballadors ¡Vos estafan los que os dihuen que los vostres amos vihuen, xupant las vostras suors". Això no vol dir que no puguin identificar-se elements del que pensaven els grups socials populars carlins, però la magnitud del problema requeriria fer una investigació exhaustiva d'aquests materials. En definitiva, les dificultats són molt grans quan s'investiga fins a quin punt el discurs paternalista carlí, va ser una realitat entre algun fabricant i propietari de terres membre del seu partit.

⁹⁰⁷ Segons *La Convicción* "Las Vetlladas pueden constituir el libro de consulta de todos los hijos del pueblo catalán, que ocupados en las rudas tareas del campo, de un arte u oficio, no han podido respirar el ambiente de las escuelas", núm. 263, 28 de setembre de 1872. Vegeu *Vetllades a la vora del foc. Les publica per instrucció especialment del sensill y honrat poble català: Un centinella del Any Vuit*, Librería de la Font, Barcelona 1871-1872.

CONCLUSIONS

Amb aquest treball hem volgut comprendre la revifalla del carlisme en el context conflictiu del Sexenni Democràtic. Per aconseguir-ho, calia entendre com va poder resorgir amb tanta força i empenta, després dels successius fracassos de 1855 i 1860. Els itineraris de la nostra recerca ens van portar a estudiar primer el període que arrencava amb la revolució democràtica, i s'aturava amb l'inici de la guerra, l'abril de 1872. De seguida vam veure la complexitat del fenomen i la dispersió de les fonts documentals sobre la temàtica. Posteriorment, en començar a investigar el període bèl·lic, ens vam adonar de l'enorme impacte que va assolir la guerra carlina sobre la societat catalana. Un escenari caracteritzat per un notable desenvolupament industrial, una llarga tradició d'obrerisme organitzat, i un pes considerable d'opcions polítiques com el republicanisme federal. Una societat, doncs, extremadament conflictiva, marcada per una renovada cultura insurreccionalista a les ciutats i al camp. Qüestions, totes aquestes, que contrastaven amb l'escassa atenció que la historiografia havia prestat a la darrera carlinada.

Una dificultat afegida a l'estudi del tercer carlisme era la reducció de la seva comprensió a la dinàmica bèl·lica. Fins fa pocs anys, historiar el carlisme ha estat historiar les guerres civils del segle XIX. Una temàtica delimitada per dos centres d'interès: el País Basc, gràcies al seu innegable protagonisme, i les primeres manifestacions de contrarevolució armada, durant el Trienni i la revolució liberal. En aquest context, no era fàcil poder inserir el darrer carlisme en el marc d'anàlisi que li era propi. Es veia com un anacronisme, el darrer batec d'un moviment polític que li devia la vida, únicament, a la Revolució de Setembre. Una visió que devia molt a ideòlegs conservadors com Joan Mafé i Flaquer. Per a aquest, abans de 1868 el carlisme no era més que "un cadàver putrefact". Una ànima en pena fins que els errors dels progressistes i els excessos dels republicans van donar-li un nou alè. Una interpretació, en definitiva, que negava els moviments interns que havien afectat a la dreta catòlica catalana abans de la "Gloriosa".

En aquesta Tesi hem volgut situar l'estudi del carlisme català en una nova panoràmica. La d'un moviment polític que es refà en una societat liberal desenvolupada, i que constitueix un element explicatiu més de la vida política catalana. Comprendent el carlisme, podrem conèixer millor la societat, i les seves fractures polítiques. Unes divisòries, carlins i liberals, intel·lectuals catòlics i lliurepensadors, que lluny de limitar-se a l'estret marc del Sexenni, s'eixamplen cronològicament a través de cultures polítiques antitètiques. Una investigació que permet, per la naturalesa de la seva acció i els seus suports, depassar d'una visió de la història catalana captivada per la dinàmica barcelonina. Estudiar el carlisme permet anar més enllà, obliga a articular diversos escenaris en els quals es desenvolupa l'acció política: el nord basco-navarrès, la "Cort" amb el pretendent i els consellers, l'espai fronterer nord-català, el

Vaticà o la "reraguarda" carlina.

Estudiar el carlisme ha esdevingut una forma de conèixer la dreta catalana, la seva composició i continguts, més enllà de les anàlisis més conegudes sobre els sectors que donaven vida al regionalisme burgès de principi de segle XX. Però no ens hem volgut detenir aquí. No hem centrat l'estudi tan sols en el caràcter general de l'organització, dels seus objectius i evolució. Ens ha preocupat conèixer els homes que li donaven suport, què feien, com pensaven, i quin va ser el seu comportament en el decurs del conflicte. Hem volgut personalitzar la varietat de situacions socials existents, això sí, privilegiant aquelles que marcaven el pols de la seva política. Carlins dirigits en temps de pau, i cabdills en temps de guerra, l'anàlisi del lideratge l'hem entesa no com una forma de treballar parcialment el carlisme, sinó com un instrument bàsic per a copsar les relacions teixides entre la base i la direcció.

L'objectiu inicial ha estat el de conduir la recerca a partir del plantejament de problemes, amb la voluntat de presentar preguntes, més que no pas la pretensió d'oferir un quadre compacte, sense esquerdes, de respostes. Per a fer-ho ens hem vist obligats a manegar un extens conjunt de fonts, heterogeni i enormement dispers. Combinant l'anàlisi general quan es tractava de saber quina política es duia a terme des de Capitània, o local i microhistòrica, quan ens convenia conèixer de més a prop el tarannà de tal o qual carlí, i la reacció específica d'un poble o d'una ciutat a les vicissituds de la guerra.

Així, per a conèixer la ràpida revifalla del carlisme després de la setembrina, hem treballat les col·leccions de premsa carlina i liberal entre 1869 i 1872, de Barcelona, la resta de ciutats catalanes, i el degà de la premsa carlina madrilenya i espanyola *La Esperanza*. Per a poder valorar la vinculació amb el moviment catòlic, hem treballat igualment revistes, opuscles, o les biblioteques dels seminaris de Girona o Barcelona, per posar només dos exemples. També en aquesta línia, donat que una part rellevant del carlisme dirigent havia ocupat importants càrrecs en l'administració isabelina, hem buidat, en la mesura de les nostres possibilitats, els fons municipals i de les diputacions que podien deixar algun rastre sobre la sensible pèrdua de control del poder local que experimentaren els sectors que abraçaven la causa del pretendent.

D'altra banda, per a poder endinsar-nos en les polítiques realitzades des de la màxima autoritat militar, hem treballat abastament la documentació del Ministeri de la Guerra a Madrid. En el cantó oposat, per a esbrinar la dimensió interna de la política carlina, ens ha estat molt útil la consulta del fons d'Antonio Pirala. El mateix pel que fa al progressisme constitucionalista, amb l'arxiu Victor Balaguer, o les fonts consolars, franceses i espanyoles, i el material existent a l'arxiu vaticà. Una documentació que ha estat al servei dels problemes que ens havíem plantejat des d'un principi, la naturalesa dels quals s'ha anat enriquint i modificant amb l'evolució de la recerca.

Responent al perquè de la revifalla d'un moviment que semblava sentenciat a mort, el resultat és ambivalent. Coneixem millor a hores d'ara, com es produeix la

recuperació a Catalunya, els homes que hi participen, les seves organitzacions, l'abast de la seva propaganda, però la resposta ens situa anys abans del Sexenni, fet que supera amb escreix les possibilitats d'aquesta Tesi. En efecte, tot i reconèixer el paper catalitzador de la Gloriosa, respecte la reparació pública carlina, la politització del grup dirigent sembla arrencar en la dècada anterior. Necessitem conèixer millor el moderantisme i el paper dels joves intel·lectuals catòlics que viuen l'impacte del pontificat de Pius IXè i el reconeixement del regne d'Itàlia. Per tant, als anys de crisi i descomposició finals de la monarquia isabelina. A la llum de la gran quantitat d'alcaldes que controlaven la vida política local abans de la revolució, ens hauríem de preguntar sobre l'hegemonia real que tenien els moderats de l'estil de Manel Duran i Bas a la resta del país.

El 1869 el carlisme primerenc treballava en una triple direcció: popularitzar la imatge de D. Carlos, enfortir les relacions amb el món catòlic més polititzat per la qüestió romana, i aconseguir el finançament necessari per a la preparació d'un cop militar a les casernes. En aquestes circumstàncies, el carlisme català no va ser perifèric respecte l'organització conspirativa espanyola. Al fracàs de les temptatives en les casernes, es va unir la manca de coordinació de la direcció militar i la petita transcendència que va tenir l'aixecament entre les bases socials carlines. De totes maneres, els problemes suscitats en la preparació del cop i de l'aixecament, iniciaran un llarg camí de desconfiança entre els àmbits conspiratius i les seves direccions.

A partir de 1870 el carlisme aconseguí de bastir una estructura organitzada jeràrquicament, la de les juntes catòlico-monàrquiques. Un procés de modernització que comportarà una profunda renovació dels seus quadres polítics dirigents. S'encetarà una formidable empresa propagandística, s'obriran casinos i cercles, i s'assolirà un relatiu èxit electoral, almenys a Catalunya, en les eleccions de 1871, tant en l'àmbit de les diputacions provincials, com en el del Congrés de Diputats. Paradoxalment, serà Ramon Cabrera l'encarregat de sostreure al partit carlí de la incertesa i la crisi d'agost de 1869. El gener de 1870 es crearà, així, l'"Asociación Católica-Monárquica", que anirà teixint la seva estructura piramidal de juntes arreu del territori. La més gran representació del món juntista legal se situarà a la província de Girona, la qual cosa serà tot un símptoma de la vitalitat del moviment en aquelles terres. En canvi, el Solsonès o el Berguedà, terres "mítiques" del carlisme, a partir d'ara tindran un comportament allunyat respecte d'anteriors guerres.

Les juntes representaven, a més de comitès electorals compostos de notables locals, una estructura de poder paral·lela a la de l'administració de l'Estat. Així, les juntes locals servíen per a supplantar els consistoris municipals, i les de districte i provincials, per a reemplaçar el personal de les Diputacions. Un dels objectius més clars de la nova organització, serà el d'oferir una sortida a la indolència de la dreta conservadora, emporuguida davant del procés obert per la Gloriosa. El carlisme era un paraigües contra-revolucionari i anti-secularitzador. La participació electoral del carlisme és un altre factor a considerar. El sostre electoral l'aconseguirà en les

eleccions de març de 1871, quan les candidatures carlines obtenen la victòria en 14 districtes, i un 30,54% del total dels vots emesos.

Resulta difícil avaluar el creixement del carlisme sense considerar l'enorme esforç propagandístic desfermat des de 1868. La necessitat de fer atractiu D. Carlos, i de popularitzar la seva figura, el feren entrar en competència dins un mercat on les alternatives monàrquiques no eren tan abundants. Per altra part, el carlisme que va protagonitzar aquesta transformació organitzativa es va nodrir de sectors polítics més amplis que no pas els anomenats "neo-catòlics", procedents de l'extrema dreta del partit moderat. Certament, una de les raons de l'embranchida del carlisme és la seva vinculació estreta amb el moviment catòlic, amb el catolicisme polític. Però no tots aquests tindran un passat "liberal", sinó que abundaran, d'una manera o altra, les vinculacions amb el carlisme històric. L'important és ressaltar l'eficàcia d'aquesta amalgama entre el jove catòlic i el vell veterà, en un moment en el qual el moderantisme liberal trobava seriosos problemes per articular un discurs mobilitzador.

Què portarà el carlisme a la guerra? A principi de 1872, la política governamental percebia al carlisme com una amenaça permanent a l'ordre públic. I no li faltava raó, perquè el carlisme mai no havia abandonat els treballs conspiratius. Això no vol dir deixar de valorar el tancament de casinos i la impossibilitat d'accedir a càrrecs administratius (municipals o provincials), que per la negativa al jurament de la Constitució, portaran a un allunyament de les polítiques legalistes. En realitat, la marxa cap a l'esclat de la guerra, l'abril de 1872, serà el producte combinat de pràctiques polítiques aparentment contradictòries. L'acció en el camp electoral, periodístic i associatiu, d'una banda, i de l'altra, la política conspirativa duta a terme en les juntes d'armament.

En la Tesi demostrem abundantment les vinculacions entre els dos móns, i la presència simultània en les juntes electorals i en les juntes conspiratives, sense que una cosa sigui contradictòria amb l'altra. A més, el personal provinent del neo-catolicisme, va estar tant o més implicat en l'espai pre-bèl·lic com els veterans de les anteriors guerres. Va ser més significativa l'oposició a l'evolució del partit d'un veterà com Masgoret, per exemple, que no pas la tímida actitud d'un Llauder davant les eleccions d'abril de 1872, quan la majoria del carlisme públic havia optat per les armes. L'inici de la guerra, doncs, s'ha de veure com un fet premeditat, afavorit, això sí, per l'evolució política general, i la situació política a França després de la Comuna.

En resum, l'esclat bèl·lic es produeix davant de l'intent de consolidació d'una monarquia de tall liberal, i amb una constitució democràtica i anticlerical. Però també intervenen altres factors interns al carlisme, com ara la crisi de la seva direcció i el desgast de l'element dirigent civil, en un polaritzat i enrarit ambient conflictiu local. A l'alçada de 1872, el carlisme era conscient que havia perdut la batalla pel control del poder local.

L'objectiu prioritari de la direcció conspirativa carlina va ser el d'un cop militar

a les casernes, amb la col·laboració d'oficials prèviament compromesos, sovint mitjançant la compra dels seus serveis. Aquesta estratègia privilegiava l'exèrcit governamental per sobre del cabdillatge de les partides. La por a aparèixer com un moviment "trabucaire" estava condicionada per l'intent d'atracció de l'opinió conservadora. El sistema permetia, a més, subordinar l'acció dels caps de partida, sovint propietaris de terres benestants, sota la direcció del "carlisme polític". De totes maneres, la tercera guerra carlina va començar essent un estrepitós fracàs en les casernes. La direcció carlina no va tenir més remei que permetre i sostenir les partides, però la iniciativa i el poder en el moviment passarien cada cop més a mans dels caps militars. L'aixecament va aplegar un nombre superior de combatents que el 1869, uns 3.500, entre abril i maig de 1872, amb un lleuger predomini dels insurrectes gironins. La major part dels capitosts eren propietaris de posició, d'influència i de prestigi en la seva demarcació, sense la participació dels quals hauria estat molt difícil, per no dir impossible, la seva realització. Tanmateix, tot i existir una forta renovació del suboficialat i oficialat menor, els caps de partida principals eren veterans reconeguts d'altres guerres. La principal novetat la constituï, sens dubte, l'ascensió de Francesc Savalls, el cabdill més influent de tota la tercera guerra carlina.

La posició que va ocupar el carlisme català respecte de l'espanyol i de l'important focus basc fou remarcable. L'oposició carlina catalana a la política parlamentària va enfortir notablement el bloc anti-electoral. Novament, va ser la província de Girona la més oposada i la millor preparada per a la insurrecció. En canvi, la seva presència entre la Junta Central legal va ser reduïda. Tan sols un polític com Ramon Vinader, que feia temps estava afincat a Madrid, va tenir una participació destacada en els ambients electorals i periodístics. Fins a la generalització de la guerra al Nord i la resta de l'Estat el 1873, el carlisme català esdevindrà el centre de les esperances de tot el carlisme espanyol.

Lluny, doncs, de ser perifèric i subordinat al basc-navarrès, el carlisme català va ser la causa principal de la precipitació de l'esclat bèl·lic arreu de la Península, l'abril de 1872. Tot i els lligams entre els diversos carlismes, els ritmes conspiratius van ser distints entre Catalunya i el nord basc-navarrès. Cadascú, a més, amb espais fronterers autònoms un de l'altre, Perpinyà i Baiona, respectivament. Novament, a final de 1872, les expectatives catalanes van influir poderosament en l'aixecament definitiu al Nord.

Segons l'opinió de l'oficialat militar governamental, la guerra a Catalunya semblava un continu inacabable d'accions sense resultat aparent. Un teatre d'operacions difícil, malgrat la novetat de poder disposar noves formes de comunicació, el ferrocarril i el telègraf elèctric. Paulatinament, el control militar sobre l'estament polític i l'administració de l'Estat no va fer més que consolidar-se, durant els mandats de Gabriel Baldiri i Eugenio Gaminde. Els tres grans problemes que va haver de resoldre Capitània van ser: les desercions i el llicenciament dels contingents, la deteriorada relació amb la població, i el fracàs en aixecar el Sometent contra el

carlisme.

El comportament de les diferents partides aixecades entre abril i maig de 1872 va ser netament defensiu. Es van limitar a consolidar la respectiva partida, i evitar de xocar frontalment amb les columnes de tropa. Una de les novetats de la darrera carlinada va ser precisament la facilitat amb la qual els carlins van poder entrar a ciutats i poblacions de fort arrelament liberal. El contrast amb la primera guerra fou un tema de comentari dels més habituals en la premsa de l'època. L'estiu de 1872 la tònica de la guerra es va transformar. L'empenta inicial de l'aixecament s'anirà apagant. Les caixes de les partides estaven exhaustes i començarà aleshores la "guerra dels quartos", les exaccions fiscals als pobles. El comportament més contemplatiu dels pobles els primers mesos, l'indiferentisme que tant criticava la premsa pro-governamental, va anar canviant a mesura que les partides exigien contribucions. En arribar als darrers mesos de la monarquia amadeista, el carlisme català es presentava cada cop més com un seriós problema. El seu creixement va donar-se a partir de la tardor de 1872, i no directament com a resultat únic de la proclamació de la República. L'alarma pública havia estat, per tant, anterior.

Justament, l'adveniment del nou règim va significar per al carlisme un autèntic desig no confessat. L'alçament del Sometent carlí, i l'entrada dels Infants el mes de desembre, havien commocionat l'alta muntanya catalana. El fet va comportar importants conseqüències: l'emigració de famílies liberals benestants a les ciutats costaneres, i la mobilització definitiva dels sectors benestants barcelonins i catalans per a l'acabament de la guerra. El conflicte estava malmetent els sistema de comunicacions per ferrocarril, i els interessos del comerç i de la indústria es trobaven amenaçats.

Gran part de les manifestacions polítiques republicanes es van centrar en la discussió sobre quin model de forces armades calia tenir, i quina era la forma "republicana" de combatre els carlins i guanyar la guerra. La relativa dissolució de l'exèrcit tradicional i la gosadia carlina va proporcionar a la situació política catalana un aspecte singular. Un dels problemes fou la poca afecció de les autoritats militars d'acadèmia al règim republicà. Diputats provincials al capdavant de les columnes de tropa, a Barcelona i Tarragona, formació de batallons de Guies de la Diputació, compendi de les virtuts militars republicanes, o assajos territorials com la Confederació Regional de Municipis projectada en alguns districtes barcelonins. En canvi, a la resta de l'Estat, l'experiència cantonal marcarà les diferències. A Catalunya, la guerra va comprometre qualsevol projecte de canvi polític. El procés de conservadorització del republicanisme castelarià, trobarà en la guerra carlina un dels camins cap a la moderació.

Un altre dels aspectes més rellevants de l'impacte de la guerra en la vida política i militar va ser l'extensió d'una autèntica revolta militar en el si de les forces de tropa i voluntaris. Els seus signes més visibles eren el canvi d'indumentària, la transformació del sentit de la disciplina, i l'atac a l'oficialitat suspecte de poc

republicana. En general, la conflictivitat va ser un entrebanc per al desenvolupament de les operacions, però no sempre fou així. L'armament agafat pel carlisme al llarg de tota la guerra a les forces del Govern, demostra que l'Exèrcit fou tan vulnerable com els cossos de voluntaris.

El malestar de la tropa era degut als impagaments de les soldades, l'incompliment de les promeses de llicenciament, i les dures condicions de disciplina imposades pels oficials. Des d'aquest punt de vista, és prou sabut que Catalunya no visqué la cantonal, però per als sectors conservadors de la societat catalana, la seva cantonal va ser la protagonitzada pel fenomen de la indisciplina militar. Aquest era vist com un testimoni de la força dels sectors republicans, alguns d'ells d'entre els més avançats. Era a més una mostra pública del capgirament polític, que omplia d'incertesa el futur mentre aquests cossos conservessin les armes. L'extensió territorial de la indisciplina militar, palesa que els batallons francs i regulars van ser un vehicle més, important, de transmissió de l'agitació política viscuda aquells mesos. D'alguna manera, doncs, la conservadorització de la República va anar paral·lela al retorn de l'ordre a les casernes.

Des de la perspectiva carlina, cal matisar la tesi segons la qual es vincula directament el desordre republicà a l'apogeu carlí. El carlisme també va passar el seu calvari particular. Una de les manifestacions d'aquesta crisi va ser la dicotomia existent entre les partides i els projectes ordenancistes d'Alfonso de Borbón, germà del pretendent. La separació del qui havia estat l'iniciador de la guerra, Joan Castellís, era una prova més de la voluntat de transformar l'estructura de partides en una altra més acord a un exèrcit regular. Una altra fractura van ser les resistències dels cabdills a la dependència respecte la Intendència dirigida per Francesc Solà. A principi de 1873 es va generalitzar el bloqueig a ciutats i poblacions de dimensions mitjanes, amb finalitats purament fiscals.

Una altra pregunta important a fer-se, és fins a quin punt el carlisme va poder acoblar sectors socials contrarrevolucionaris. Si va existir un moment en el qual es podien donar petits trasvassaments a l'interior del conservadorisme, cap el carlisme, ara era el moment. El carlisme va poder aparèixer com una sèrie amenaça a l'ordre republicà. Esmentem si més no la concatenació de fets ocorreguda entre juny i juliol: motí a Igualada que obliga a fugir al propi Capità General García Velarde, mort del brigadier Cabrinetty i de toda la seva columna a Alpens, entrada carlina també a Igualada, entre d'altres. No obstant això, el carlisme no va aconseguir aliances significatives malgrat els moments d'inseguretat. L'Exèrcit va ser un excel·lent terreny on avaluar la capacitat del carlisme per atreure's l'oficialitat contrariada per la revolta militar. El nombre d'oficials passats al carlisme és limitat, tot i que hi ha alguna excepció, com la del cap del Terç de la Guàrdia Civil a Barcelona, Gaietà Freixa. Ara bé, encara és una incògnita el comportament que van tenir els sectors moderats liberals, en l'àmbit rural, cap a les partides. Tal vegada es podria donar algun cas concret, en el qual preferissin l'Exèrcit carlí, que al cap i a la fi imposava l'ordre

"blanc", a unes patuleies de soldats que blasonaven de la República i la Federal.

En definitiva, la força militar del carlisme durant l'any 1873, condicionada per problemes interns, va tenir causes més complexes que el desordre Republicà i la revolta militar. El carlisme es va mantenir en els seus suports polítics bàsics, des de 1869. En tot cas, el règim va consolidar i reforçar aquests suports, a desgrat de les picabaralles entre Francesc Savalls i D. Alfonso. El canvi de tendència, insistim, s'havia produït tot just abans de la República. Un fet que contrastava amb les idees propalades des de la premsa conservadora catalana, interessades a desprestigiar al preu que fos el règim republicà. Incapaç, d'altra banda, d'explicar l'augment d'efectius carlins, sense el recurs als errors de l'experiència republicana.

El 1874 el carlisme va arribar a la seva màxima capacitat militar, i d'influència política. Aleshores es va posar de manifest el deteriorament de l'autoritat no ja de l'Exèrcit, sinó del mateix Estat. En mots del Capità General Rafael Izquierdo, "hay que hacer país liberal y país español cuando menos", davant la impotència de perdre el control administratiu de Catalunya. En aquest perillós context, per a la República pretoriana acabar amb la guerra esdevenia una prioritat per a la consolidació del règim. Però davant seu tenia un exèrcit cada cop millor organitzat. La presa de Vic, Olot i la Seu d'Urgell, va proporcionar un territori on establir la intendència carlina. L'exèrcit regular estava a la defensiva. Fins i tot poblacions com ara Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú i Igualada, van romandre obertes la primavera de 1874. La guerra empitjorava fins a límits insospitables. Les províncies de Lleida i de Tarragona, on existien més difícils condicions per al sosteniment de les partides, vivien ara els moments més àlgids de la insurrecció. El carlisme exercia la seva influència sobre dues terceres parts del territori, cobrant impostos i interceptant les comunicacions de l'enemic. Amb tot, mai no es va preparar seriosament l'assalt a cap de les quatre capitals de província catalanes.

Tot i la preocupant situació, va ser amb Rafael Izquierdo que començà la reconquesta del territori. Aquest Capità General va dissenyar l'articulació de l'element civil i el militar sobre unes noves bases. Ara assenyalava un triple repartiment de funcions: per a les poblacions i punts estratègics, la Milícia Nacional; davant de les petites partides recaptatòries, les Rondes Volants i, per últim, per a la guerra formal, l'Exèrcit regular. La llavor de la derrota carlina va aparèixer abans de la Restauració, abans de l'eficaç campanya de Martínez de Campos el 1875. A poc a poc, les operacions van agafar un altre caire. Es va començar per fortificar i restablir les comunicacions a la província de Tarragona i l'Anoia. L'acció de les Rondes Volants va fer molt de mal a les comandàncies d'armes carlines, veritables apèndix de la transmissió d'ordres. A més, la persecució dels delegats d'administració estava destinada a castigar el cor del finançament del carlisme.

En efecte, per aquestes i altres raons, van aparèixer els primers símptomes de crisi en l'exèrcit carlí. Cada vegada resultava més complicat pagar regularment als combatents, uns 8 rals diaris. L'administració fiscal de la Intendència era incapaç de

regularitzar els pagaments, i se li amuntegaven els plecs de protesta en la petita "Banca" carlina situada en una pairalia de Sant Boi de Lluçanès. L'estat de forces carlines l'abril de 1874 era d'uns 10.000 homes. La seva estructura encara era bàsicament la de partides, encara que nominalment s'havia transformat en batallons. L'evolució dels contingents carlins al llarg de la guerra, demostra que s'estava produint una dessacceleració en el ritme d'incorporacions.

Un cop arribada la Restauració alfonsina, obtenir la pacificació a la Península seguia essent la condició necessària per a la consolidació del règim. El problema més urgent era, doncs, acabar d'una vegada per totes amb la guerra. L'existència d'una agitació pro-alfonsina entre els oficials en operacions a Catalunya és un fet provat, almenys, des de març de 1874, i personificat en la brigada de Josep Arrando. El primer objectiu de Martínez de Campos fou superar l'estadi defensiu en què es trobava l'Exèrcit, malgrat tots els progressos anteriors. La primavera de 1875, per fi aconseguí de recuperar la iniciativa en les operacions, en realitzar una arriscada operació sobre Olot, la capital del carlisme més emblemàtica a la tercera guerra. Això no volia dir, ni de bon tros, que la situació política i militar estigués controlada.

L'important és respondre a la sorprenent rapidesa amb què el carlisme es va dissoldre, entre la primavera i inicis de tardor de 1875. La nòmina dels problemes que va tenir el carlisme es van amuntegar un darrera de l'altre. D'un costat, la defecció de Ramon Cabrera i alguns dels seus acòlits, i que no representà mai un greu problema per al carlisme català, malgrat el renom d'alguns dels seus membres. Un altre factor va ser el de l'entrada de l'anomenat "Exèrcit del Centre", procedent del Maestrat i el País Valencià. L'entrada a Catalunya de poc més de 10.000 combatents, va acabar de castigar zones de per si pobres en recursos, com ara el Pirineu lleidatà.

No obstant això, els principals problemes carlins van ser el cansament fiscal del territori on dominaven, i la gravíssima situació financera. El creixement dels òrgans administratius, i el domini d'algunes poblacions, van incrementar les seves despeses, lluny de proporcionar més ingressos. Les desercions augmentaren estimulades pels endarreriments en els pagaments. Una operació militar, el setge a la Seu d'Urgell, va ser un cop mortal sobre l'estat crític del carlisme català. Una part de l'Exèrcit carlí estava essent vençut per les seves pròpies mancances. No oblidem, que la seva oferta política no aconseguí atreure els suficients suports socials, i esdevenir una alternativa creïble. A tots aquests factors cal afegir l'incertesa política d'Arsenio Martínez de Campos, i la col·laboració de les autoritats franceses frontereres i el cònsol espanyol a Perpinyà. El Soment General de novembre de 1875 no va ser més que un acte simbòlic en el qual es forçava a participar a tots els habitants varons.

Un cop vist el desenvolupament bèl·lic, ara ens detindrem a valorar més detingudament altres aspectes: la violència utilitzada, la fiscalitat, les bases socials carlines, les motivacions ideològiques i, finalment la defensa de la foralitat i la creació d'organismes com era la Diputació. La principal força del carlisme radicava en el fet que aquest es feia obeir. El grau de credibilitat va esdevenir superior al del propi

Govern en algunes àrees del país. Els carlins van detentar el monopoli de la violència en zones extenses del Principat. D'això n'era ben conscient el Govern.

Un element de domini carlí i de descrèdit de les autoritats governamentals, va ser la paralització del ferrocarril i telègraf. Aquesta acció va permetre dislocar la cadena d'ordres militars, però sobretot de l'administració civil. En moltíssims pobles catalans el Butlletí Oficial provincial no el van rebre durant llargs períodes de temps. Més que un col.lapse en les comunicacions, Catalunya va viure un autèntic col.lapse de l'Estat. Un element imprescindible per a l'obeeença va ser l'ús de la violència física contra autoritats i individus d'opinió liberal. Els alcaldes i funcionaris no podien continuar essent els apèndixs de les ordres dels Capitàns Generals i dels Governadors Civils. La quantitat de membres pertanyents a l'administració municipal segrestats pels carlins és extraordinària. Unes pràctiques que, al cap i a la fi, formaven part d'una cultura insurreccional que podria trobar en la primera carlinada exemples semblants.

La violència política del carlisme va aparèixer també fortament ideologitzada. Aquest moviment es va voler presentar com el braç armat del catolicisme, a través de la crema dels registres civils. D'altres símbols polítics i socials van rebre la ira carlina: béns materials d'associacions polítiques i associacions obreres, tala d'arbres de la llibertat, o destrucció de llistes de quintos, en aquest cas, també amb un clar objectiu militar. Era una violència conscientment organitzada, on l'estructura fragmentada del poder carlí portava a polítiques ben diverses. Les mesures coercitives estaven, a la pràctica, supeditades a la política de cada capitost.

A Catalunya l'Exèrcit va ser la columna vertebral de l'Estat. Ell era l'únic capaç d'assegurar l'obediència en matèria fiscal, per exemple, o pel que fa al reclutament. L'abstencionisme electoral el 1873 s'ha explicat pel progressiu retraïment de l'opinió pública republicana, però el context extremadament advers de desgavell i de paralització de l'Estat va ser igual de decisiu o més. La política duta a terme des de Capitània tampoc no va millorar les relacions entre l'Exèrcit i la població. Ni va ajudar a unir a l'ampli camp liberal contra un enemic comú. La destitució d'ajuntaments, l'empresonament d'alcaldes, va ser tan elevat, que tan bon punt canviava el règim, les autoritats municipals eren substituïdes al poc temps, independentment si ho havien fet bé al davant del seu càrrec, en la defensa contra els carlins. En algun cas, pensem en Jaume Vallhonrat a Terrassa, l'experiència de la guerra civil va servir per a enfortir lideratges locals que es mantindrien més enllà del Sexenni.

La violència de l'Exèrcit es va concentrar sobretot en les comarques que més de prop vivien el conflicte, i on més suport tenia el carlisme. La cronologia d'aquesta violència estava vinculada a l'evolució dels projectes polítics governamentals. A mesura que aquests es volien afiançar i la seva consolidació perillava, l'ús de mètodes violents va augmentar. El 1874 la violència liberal va revestir el caràcter de contra-agressió: si el carlisme segrestava els principals contribuents per no pagar l'impost, la columna de tropa feia el mateix amb els individus titllats de carlins. En xifres

absolutes, la guerra afectà físicament uns 26.000 individus, com a mínim. D'entre aquests, uns 5.600 haurien mort en combat o afusellats, uns 9.700 haurien quedat ferits, i poc més de 10.000 haurien estat empresonats per un o altre bàndol, o segrestats per al cobrament de tributs. Això sense comptar la quantitat enorme de ferits i malalts que van passar pels hospitals de sang habilitats, o els hospitals ja existents als nuclis de població importants. Les malalties més importants aparegudes eren les infeccioses.

El finançament de la guerra va ser un problema de primer ordre al llarg dels quasi quatre anys de conflicte. La guerra s'havia convertit en una mera qüestió d'obtenció de cabals. Entre 1869 i 1872, el carlisme va obtenir fons gràcies a la col·laboració de propietaris benestants, la noblesa carlina i, especialment també, els nuclis legitimistes europeus. Però poc després d'aixecar-se les partides es van quedar sense les aportacions que havien aconseguit arreplegar els cabdills i els comitès locals. L'autonomia financera de les partides era un assumpte d'enorme importància política. El rebuig al carlisme armat serà directament proporcional al seu gran d'exigència tributària. La política de partides i batallons carlins va anar dirigida a la paralització local i de l'Estat, com ja hem dit en parlar de les comunicacions. L'objectiu bàsic era, a cada recluta del Govern, impedir la quinta i interrompre la informació entre les autoritats liberals.

El país de la guerra es movia a cops de contribució, més que no pas de grans batalles. Un aspecte important és que l'Exèrcit carlí no es racionava tal i com ho feien les tropes governamentals. Els voluntaris cobraven 8 rals, de vegades intermitentment, i amb aquest diner s'havien d'espavilar per a comprar el menjar i per a mantenir-se. La compra d'espardenyes sovint corria a càrrec de la comptabilitat del batalló. Aquest mètode va impossibilitar el creixement dels efectius carlins. La necessitat de suport armat havia produït en el carlisme mecanismes molt perversos. D'un costat, malgrat que no es volia en un principi, les partides es van imposar a la conspiració a les casernes. La direcció carlina no tenia més remei que confiar en els cabdills; però ara, també, la necessitat de suport armat per part de joves en edat de quintar, o d'altres sectors socials, va portar a la promesa d'una paga que, per regla general, era superior a la dels soldats i, equiparable, a la dels cossos de voluntaris. Una forma de solventar l'escassetat de recursos era el famós "canvi de camisa". Això vol dir, que de tant en tant, quan hi havia la sega o s'havia d'ajudar en les feines de la casa, mols voluntaris tornaven al seu domicili, per a reprendre posteriorment un altre cop la vida de la partida. Tal vegada, aquesta flexibilitat va ajudar al carlisme a incorporar més combatents, però la inestabilitat interna devia ser molt gran.

L'administració era l'estómac dels voluntaris. Si no cobraven, com deia una cançó, ells tampoc no dispararien contra els soldats. Amb el pas dels anys, l'augment de la burocràcia i l'administració carlines van elevar la despesa no dedicada directament a les operacions militars. Tres quartes parts de la despesa generada en el bàndol carlí, se l'enduien els batallons i cossos militars en operacions, i la quarta

part restant l'administració, les forces auxiliars i els serveis instal·lats a la rereguarda. Com menys guerriller era el carlisme, més car es feia el seu manteniment. Va ser a partir dels mesos d'estiu de 1872 que es va iniciar l'organització del ram de les contribucions de guerra. S'establí un calendari de recaptació d'impostos precedit per la negociació concreta amb els representants de cada localitat. Talment com havia passat durant la primera carlinada. Un pas més en l'organització de la fiscalitat va ser l'establiment de la Intendència Militar la primavera de 1873. És aleshores quan es van generalitzar els bloquejos a les poblacions, els tallis de subministrament d'aigua per al rec o per a la indústria. Amb tot, segons indiquen els tipus impositius aplicats pel Govern i pel carlisme, aquests darrers van realitzar una pressió fiscal lleugerament menor. Això sobre el paper. A la pràctica el resultat devia ser molt variat depenent del context bèl·lic de cada població. Moltes d'elles també van haver de patir, intermitentment, la doble contribució, la carlina.

No deixa de ser simptomàtic que Martínez de Campos comentés que eren els pagesos els que havien sostingut la guerra, "no sólo por afecto a la causa, sino por interés; ellos no pagan contribución a los carlistas, y no pensaban darla al Gobierno". En el moment en què van sofrir les exaccions dels carlins, aleshores és quan més es van mobilitzar contra ells. Els darrers mesos de la guerra, entre 1874 i 1875, la fiscalitat carlina es va endurir, i van aparèixer fenòmens de resistència al pagament. Coincideix amb la instal·lació de la Diputació a Sant Joan de les Abadesses, una institució que es veurà impotent per a resoldre la recapta dels recursos indispensables.

Pel cantó governamental, cal dir que des de l'inici de la guerra l'administració econòmica de la Capitania havia estat un desastre. Mancaven recursos per a pagar les tropes, i aquest fou un dels aspectes que més presents en les reclamacions fetes al Ministeri de la Guerra. Sovint, les mateixes tropes vivien sobre el terreny amb els tributs que cobraven dels pobles i que corresponien a l'administració de l'Estat. La substitució de l'administració hisendística per l'Exèrcit, convertia aquest en el darrer garant, el baluard de l'Estat. Justament en els aspectes més deslegitimadors davant la població.

Des del punt de vista dels suports socials carlins, cal considerar que els estudis haurien de contemplar no només al voluntari, sinó al confident, el carlisme polític, els sectors eclesiàstics o la població que simpatitzava enfront les tropes del Govern. No hem de reduir el carlisme només al coneixement dels seus soldats. D'altra banda, l'anàlisi dels cabdills constitueix un punt fonamental per a conèixer la direcció del partit. El fracàs conspiratiu a les casernes, suposarà un capgirament total del centre de gravetat polític, cada cop més pendent de les decisions dels líders militars. El cabdillatge constitueix un dels eixos definitoris del carlisme català. Un bon cap de partida, a més de tenir l'autoritat que li conferia el seu grau de capità o de comandant, havia de ser considerat pels seus com a un líder. La vinculació personal era tan important com la d'autoritat. Els partidaris eren reclutats en les comarques

on els cabdills tenien una veritable influència. Aquesta era una regla d'or.

L'enquadrament dels combatents tenia així una base molt territorialitzada: el caràcter localista de la política, factors personals, la proximitat i la familiaritat, etc. També per motius de disciplina, més relaxada, o de promoció social. El sistema de cabdillatges constituí, doncs, una xarxa de relacions complexa, en la qual les vinculacions personals tenien una importància decisiva. La coneixença personal facilitava la promoció en l'escalafó. En aquest sentit, la crisi que va afectar al carlisme en les darreries de la guerra, va ser la crisi també dels cabdills. El descrèdit d'aquest personal fou generalitzada.

L'altre sector dirigent del carlisme va ser la que Valentí Almirall anomenà l'"Aristocràcia d'Espardenya". Per a nosaltres, els grans propietaris i hisendats que amb els seus recursos i les seves pairalies constituïen el nervi de la guerra de partides. La identificació del personal polític carlí, de les juntes, amb el carlisme armat va ser absolut. Empesos per les circumstàncies, per l'acció de les autoritats liberals i per pròpia convicció, van anar trobant a poc a poc el seu lloc en l'administració i la reraguarda carlina. Alguns d'ells, d'entre els més significats, van emigrar de seguida al departament dels Pirineus Orientals. Una possible via de recerca sobre aquest sector hauria de ser l'estudi de la percepció que aquestes famílies tenien dels canvis socials propiciats pel liberalisme. Alhora, aquest fet convida a un estudi específic sobre la politització carlina de la gran propietat en la província de Girona.

Pel que fa a les bases socials combatents, el reclutament forçós no sembla haver estat decisiu. Durant els dos primers anys de campanya, va predominar l'entrada voluntària més que no pas la coacció. Posteriorment els mecanismes d'enquadrament, com ara el Sometent Foral, podia implicar l'ús de la força per al seu bon funcionament. El carlisme, el 1874, va començar a inaugurar banderins de recluta, però es tractava més d'aprofitar les convocatòries de quintes del Govern enemic. Si entre els sectors dirigents del carlisme els propietaris benestants i la burgesia de formació acadèmica eren la majoria, entre les bases socials populars la diversitat era la tònica general. Amb tot, predomina el combatent jove, menor de 20 anys, en edat de quintar, i amb una notable presència urbana. Des del punt de vista social, la majoria pertany a un sector poc definit de "pagesos", al costat del món dels oficis, les professions liberals i els comerciants. La subordinació política d'aquests sectors a la direcció carlina va ser total.

Des del punt de vista geogràfic, la província que tenia més efectius era la de Girona i, en concret, la comarca de la Selva; a Barcelona, la comarca de l'Anoia; en la de Tarragona la del Baix Camp, i en la de Lleida les Garrigues. D'entre l'Exèrcit governamental, la majoria de caps militars no tenia experiència a Catalunya, tot i que s'observa un alt percentatge de militars catalans. Que el coneixement del districte no era un passaport cap a l'èxit ho demostra Gabriel Baldric, Capità General a meitat de 1872 o Eduard Nouvilas, que fracassaren tots dos, malgrat conèixer el terreny i la guerra de partides. El soldat governamental procedia majoritàriament d'Andalusia i

les Castelles. El percentatge de catalans coincidia amb el que tenia atorgat en el cup de la quinta, un 10% d'individus.

Des del punt de vista ideològic, el catolicisme polític va esdevenir el vertebrador del moviment. Ara bé, tampoc no constituïa l'únic element del seu programa. Les vinculacions amb les plataformes associatives catòliques van ser molt grans. De tal manera que s'identificava un bon catòlic a un bon carlí. Maigrat tot, la majoria de bisbes a Catalunya romandran a l'expectativa, i el catolicisme europeu restarà dividit com aquí, entre legitimistes ultramontans i catòlico-liberals. El carlisme va concedir a la lluita a Catalunya un autèntic caràcter de croada per l'alliberament catòlic dels espanyols.

La novetat del darrer carlisme va consistir a poder incorporar la crítica al règim liberal, des de la perspectiva que li concedia una trentena d'anys de règims parlamentaris. L'acta de fundació ideològica carlina va ser la publicació de la "Carta-Manifiesto", el 1869, adreçada simbòlicament per D. Carlos al seu germà. Aquest document defensava la unitat catòlica, el respecte tàcit al Concordat del 1851 i el rebuig a la sobirania nacional.

El carlisme d'aquests anys no representà un pur immobilisme i reaccionarisme, sinó una altra forma d'exercir el domini burgès, uns canvis socials mínims, el tutelatge integrador de l'Església i la defensa d'un règim autoritari. El liberalisme i el parlamentarisme eren vistos com a règims polítics falsos, que contínuament incomplien les seves promeses. L'Estat liberal era un règim burocratitzat, on predominava l'"empleomania" i la centralització, i promovia la secularització. Es tractava, però, prioritàriament d'un anitliberalisme polític, que no econòmic. Alhora, durant el Sexenni Democràtic el carlisme va començar a construir una imatge de si mateix, a perfilar una contra-societat que reforçava els lligams comunitaris i la pertinença del carlí a una mateixa comunitat, i oposada, és clar, a la disgregadora societat liberal. Un panteó ric en herois, de símbols partidistes, la figura del Rei o el conreu de la cançó, entre d'altres, són elements que van contribuir poderosament a la integració dels carlins en el seu moviment.

Per últim, des del punt de vista foral, la devolució dels furs per part de Carles VIIè, va formar part d'una estratègia per a mobilitzar la incorporació de combatents en moments difícils com el d'estiu de 1872. Dos anys més tard, malgrat els precés d'un sector de dirigents per a constituir una Diputació Foral, el pretendent no en va fer cas. El resultat final, la instal·lació d'una Diputació a Sant Joan de les Abadeses, a finals de 1874, va ser producte finalment de les pressions exercides per aquest sector. Uns dirigents que buscaven controlar de més de prop el desgavell administratiu carlí i ser la representació dels carlins catalans davant de Don Carlos. El foralisme contenia algunes idees que podien ser atractives als sectors socials baixos, com la supressió de les quintes. Però el que era realment important en els furs, tal i com els entenia aquest sector dirigent, era la seva connexió amb la qüestió catòlica. Els Furs, concebuts com a fills de la Unitat Catòlica d'Espanya, servien tant per a

frenar els abusos del poder real, com per apartar al poble de les idees democràtiques.

En definitiva, hem volgut delimitar algunes de les línies fonamentals que conformen els horitzons ideològics del carlisme. La crítica genèrica feta a la societat liberal va cercar d'acoblar sectors amb interessos objectivament divergents. L'ambigüetat del seu missatge va permetre poder encabir postures que anaven des del paternalisme condicionat, a la resignació absoluta i sense compensació. L'experiència negativa de les classes populars catalanes en relació al nou estat liberal, fou convenientment explotada per un pensament creat a la mida dels joves publicistes catòlics. Un ideari marcat de forma compassada pels principals debats de la societat espanyola i del context internacional: contra la llibertat de cultes i la constitució del 1869, en defensa dels valors catòlics i del Papa Pius IXè, contra l'amenaça de la Commune i de la revolució social. Un llarg rosari d'atacs a l'hegemonia de la cultura liberal moderada, acompanyat d'un formidable esforç propagandístic en la presentació del nou pretendent i que inauguraria tota una època.

BIBLIOGRAFIA

1. Bibliografia general.

- AGULHON, Maurice (1984), *Pénitents et franc-maçons de l'Ancienne Provence. Essai sur la sociabilité méridionale*, Paris: Fayard.
- ALBAREDA, J. (1981), *La industrialització a la Plana de Vic, 1770-1875*, Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs.
- ALBAREDA, J.; FIGUEROLA, J. (1989), "una visió de la comarca d'Osona: anàlisi del control social en una comarca d'economia dual", a Conxita MIR (Ed.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 171-190.
- ALLEGRA, Luciano (1981), "Il parroco: un mediatore fra alta e bassa cultura", a V. CORRADO Ed. *Storia d'Italia. Annali 4. Intelletuali e potere*, Torino: Giulio Einaudi Editore, pàgs. 895-947.
- ANGUERA, Pere (1985), *Propaganda política i processos electorals al Baix Camp, 1869-1873*, Reus: Estudis Reusencs.
- ANTON MELLON, Juan (1988), *Las ideas sociales en la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas (1857-1902). Catolicismo político y fundamentalismo capitalista del liberalismo español en la segunda mitad del siglo XIX*, Tesi de Doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona.
- ARIAS CASTAÑÓN, Eloy (1990), "Expectativas y limitaciones de la democracia en la Sevilla del Sexenio, 1868-1874", a *Espacio, Tiempo y Forma. Revista de la Facultad de Geografía i Història, Sèrie V*, núm. 3, pàgs. 65-84.
- BARRERA GONZALEZ, Andrés (1990), *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural (Lógica de la razón doméstica)*, Madrid: Alianza Universidad.
- BAUMEISTER, Martin (1996) *Campesinos sin tierra. Supervivencia y resistencia en Extremadura (1880-1923)*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid.
- BENAUL I BERENQUER, J.M^a. (1986), "Política i consums. La revolució del 1868 a Terrassa", a *Recerques*, núm. 17 Barcelona: Curial, pàgs. 73-106.
- BLACKBOURN, David, "The Catholic Church in Europe since the French Revolution. A review article", a *Society for Comparative Study of Society and History*, V. 33, núm. 4 (October 1991), pàgs. 778-790.
- BLED, Jean-Paul (1988), *Les fondements du conservatisme Autrichien, 1859-1879*, Paris: Publications de la Sorbonne.
- BODEMAN, Y.M. (1982), "Class rule as Patronage. Local ruling cliques and the State in rural Sardinia" a *The Journal of Peasant Studies*, Vol. IX, núm. 2, pàgs. 147-176.
- BONAMUSA, F.; SERRALLONGA, J. (1995), *Del roig al groc. Barcelona 1868-1871. Quintes i epidèmies*, Barcelona L'Avenç.
- BRIGAGLIA, Manlio (a cura de) (1985), *L'origine del partiti nell'Europa Contemporanea 1870-1914*, Bologna, Il Mulino.

- BROWN, M.L. (1977), *Louis Veuillot: French Ultramontane Catholic Journalist and Layman, 1813-1883*, Durham, North Carolina: Moorre Publishing Co.
- BRUSTEIN, William (1986), "The politization of the peasantry of France's Southern massif central", a *Peasant Studies*, Vol. 13, núm. 4 (summer), pàgs. 239-246.
- BURDIEL, Isabel (1982), "Monarquía y pensamiento conservador: un análisis ideológico (1868-1871)", a *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 3, pàgs. 111-130.
- CABEZA SANCHEZ-ALBORNOZ, Sonsoles (1990), "Los católicos españoles y la conquista de Roma en 1870", a *Estudios Históricos. Homenaje a los Profesores Jose M. Jover Zamora y Vicente Palacio Atard*, Vol. II, Madrid: Universidad Complutense, pàgs. 509-524.
- CALLAHAN, W.J. (1989), *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Madrid: Nerea.
- CAMPS I CURA, Enriqueta (1995) *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*, Ministerio de Trabajo, Madrid.
- CANCELA, Caro (1990), *Burguesía y jornaleros. Jerez de la Frontera en el Sexenio Democrático (1868-1874)*, Caja de Ahorros de Jerez.
- CAÑELLAS, Cèlia; TORAN, Rosa (1993), "El poder municipal de Barcelona de 1868 a 1875", a *L'Avenç*, núm. 168, pàgs. 18-23.
- CARCEL ORTI, Vicente (1979), *Iglesia y revolución en España (1868-1874)*, Pamplona: Eunsa.
- CASSASAS I YMBERT, Jordi (1990), *Entre Escila i Caribdis. El Catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Edicions de la Magrana, Barcelona.
- CASTELLS ARTECHE, Luis (1985), "El Sexenio democrático y su repercusión en Guipúzcoa", a *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria, J.L. Melena, pàgs. 1271-1289.
- CLARA, Josep (1986), *El federalisme a les comarques gironines, 1868-1874*, Girona: Diputació de Girona.
- COLOME, Josep; GARRABOU, Ramon; PUJOL, Josep; SAGUER, Enric (1992), "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)", a R. Garrabou (Coord.), *Propiedad y explotación campesina en la España Contemporánea*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid, pàgs. 15-92.
- COLOMINES I COMPANYYS, Agustí (1985), *Les vespres republicanes a Barcelona. Creixement urbà i mentalitats públiques 1868-1874*, Tesi de licenciatura Universitat de Barcelona.
- CONGOST, Rosa (1990), *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Vic: Eumo Ed., 308 pàgs.
- CORBIN, A. (1975), *Archaisme et modernité en Limousin auXIXème siècle, 1845-1880*, Paris: M. Rivière.
- CORBIN, Alain (1991), "L'histoire de la violence dans les campagnes françaises au XIX siècle. Esquisse d'un bilan", a *Ethnologie Française*, XXI, núm. 3 (Juillet-Septembre), pàgs. 224-236.
- COSTAS COMESAÑA, Anton (1988), *Apogeo del liberalismo en "La Gloriosa". La reforma económica en el Sexenio liberal (1868-1874)*, Madrid Siglo XXI.

- CUENCA TORIBIO, J.M. (1967), "El episcopado catalán ante la revolución de 1868", a *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 40, pàgs. 159-186.
- CHARLE, Christophe (1990), *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Paris: Seuil.
- CHOLVY, Gerard (1991), *La religion en France de la fin du XVIII siècle à nos jours*, Paris: Hachette.
- DAVIS, John A. (1989), *Legge e ordine. Autorità e conflitti nell'Italia dell'800*, Angheli, Milano.
- DD.AA (1990), *Població i agricultura. Història Econòmica de la Catalunya Contemporània (segle XIX)*, Vol. II, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DD.AA. (1981), *Les intermédiaires culturels*, Actes du Colloque du Centre meridional d'Histoire Sociale des Mentalités et des Cultures, 1978 Aix-en-Provence.
- DD.AA. (1983), "L'ombra dell'Ancien Régime", a *Passato e Presente*, núm 4 (juliol-desembre), pàgs. 11-33.
- DIPPER, Christof (1990), "La societat camperola alemanya davant la modernització (1770-1859)", a J.M. FRADERA; R. GARRABOU; J. MILLAN (Eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic: Eumo Ed., pàgs. 91-113.
- DOREL-FERRE, Gràcia (1989), *Les colònies industrials en Catalogne: le cas de la Colònia Sedó*, Tesi de doctorat presentada en l'E.H.E.S.S. de Paris. Editat el 1992 a Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DURAN DE LA RUA, Nestor (1979) *La Unión Liberal y la modernización de la España isabelina. Una convivencia frustrada, 1854-1868*, Madrid Akal.
- FERNANDEZ BASTARRECHE, F. (1977), "La cuestión de quintas en el Sexenio revolucionario", a *Revista de Historia Militar*, núm. 42, Madrid, pàgs. 5-19.
- FONTANA, Josep (1981), *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona: Ariel.
- FONTANA, Josep (1985), "Bastardos y ladrones", a *Revista de Occidente*, núm. 45, Madrid, pàgs. 83-100.
- FONTANA, Josep (1988), *La fi de l'Antic Règim i la Industrialització, 1787-1868. Història de Catalunya*, Vol. V. Barcelona: Edicions 62.
- FONTANA, Josep (1991) "La societat catalana contemporània: modernització i pairalisme", a *Miscel·lània d'Homenatge a Josep Benet*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàgs. 137-144.
- FORCADELL ALVAREZ, Carlos (1996), "De la revolució democràtica a la Restauració: el horizonte de una historia social", a A.Morales i M. Esteban (Eds.) *La Historia Contemporánea en España*, Primer Congreso de Historia Contemporánea en España, organitzat per l'Asociación de Historia Contemporánea el 1992, Salamanca, pàgs. 103-123.
- FRADERA, J.M^a. (1985), "El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa, 1865/1900", dins M.REMISA, *El catalanisme conservador i La Veu de Montserrat*, Vic: Eumo, pàgs. 19-52.

- FRADERA, J.M^a. (1987), "Entre progressistes i moderats: La Diputació de 1840 a 1868", a *Historia de la Diputació de Barcelona*, Vol. I, Barceona: Diputació de Barcelona, pàgs. 104-141.
- FRADERA, J.M. (1992), *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona: Curial.
- FUENTE MONGE, Gregorio L. de la (1987), "La Revolución de Septiembre de 1868 en España: Estado de la cuestión", dins J. ALVAREZ JUNCO, *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid: Siglo XXI-CIS, pàgs. 23-72.
- GABRIEL, Pere (Ed.) (1995), *Història de la cultura catalana*, vol. V *Naturalisme, Positivisme i Catalanisme, 1860-1890*, Edicions 62, Barcelona.
- GAN GIMENEZ, Pedro (1989), "El sermón y el confesionario, formadores de la conciencia popular", dins C. ALVAREZ SANTALO et al., *La religiosidad popular II. Antropología e Historia*, Anthropos (març), pàgs. 111-125.
- GARRABOU, R.; PUJOL, J. (1987), "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX", a *Recerques*, núm. 19, Barcelona: Curial, pàgs. 35-83.
- GARRABOU, Ramon (1987), "Salarios y proletarización en la agricultura catalana de mediados del siglo XIX", a *Hacienda Pública Española*, núm. 108-109, pàgs. 343-359.
- GARRABOU, Ramon (1987), "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX", a *Recerques* 19, Barcelona pàgs. 35-83.
- GAUDIOSO, F. (1987), *Calabria ribelle. Brigantaggio e sisteme repressivi nel Cosentino (1860-1870)*, Milano: Franco Angeli/Storia.
- GELLNER, E. (1986), *Patronos y clientes en las sociedades mediterráneas*, Gijón: Júcar Universidad.
- GIBSON, Ralph (1989), *A Social History of French Catholicism, 1789-1914*, London-New York: Routledge.
- GIL ANDRES, Carlos, (1995), *Protesta popular y orden social en la Rioja de fin de siglo, 1890-1905*, Instituto de Estudios Riojanos, Logroño.
- GONZALEZ CASTAÑEDA, Manuel (1984), "La revolución de 1868 en 110 municipios españoles (proceso de formación y obra de las Juntas Revolucionarias, desde el 19 de Septiembre hasta el 31 de Octubre)", a *Revista de Historia Contemporánea*, núm. 3, Sevilla: Universidad de Sevilla, pàgs. 55-87.
- GUEREÑA, Jean-Louis (1980), "El "Sexenio revolucionario" en la Historiografía (1968-1978)", a DD.AA., *Historiografía española contemporánea. X Coloquio del Centro de Investigaciones Hispánicas de la Universidad de Pau. Balance y resumen*, Madrid: Ed. Siglo XXI, pàgs. 147-174.
- HENNESSY, C.A.M. (1966), *La República federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*, Madrid: Aguilar.
- IZARD, Miquel (1979), *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Barcelona: Crítica.
- JANUE I MIRET, Concepció (1992), *La Junta revolucionària de Barcelona de l'any 1868*, Eumo, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Barcelona.

- JANUE I MIRET, Concepció (1994), *Polítics en temps de revolució. La vida política a Barcelona durant el Sexenni Revolucionari (1868-1873)*, Tesi doctoral Universitat Autònoma de Barcelona.
- JANUE I MIRET, Concepció (1996) "El Sexenni revolucionari a Barcelona (1868-1873): contradiccions internes i acaraments amb l'Estat", a *L'Avenç* núm. 203, maig, Barcelona pàgs. 10-13.
- JIMENEZ NUÑEZ, Fernando (1988), *Los gobiernos de Isabel II y la cuestión de Italia*, Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.
- JOVER ZAMORA, J.M. (1981), "Prólogo", a *La era isabelina y el Sexenio Democrático (1834-1874)*, Vol. XXXIV *Historia de España Menéndez Pidal*, Madrid: Espasa-Calpe, XI-CXXXV.
- KETTERING, Sharon (1988), "The Historical Development of Political Clientelism", a *Journal of Interdisciplinary History*, XVIII, 3, pàgs. 419-447.
- KOCKA, Jürgen (1994), "Estructura i cultura de la burgesia europea el segle XIX. Reflexions comparatives des d'un punt de vista alemany", a *Recerques* 28, pàgs. 9-22.
- LEWELLEN, Ted. C. (1985), *Introducción a la Antropología política*, Barcelona: Ed. Bellaterra.
- LOPEZ CORDON, M.V. (1976), *La revolución de 1868 y la I república*, Madrid: Siglo XXI.
- LOPEZ CORDON, Victoria (1988), "De la crisis de la Monarquía a la Primera República", a DD.AA. *La transición del Antiguo al Nuevo Régimen (1789-1874)*, Vol. IX *Historia de España*, Barcelona: Planeta, pàgs. 433-561.
- LÜDTKE, Alf (dir.) (1994) *Histoire du quotidien*, Maison des Sciences de l'Homme, Paris.
- LLEIXA, Joaquín (1992), "Juan Donoso Cortés: una teología política para la contrarrevolución", a Joan ANTON i Miquel CAMINAL (Coord.), *Pensamiento político en la España contemporánea (1850-1950)*, Barcelona: Teide, pàgs. 183-202.
- LLORENÇ, Llorenç; PONCE, Santi (Coords.) (1994), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*, Eumo, Vic.
- MACPHEE, Peter (1974), "La modernització dels modes d'acció política en el Rosselló sota la segona República", a *Aines*, pàgs. 45-59.
- MACPHEE, Peter (1992), *A Social History of France 1780-1880*, Routledge.
- MALATESTA, M.; SOLDANI, S.; PECOUT, G.; BANTI, A.; MERIGGI, M. (1991), "Sociabilità e associazionismo in Italia: anatomia di una categoria debole", a *Passato e Presente*, núm. 26 (maig-agost), pàgs. 18-41.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1985), "La revolución industrial en Cataluña", a SANCHEZ ALBORNOZ (ed.), *La modernización económica de España*, Madrid: Alianza Editorial, pàgs. 199-225.
- MARTI, E. (1980), *Juntas revolucionarias en las comarcas gerundenses y la revolución de 1868*, Tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTI, Casimir (1984), *L'Església de Barcelona (1850-1857)*, 2 vols., Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Curial.

- MARTI, Casimir; BONET, Joan (1990), *L'Integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques: 1881-1888*, Barcelona: Ed. Vicens Vives.
- MAYER, Arno, (1986), *La persistència del Antic Regim*, Madrid, Alianza.
- MERINO, F. JAVIER (1991), "El Sexenio Democràtic en Cantàbria", a D.D.A.A., *Cantàbria en la Història Contemporània. Nuevas aportaciones*, Edicions Libreria Estudio, Santander, pàgs. 95-108.
- MILLAN, Jesús, (1993) "Poderes locals, conflictivitat i canvi social en la Espanya agrària", a *Noticiari de Història Agrària*, 6, pàgs. 25-36.
- MIR MONTALT, Vicent R. (1997) *Desposeer i custodiar. Transformació agrària i guarderia rural en la província de València, 1844-1874*, Ed. Alfons el Magnànim, València.
- MOLINER, Antonio (1997), *Revolució burgesa i moviment juntero en Espanya. (La acció de les juntes a través de la correspondència diplomàtica i consular francesa, 1808-1868)*, Ed. Milenio, Lleida.
- MONLLEO PERIS, Rosa (1983), "Castellón durant el Sexenio. Partits polítics i transformacions econòmiques", a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 59, pàgs. 437-466.
- MONLLEO PERIS, Rosa (1996), *La burgesia valenciana en el Sexenio Democràtic. Libre cambismo i qüestió social*, Universitat Jaume I, Castelló.
- MULA GOMEZ, A.J. (1993), *Política i societat en la Murcia del Sexenio Democràtic (Lorca i el vall del Guadalentín, 1868-1874)*, Real Academia Alfonso X el Sabio- Caja Murcia.
- NADAL, Francesc (1987), *La política territorial en la Espanya del segle XIX. Burgeses, buròcrates i territori*, Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local.
- PASCUAL, Pere (1990), *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona: Crítica.
- PIQUERAS ARENAS, Jose Antonio (1992), *La Revolució democràtica (1868-1874). Qüestió social, colonialisme i grups de pressió*, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.
- POMBENI, Paolo (1990), *Introduzione alla storia dei partiti politici*, Bologna: Il Mulino.
- PUIGVERT I SOLA, J.M. (1988), "Parròquia, rector i comunitat pagesa", a *L'Avenç*, núm. 115, Barcelona, pàgs. 44-51.
- PUIGVERT I SOLA, J.M. (1990), *La parròquia rural a Catalunya (segles XVIII-XIX, Bisbat de Girona)*, 3 Vols., Tesi de Doctorat, Universitat de Barcelona 1990.
- REIG, Ramiro (1986), *Blasquistas i clericales. La lluita per la ciutat en la València de 1900*, València: Institució Alfons El Magnànim.
- RIQUER, Borja de (1987), "La Diputació revolucionària: 1868-1876", a *Història de la Diputació de Barcelona*, Vol. I, Barcelona: Diputació de Barcelona, pàgs. 196-243.
- RIQUER, Borja de (1987), "La vida política catalana (1856-1898)", a DD.AA., *Catalunya i Espanya al segle XIX*, Ed. Barcelona: Columna, pàgs. 19-56.
- RIQUER, Borja de (1990), "Sobre el lloc de los nacionalismos-regionalismos en la Història Contemporània Espanyola", a *Història Social*, núm. 7, València, pàgs. 105-126.

- RIQUER, Borja de (1993), "Reflexions entorn la dèbil nacionalització espanyola del XIX", a *L'Avenç*, núm. 170, maig, pàgs. 8-15.
- RISQUES, Manel (1995), *El govern civil de Barcelona al segle XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- RIVERA, Antonio, (1982) *La ciudad levítica. Continuidad y cambio en una ciudad del interior (Vitoria, 1876-1936)*, Diputación Foral de Alava.
- ROBLES, Antonio (Comp.) (1996), *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Siglo XXI, Madrid.
- RODRIGUEZ DEL CORO, Fco. (1988), *Política eclesial de los gobiernos liberales en Euskadi (1868-1876)*, Vitoria.
- ROMANELLI, Raffaele (1982), "Arno Mayer e la persistenza dell'Antico Regime", a *Quaderni Storici*, 51/a XVIII, núm. 3, desembre, pàgs. 1095-1102.
- ROMERO I DALMAU, Alfonso (1980), *El republicanisme federal Empordanès (1868-1869)*, Figueres: Editora Empordanesa i C.E.E., pàgs. 113.
- RUBIO POBES, Coro, (1996) *Revolución y Tradición. El País Vasco ante la revolución liberal y la construcción del estado español, 1808-1868*, Siglo XXI Madrid.
- RUIZ TORRES, Pedro (1990), "Crisi del sistema moderat i revolució democràtica (1866-1874)", a *Història del País Valencià. Epoca Contemporània*, Vol. V, Barcelona, pàgs. 117-135.
- RUIZ TORRES, Pedro (1989), "Microhistòria i Història local", a DD.AA., *L'Espai viscut. Col.loqui Internacional d'Història Local*, Història Local/1, València: Diputació de València, pàgs. 71-92.
- SALAZAR CASTRO, C. (1988), *Església i comunitat en els orígens de la Catalunya Contemporània. Institucions parroquials del Bisbat de Vic (segles XVIII-XIX)*, Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona.
- SALES, Nuria (1974), *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, Barcelona: Ariel.
- SANCHEZ MARROYO, Fernando (1992) *Movimientos populares y reforma agraria. Tensiones sociales en el campo extremeño durante el Sexenio Democrático (1868-1873)*, Diputació de Badajoz.
- SANS PUIG, J.M. (1972), *El partido republicano democrático federal en Barcelona durante la revolución de 1868*, 2 Vols. Tesi Universitat de Barcelona.
- SCOTT, James C. (1985) *Weapons of the weak. Everyday forms of Peasant resistance*, New Haven, Yale University Press.
- SERRANO GARCIA, Rafael (1986), *El sexenio revolucionario en Valladolid. Cuestiones sociales (1868-1874)*, Junta de Castilla y Leon.
- TALLER D'HISTORIA DE MAÇANET DE LA SELVA (1988), *El nostre poble de pagès*, Maçanet de la Selva.
- TELLO, Enric. (1987), *Pagesos i menestrals. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana, 1702-1861*, Memòria de Doctorat, Universitat de Barcelona.

- TERMES, Josep (1977), *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, Barcelona: Crítica.
- TERMES, Josep (1972), "El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873", a *Recerques*, núm. 2 Barcelona: Curial, pàgs. 33-69.
- TERRADAS, Ignasi (1990), "Fenomenologia rural de la mentalitat conservadora", dins J. FIGUEROLA (Coord.), *Osona i Catalunya al Segle XIX. Estudis d'història*, Vic: Eumo Editorial, pàgs. 15-30.
- TOSCAS, Eliseu (1997), *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1760-1860)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or, Barcelona.
- URQUIJO Y GOITIA, Mikel (1992), "Las elecciones a Cortes Constituyentes de 1869 en Bizkaia", a *Cuadernos de Sección. Historia y Geografía*, núm. 19, pàgs. 227-246 (separata).
- URQUIJO Y GOITIA, Mikel (1994), "El Sexenio revolucionario. Un balance historiográfico", a *Anales de la Universidad de Murcia*, núm. 9, pàgs. 33-51.
- VERNET, J.M. (1989), *El Sexenni revolucionari a la Selva del Camp, 1868-1874*, Reus: Edicions del Centre de Lectura de Reus.
- VICENS VIVES, J. (1983), *Industrials i polítics (segle XIX)*, Vol. 11, Història de Catalunya. Biografies catalanes. Barcelona: Edicions 62.
- VILA CLARA I RIBAS, Mª Josepa (1983) "Renaixença i particularisme català durant el sexenni 1868-1873", a *Recerques*, núm. 13, pàgs. 133-142.
- VILAR, Juan Bautista (1983), *El sexenio democrático y el cantón murciano (1868-1874)*, Murcia, Academia Alfonso X el Sabio
- VILLARES, Ramón (1989), "El camperolat en la societat industrial", a DD.AA., *L'espai viscut. Col·loqui Internacional d'Història Local, Història Local/1*, València: Diputació de València, pàgs. 181-198.
- WEBER, E. (1982), "Comment la politique vint aux paysans: A Second look at peasant politization", a *The American Historical Review*, LXXXVII, pàgs. 357-389.
- WEBER, Eugen (1983), *La fin des ferroirs. La modernisation de la France rurale, 1870-1914*, Paris: Fayard, pàgs. 839.

2. Llibres, fullets, opuscles sobre el carlisme.

- ALIER Y SALA, Lorenzo (1870), *El partido carlista y la revolución española, o sea consideraciones sobre la actual situación de España*, Barcelona: Imp. Manuel Miró y Domingo Marsá, 48 pàgs.
- ANONIM, (1868), *La ESPAÑA y Carlos VII*, Olot: Imp. Joan Bonet.
- ANONIM, (1871), *La ESPAÑA católico-monárquica. Discursos pronunciados por los senadores y diputados carlistas en la legislatura de 1871*, 2 vols., Madrid: Antonio Pérez Dubrull.
- ANONIM (1872), *Los Catalans y sos furs. Llibre dictat per un fill de la terra*, Barcelona: Luis Tasso, 22 pàgs.
- APARISI I GUIJARRO, Antonio (1873-1875), *Obras Completas*, Madrid: Imp. de La Restauración, 5 vols.
- BLANCH E ILLA, Narciso (1869), *Margarita. Cuento de flores*, Girona: Imp. Llach.
- BLANCH E ILLA, Narciso (1869), *Dos palabras sobre una cuestión de interés político y moral*, Girona: Imp. y Lib. de Melitón Suñer, pàgs. 24.
- BLANCH E ILLA, Narciso (1870), *Fueros de Cataluña. Resumen histórico-legal de los principales Usatges, Constituciones, Derecho, etc.*, Girona: Est. Tip. de Gerardo Cumané y Fabrellas, 1870, 55 pàgs.
- BRAGANZA Y BORBON, María Teresa de, (1864) *Mi carta a los Españoles (25 de Septiembre de 1864)*, Paris: Imp. de Lasson, s.d.
- BRUGUERA, Mateo (1861), *Cronicón de Barcelona. Historia de la invicta y memorable bandera de Sta. Eulalia*, Barcelona.
- BRUGUERA, Mateo (1871), *Historia del Memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña en 1713-1714*, 2 vols., Barcelona.
- C.S.A. (1861), *Guerra de Italia. José Borges ante la Europa. Apuntes biográficos del General en jefe, a nombre de S.M. Francisco II, de las tres provincias de la Calabria*, Madrid.
- CAIXAL I ESTRADE, J., FRANCISCO DE JESUS MARIA JOSE, P.Fr. (1869), *Lucha del alma con Dios o conferencias espirituales, en las que un alma de oración e instruída sobre el modo de negociar con Dios y el triunfo de la religión católica de España y el exterminio de las sectas impías que la combaten*, 2ª ed., Barcelona: P. Riera, pàgs. 356.
- CARRANZA DE MEDINA (1869), Miguel, *Carlos VII derrotado por los carlistas*, Barcelona: Magriñá y Subirana.
- *CARTA MANIFIESTO del Sr. D. Carlos VII seguida de algunas consideraciones sobre la misma por dos redactores de "La Legitimidad"*, Madrid: A. Moreno, 53 pàgs.
- CARULLA, José María (1867), *Roma en el Centenar de San Pedro*, Madrid: Gaspar y Roig.

- CATOLICO A SECAS, Un (1869), *El lucifer del siglo XIX, o sea el ateismo personificado en Sufer y Capdevila*, Barcelona: Lib. Suc. de Font.
- COLLELL, Jaume (1871), *Novíssim fra Anselm catòlich monarchic. Llibret de màximas compost per un Hermità*, Gràcia.
- COMIN, Bienvenido (1870), *La política tradicional de España*, Zaragoza: Viuda de Antonio Gallifa, 63 pàgs.
- CONVICCION, (La) (1870), *Al Pontífice Romano, Maestro infalible hoy, el inmortal Pío IX*, Barcelona: Imp. Magriñá y Subirana, 12 pàgs.
- COS I DURAN, Juan Bautista (1850), *Le droit légitime au trône d'Espagne, exposé aux souverains et aux cabinets de l'Europe*, Lyon: Guyot Frères, pàgs. 109.
- DIAZ DE RADA, Eustaquio (1872), *Díaz de Rada a sus amigos*, Toulouse: Imp. de L. Hébrail.
- ESCOLA, J.M. (1869), *Historia del porvenir sobre el Imperio del Gran Monarca y triunfo de la Iglesia Católica hasta el fin del mundo, según las profecías más célebres, antiguas y modernas*, Lleida.
- FAURA Y BALAGUER, Jose María (1870), *La organización de la comunión carlista*, Madrid: Ant. Pérez Dubrull, 80 pàgs.
- FERRER, Magín (1869), *La cuestión dinástica*, Madrid, 189 pàgs.
- FIDANZA, Luis (1872), *Cabrera y los carlistas*, Madrid: Morete, pàgs. 32.
- FLAVIO, E. (Conde de X, pseud.) (1870), *Historia de Ramon Cabrera*, 2 vols.
- GÜELL Y RENTÉ, José (1860), *Réponse au manifeste de D.Joan de Bourbon (21 juin 1860)*, Paris: Imp. de J.Claye.
- IDEAS que manifiesta un católico carlista a sus amigos del *Círculo Montañés de la Villa de Olot*, Girona: Establecimiento Tip. de Gerardo Cumané y Fabrellas, 1871, 26 pàgs.
- INDALECIO CASO, José (1860), *El trono y los carlistas. Consideraciones sobre una cuestión de actualidad*, Madrid: Imp. de Luis Palacios, 47 pàgs.
- LA PROPIEDAD amenazada. *¿Dónde están los ladrones? Siete artículos que con el mismo epígrafe ha publicado "El Norte", periódico católico de Gerona, suscritos por X, G. Cumané, Girona 1869, 39 pàgs.*
- LLAUDER Y DE DALMASES, Luis María de (1869), *El desenlace de la Revolución Española. Apuntes y consideraciones que es conveniente tener en cuenta para decidirse con acierto en las circunstancias excepcionales en que nos encontramos*, Barcelona: Magriñá y Subirana, 58 pàgs.
- LLAVE, Joaquín de (1877), *Apuntes sobre la última guerra en Cataluña, 1872-5*, Madrid, 183 pàgs.
- MAISTRE, Comte de (1870), *El leproso de la ciudad de Aosta*, 3ª ed. Girona: Imp. de Tomás Carreras, Girona, 22 pàgs.
- MAÑÉ I FLAQUER, J.; MOLA Y MARTINEZ, J. (1864), *Historia del bandolerismo y de la camorra en la Italia Meridional, con las biografías de los guerrilleros catalanes Borges y Tristany*, Barcelona: S. Manero, 633 pàgs.
- MANTEROLA, Vicente (1871), *Don Carlos o el petróleo*, Madrid, 30 pàgs.

- MARTORELL FELIU, Fco. (1870), *Grito de la patria, o sea algunas consideraciones sobre la acutal tristísima situación de España y su remedio*, Sabadell: Est. Tip. de Pedro Vives, pàgs. 105.
- MASGORET, José (1869), *A los carlistas. Vindicación del general*, Paris: Dentú, 53 pàgs.
- MESSEGUER I GONELL, Manuel (1869), *El interregno y el triunvirato de España*, Lleida: José Sol, pàgs. 22.
- MIRAFLORES, Marqués de (1860), *¿Qué aconseja la conveniencia pública respecto de los dos hijos de D.Carlos, presos en Tortosa? Expulsarlos del Reino*, Madrid: D.F. Sánchez.
- MONTOLIU Y DE SARRIERA, Plácido María de (1872), *¿Don Alfonso o Don Carlos? Estudio histórico-legal*, Madrid: Imp. de Pascual Conesa, 119 pàgs.
- NOMBELA, Julio (Vizconde de la Esperanza, pseud.) (1871), *La Bandera Carlista. Biografías y retratos de los Senadores y Diputados de la Comunion Legitimista en las Cortes de 1871*, Madrid, 320 pàgs.
- NOMBELA, Julio (Vizconde de la Esperanza, pseud.) (1871), *La Bandera carlista en 1871. Historia del desarrollo y organización del partido carlista desde la revolución de septiembre, exposición de sus aspiraciones, reseña tan verídica como lastimosa de la última campaña electoral y biografías y retratos de los senadores y diputados carlistas elegidos por el voto de la Nación*, Madrid: Imp. de El Pensamiento Español, 648 pàgs.
- NOMBELA, Julio (1876), *Detrás de las trincheras. Páginas íntimas de la guerra y la paz desde 1868 hasta 1876*, Madrid: Imp. de Manuel G. Hernández, 559 pàgs.
- PALLES Y BERTRAN, José (1869), *La España carlista y alfonsina*, Lleida: Imp. Montes Hnos, 44 pàgs.
- PALLES Y BERTRAN, José (1869), *Carlos VII el Restaurador y la cuestión española*, Madrid: Imp. El Pensamiento Español, 48 pàgs.
- PALLES Y BERTRAN, José (1869), *La verdad del derecho a la corona*, Madrid.
- PASCUAL Y PUIGVERT, Lorenzo (1870), *Discurso que dijo Lorenzo Pascual y Puigvert con motivo de la inauguración del Círculo carlista de Olot, en el día 13 de Marzo de 1870*, Girona: Imp. Gerardo Cumané y Fabrellas, 16 pàgs.
- PETICION dirigida a las Cortes Constituyentes en defensa de la Unidad Católica de España, Imp. de "La Esperanza", Madrid 1869, 246 pàgs.
- PLANAS, Juan (Dominic) (1869), *Asuntos de circunstancias*, Girona: Imp. de Gerardo Cumané, 254 pàgs.
- POLEMICA sobre el liberalismo católico entre La Convicción y El Diario de Barcelona, Barcelona: Lib.de Palet Hermanos, 1871, 31 pàgs.
- PORTILLA, Pedro de la (1870), *Defensa de D. Tomas Bueno y Bayani, presentada en la instancia de suplicación de la causa que contra él se sigue en la Sala 3 de la Audiencia de Barcelona por supuesto delito de conspiración para colocar en el trono de España a D.Carlos de Borbón y de Este*, Girona.
- PORVERNIR DE ESPAÑA, El (1870), *Biografías de Don Carlos y Doña Margarita de Borbón*, Madrid: Gregorio Estrada.

- *PROXIMO triunfo de la causa carlista. Carta a un amigo por el autor del folleto titulado Recuerdos y Esperanzas, "la Esperanza", Madrid 1869, 45 pàgs.*
- PRIETO Y VILLAREAL, Emilio(1872), *La guerra de Cataluña. Ligeras observaciones*, Madrid, P. Abienzo, pàgs. 64.
- PUIGBERT Y CUFI, Juan (1870), *Discurso que dijo D. Juan Puigbert y Cufí, con motivo de la inauguración del círculo carlista de Olot, en el día 13 de marzo de 1870*, Girona: Imp. de Gerardo Cumané y Fabrellas, 16 pàgs.
- *¿QUE quién los carlistas? Pregunta que contesta en variedad de tonos un sacristán neófito*, 2ª ed. Alcoi 1870, 34 pàgs
- *RECUERDOS y esperanzas, o sea, breves indicaciones sobre el origen y remedio de la actual situación de España, por un amante de todos los españoles*, Girona: Establecimiento Tipográfico de El Norte, Girona, 1869, 93 pàgs.
- RICO I AMAT, Juan (1869), *La unidad católica. Biografías y discursos de los diputados católicos que han tomado parte en los debates sobre la cuestión religiosa en las Cortes Constituyentes de 1869*, Madrid, 232 pàgs.
- ROLDAN, Carlos de (1873), *Le général Savalls, son portrait, sa vie*, Baiona: Imp. Lamaignère, 16 pàgs.
- ROURE, Conrad (1925), *Recuerdos de mi larga vida. Tom IV El movimiento republicano de 1869, Tom V Levantamientos federales y guerra carlista*, edició a cura de Josep Pich, Eumo Editorial, Vic.
- SALVADOR MADRE, Manuel (1871), *Carlos VII y los Neos*, Madrid.
- SYLLABUS. *Errores sobre el matrimonio cristiano. Explanación de las proposiciones contenidas en el párrafo 8 del Syllabus, o sea, demostración de la oportunidad con que el Papa ha condenado los errores relativos al matrimonio civil, por X, colaborador de "El Norte", periódico católico-monárquico, que se publica en Gerona*, Girona: Imp. de Tomas Carreras, 1870, 329 pàgs.
- TEJADO, Gabino (1869), *La solución lógica de la presente crisis*, 54 pàgs.
- TOLEDO Y DE BELLOCH, Luis F. de (1870), *Carlos VII Rey de España por la gracia de Dios y la Revolución de Septiembre*, Barcelona: Narciso Ramirez y Cía, 31 pàgs.
- TORRE Y DEL POZO, Pedro de la (1869), *O el Catolicismo o nada. Examen de todas las religiones dominantes ante el tribunal de la razón*, 2ª ed., Barcelona: Magriñá y Subirana, 57 pàgs.
- *VETLLADES a la vora del foch. Las pública per instrucció especialment del sensill y honrat poble català: Un Centinella del Any vuit*, Barcelona: Librería de Font, 1871-1872, 335 pàgs.
- VILDOSOLA, Antonio Juan de (1868), *La solución española en el Rey y en la ley*, Madrid: Ant. Pérez Dubrull.
- VILLAR, César de, "Algunas reflexiones sobre la guerra de partidas en Cataluña", a *Revista Militar Española*, Imp. y Lit. del Depósito de la Guerrar, Madrid 1880, 86 pàgs.
- VINADER, Ramón (1855), *Biografía del Sr. D. Carlos Luis M. de Borbón y de Braganza, Conde de Montemolín. Abraza a la Historia de la Guerra Civil en los años 1847, 1848, 1849*, 3ª ed., Madrid: Imp. Manuel Morales.

- VINADER, Ramón (1959), *La Teología, la Jurisprudencia y la Economía Política en la cuestión del interés del dinero*, discurso leído en la Universidad Central por..., en el acto solemne de recibir la investidura de Doctor en la Facultad de Derecho, Imprenta de Tejado, Madrid.

3. Obres que tenen relació amb el carlisme català i espanyol del període, o que són rellevants metodològicament.

- AGUIRREAZKUENAGA, Joseba (1989) "Los vascos y la insurrección de Cuba en 1868", *Historia Contemporánea*, núm. 2 pàgs. 139-164.
- AGUIRREAZKUENAGA, Joseba (1990), "La vía armada como método de intervención política: Análisis del pronunciamiento carlista (1833)", dins AGUIRREAZKUENAGA, Joseba; URQUIJO GOITIA, J.R. (Eds.), *150 años del Convenio de Bergara y de la ley del 25x-1839*, Vitoria:Parlamento Vasco, Colección Fondo Histórico, pàgs. 177-226.
- ALBONICO, Aldo (1979), *La mobilitazione legitimista contro il regno d'Italia: la Spagna e il brigantaggio meridionale postunitario*, Milano: Giuffrè.
- ALMIRALL, Valentí (A.Z. pseud.) (1878), *El Renacimiento Catalán, las leyes forales y el carlismo en Cataluña*, Barcelona.
- ALSINA ROCA, J.M. (1973), *El partido católico-monárquico (1868-1872). Génesis e influencia del ultramontanismo francés*, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona.
- AMINZADE, R. (1981), *Class, politics and early industrial capitalism. A study of mid-nineteenth-century toulouse, France*, New York: Leo A. Loubère Editor.
- ANDRES GALLEGO, J. (1975), "Aproximación cartográfica a la religiosidad peninsular: los Españoles ante la libertad religiosa del Sexenio Revolucionario", dins *Actas de las I Jornadas de Metodología aplicada a las Ciencias Históricas. IV Historia Contemporánea*, Vigo: Universidad de Santiago de Compostela, pàgs. 265-275.
- ANGUERA, Pere (1991), "Sobre las limitaciones historiográficas del primer carlismo", a *Ayer*, núm. 2, Borja de RIQUELME (ed), *La Historia en el 90*, Madrid: Marcial Pons, pàgs.61-77.
- ANGUERA, Pere (1991), "Liberalisme i cultura popular: ascensió i caiguda dels balls parlats", a Id. *Menjacapellans, conservadors i revolucionaris*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, pàgs. 53-76.
- ANGUERA, Pere (1995) *Déu, Pàtria i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- ANGUERA, Pere (1996) "Catalanisme i integrisme" a D.D.A.A. *El catalanisme conservador*, Quaderns del Cercle, Girona, pàgs. 27-54.

- ANGUERA, Pere (1997) "Els voluntaris carlins, mite o realitat? Quintos i forçats" a D.D.A.A. *Lleves, circumscripció i reclutament. Aspectes socials del carlisme*, Columna, Barcelona pàgs. 125-137.
- ARMENGOL I SEGUI, Josep (1993) "El carlisme (1870-1871) i l'integrisme (1888-1914) trempolí. Continuïtat i persistència d'unes opcions polítiques marginals" a C. MIR (Ed.) *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pàgs. 147-176.
- AROSTEGUI, Julio (1970), *El carlisme alavés y la guerra civil de 1870-1876*, Vitoria: Diputación Foral de Alava.
- AROSTEGUI, Julio (1973), "El carlismo en la dinámica de los movimientos liberales españoles. Formulación de un modelo", dins *Actas de las I Jornadas de Metodología aplicada a las Ciencias Históricas*, vol IV *Historia Contemporánea*, Santiago de Compostela, pàgs. 225-239.
- AROSTEGUI, Julio (1979), "El carlismo y los fueros vasconavarros", dins DD.AA. *Historia del Pueblo Vasco*, Vol III, San Sebastián: Erein, pàgs. 71-135.
- AROSTEGUI, Julio (1981), "El carlismo y la guerra civil", a *La era isabelina y el sexenio democrático (1834-1874)*, Vol. XXXIV de *Historia de España*, Madrid: Menéndez Pidal Espasa-Calpe, pàgs. 71-143.
- AROSTEGUI, Julio (1984), "Estudio Preliminar. Antonio Piralá en la historiografía española del siglo XIX", dins A. PIRALÁ *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista*, Vol.I, Madrid: Turner-Historia 16, pàgs. VII-LXIII.
- ASENSIO RUBIO, Manuela (1987), *El carlismo en la provincia de Ciudad-Real, 1833-1876*, Ciudad Real: Diputación de Ciudad-Real, 118 pàgs.
- BENNASSAR, Bartomeu, FULLANA, Pere (1993) *Carlisme i integrisme a Mallorca (1887-1889)*, El Tall Editorial, Mallorca.
- BERNARDO ARES, J.M. de (1976), "Concepción doctrinal y opción política del carlismo. Religión y política (1890-1900)", dins *Escritos del Vedat*, Vol. VI, València, pàgs. 359-370.
- BERNARDO ARES, J.M. de (1977), "Organización civil del carlismo (1890-1890)", dins *Trabajos científicos de la Universidad de Córdoba*, núm. 7, Córdoba, pàgs. 1-15.
- BOIS, Paul (1960), *Paysans de l'Ouest, des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans le Sarthe*, Paris: Mouton.
- BOLOS I SADERRA, Joaquim de (1928) *La guerra civil en Catalunya (1872-1987) Su organización. Ligeros apuntes, episodios y recuerdos personales. El general D. Ramon Cabrera*, Rafael Casulleras, Barcelona.
- BOLOS I SADERRA, Joaquim de (1930), *El carlismo en Cataluña. Conspiraciones en los años 1869-70-71. Memorias inéditas de un general*, Barcelona: Rafael Casulleras, 242 pàgs.
- BORBON Y DE AUSTRIA ESTE, Carlos de (1957), *Memorias y Diario de Carlos VII*, Madrid, 477 pàgs.
- BORBON Y DE AUSTRIA ESTE (1934), Alfonso de, *Mis memorias sobre la invasión y toma de Roma por las tropas italianas, el 20 de septiembre de 1870, especialmente lo que tocó a mi compañía, la 2 del 2 batallón de Zuavos de Pío IX*, Madrid: Talleres Gráficos Herrera, 127 pàgs.
- BOTELLA, Cristóbal (1913), *Cándido Nocedal (1821-1885)*, Barcelona.

- BRAGANZA DE BORBON (1934-1938), María de las Nieves, *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el Centro en 1874*, 2 vols., Madrid: Espasa Calpe.
- BREA, Reynaldo (Barón de Artagán, pseud.) (1910), *Carlistas de antaño*, Barcelona, Biblioteca "La Bandera Regional", 270 pàgs.
- BREA, Reynaldo (Barón de Artagán, pseud.) (1910), *Cruzados modernos*, Barcelona, Biblioteca de "La Bandera Regional", 309 pàgs.
- BREA, Reynaldo (Barón de Artagán, pseud.) (1912), *Príncipe heroico y soldados leales*, Barcelona, Biblioteca "La Bandera Regional", 327 pàgs.
- BREA, Reynaldo (Barón de Artagán, pseud.) (1913), *Políticos del carlismo*, Barcelona, 302 pàgs.
- BRIOSO Y MAYRAL, Julio (1966), "La nobleza titulada española y su adhesión a Carlos VII", a *Aportes*, núm. 1, Madrid, pàgs. 13-27.
- BURGO, Jaime del (1954), *Bibliografía de las Guerras carlistas y de las luchas políticas del siglo XIX*, Pamplona: Publicaciones de la Diputación Foral de Navarra, 5 vols.
- CAMPS I GIRO, J. (1978), *La guerra dels matiners i el catalanisme polític (1846-1849)*, Barcelona: Curial.
- CANAL I MORELL, Jordi (1991), "El carlisme a la Restauració (1875-1923)", a *L'Avenç* núm. 154, Barcelona, pàgs. 51-55.
- CANAL I MORELL, Jordi (1992), "Els militants carlins a la fi del segle XIX. Una aproximació a la base social del carlisme", dins J.M^è. SOLE I SABATE (Dir.), *El carlisme i la seva base social*, Barcelona: Llibres de l'Index, pàgs. 227-256.
- CANAL I MORELL, Jordi (1993) "Els èxits i els fracassos del "carlisme nou" (1889-1900): una aproximació des de la Catalunya occidental", a C.MIR (Ed.) *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida pàgs. 127-145.
- CANAL I MORELL, Jordi (1993) "El carlisme. Notes per a una anàlisi de la producció historiogràfica del darrer quart de segle (1967-1992)", a *El carlisme, sis estudis fonamentals*, L'Avenç, Barcelona, pàgs. 7-49.
- CANAL I MORELL, Jordi (1994) *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració, 1875-1900*, Tesi de Doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 vols.
- CARCEL ORTI, V. (1980), "La correspondència epistolar entre Pío IX i D. Carlos de Borbón", dins *Pío IX*, Città del Vaticano: Editrice la Postulazione, pàgs. 78-105.
- CARROVÉ I VIOLA, Domènec (1973), "El general Castells", a *Ilerda*, XXXIV, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 253-269.
- CLARA, Josep (1978), "Notes sobre la premsa carlina a Girona (1868-1876)", a *Instituto de Estudios Gerundenses*, XXIV Girona, pàgs. 205-219.
- CLARA, Josep (1992), "Sobre el carlisme a la demarcació de Girona (1868-1876)", dins J.M^è. SOLE I SABATE (Dir.), *El carlisme i la seva base social*, Barcelona: Llibres de l'Index, pàgs. 215-226.
- CLENET, L.M. (1992), *La Contra-Révolution, Que Sais-je?*, Paris: P.U.F.

- CONSTANCE, Carlos (1884), *San Carlos de la Rápita o el Conde de Montemolín*, Barcelona: La Propaganda Catalana, Episodios Tradicionalistas.
- CONSTANCE, Carlos (1885), *Montealegre. Narración verídica e histórica de los crímenes y asesinatos cometidos al grito de libertad en Manresa en 1822 y en Montealegre en 1869*, Barcelona: La Propaganda Catalana, 288 pàgs.
- COROMINES, Pere (1972), "Revisió de valors del segle dinou i quatre assaigs més", dins *Obres Completes*, Barcelona: Ed. Selecta, pàgs. 1063-1111.
- CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJERCITO (1883-1889), *Narración militar de la guerra carlista de 1869 a 1876*, 14 vols. Madrid.
- DD.AA. (1986), *Les guerrilles al Baix Llobregat. Els "carrasquets" dels segle XVIII, i els carlins i els republicans del segle XIX.*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, C.E.C.B.LL.
- DD.AA. (1991), *Los carlistas*, Vitoria: Fundación Sancho El Sabio.
- DELLA PERUTA, Franco (1990), "La rebel·lia camperola a la Italia del Risorgimento", dins J.Mª. FRADERA i R. GARRABOU (Eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic: Eumo Ed., pàgs. 59-74.
- DENIS, Michel (1977), *Les royalistes de la Mayenne et le Monde Moderne (XIX-XX siècles)*, Librairie C. Klincksiek, Publications de l'Université de Haute-Bretagne, VI, 600 pàgs.
- DIEZ CANO, Leopoldo Santiago (1986), "Carlismo en Salamanca en el Sexenio. Notas sobre un movimiento "marginal", a *Studia Historica. Historia Contemporanea*, Vol. 4, Núm. 4, Salamanca, pàgs. 33-49.
- DOMINGUEZ AREVALO, T. (Conde de Rodezno, pseud.) (1938), *La princesa de Beira y los hijos de Don Carlos*, Santander: J. Aldur.
- DUARTE, ANGEL (1991), "La percepció republicana del carlisme. Una aproximació a propòsit de Valentí Almirall i Pere Coromines", a *Revista de Girona*, núm. 147, juliol-agost, Girona pàgs. 77-82.
- ENRIQUEZ DIAZ DEL ARBOL, Eduardo (1982-1983), "Notas para una historia de las ideologías en la España del siglo XIX: el ideario carlista en un cotidiano católico de 1870", a *Anuario de Historia Contemporánea*, Universidad de Granada, Núm. 9 pàgs. 87-121, núm. 10 (1983) pàgs. 43-153.
- ENRIQUEZ DIAZ DEL ARBOL, Eduardo (1984), "El dualismo carlista: el levantamiento de 1870, a la luz de un periódico correligionario" a *Anuario de Historia Contemporánea*, Universidad de Granada, núm. 11, pàgs. 247-299.
- ENRIQUEZ DIAZ DEL ARBOL, Eduardo (1986), "El liberalismo en la prensa neocatólica (carlista) del sexenio Democrático", a *Anuario de Historia Contemporánea*, núm. 13 (Universidad de Granada), pàgs. 161-183.
- EXTRAMIANA, J. (1976), "De la paz a la guerra: aspectos de la ideología dominante en el País Vasco de 1866 a 1873", a *Biblioteca de la Institución Sancho el Sabio*, XX, Vitoria, pàgs. 7-89.

- EXTRAMIANA, J.M. (1978), *La dernière guerre carliste au Pays Basque: Génese, Signification, Portée. Contribution a l'étude de l'Histoire Contemporaine du Pays Basque*, 2 Vols. Tesi Doctoral presentada a l'Universitat de Grenoble III, Service de reproduction des Thèses, Université de LILLE III, 1981.
- EXTRAMIANA, J.M. (1985), "Regionalismo y pre-nacionalismo en el País Vasco del siglo XIX", dins *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos. Actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, pàgs. 387-401.
- FERNANDEZ BENITEZ, Vicente (1988), *Carlismo y rebeldía campesina. Un estudio sobre la conflictividad social en Cantabria durante la crisis final del Antiguo Régimen*, Madrid: Ayuntamiento de Torrelavega, Ed. Siglo XXI.
- FERNANDEZ SEBASTIAN, J. (1986), "El Euscalduna: del moderantismo al carlismo. La inflexión ideológica de un periódico bilbaíno, 1858-1873" dins TUÑON DE LARA, M. (Dir.), *I Encuentro de Historia de la Prensa*, Bilbao: Universidad del País Vasco.
- FERRER, Melchor (1958-1959), *Historia del tradicionalismo español*, 10 vols. Sevilla: Ed. Católica.
- FERRER GARCIA, Fco. Blas (1982), "Aparisi y Guijarro (1815-1872). Notas sobre el quehacer de un publicista en el siglo XIX", a *Anuario de Historia Contemporánea*, núm. 9, Granada: Universidad de Granada, pàgs. 121-145.
- FERRIOL, Thomas (1974), *Notices sur le famille de Lazerme et le Roussillon*, Prades: J. de lazerme, 358 pàgs.
- FIGUEROLA, Jordi (1993) "Carlisme, integrisme i les lluites político-religioses del final del segle XIX", a SOLE I SABATE, J.M. (Ed.) *El carlisme com a conflicte*, Columna, Barcelona pàgs. 205-246.
- FITZPATRICK, Brian (1983), *Catholic royalism in the department of the Gard 1814-1852*, Cambridge: Cambridge University Press, 213 pàgs.
- FITZPATRICK, Brian (1990), "L'ultrareialisme francès del Midi i les seves contradiccions internes", dins Josep Mª FRADERA, R. GARRABOU, J. MILLAN (Eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic: Eumo Ed., pàgs. 115-126.
- FITZPATRICK, Brian (1990), "Ultraroyalism and legitimism in the French Midi". dins J. AGUIRREAZKUENAGA; J.R. URQUIJO GOITIA (Eds.), *150 años del Convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839*, Vitoria: Parlamento Vasco, Colección Fondo Histórico, pàgs. 483-514.
- FONTANA, Josep (1980), "Crisi camperola i revolta carlina" *Recerques*, núm. 10, Barcelona: Curial, pàgs. 7-16.
- FRADERA, J.M^a.; MILLAN, J.; GARRABOU, R. (Eds.) (1990), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic: Eumo ed., 257 pàgs.
- FRADERA, J.M^a. (1992), "Jaume Balmes i el carlisme: l'experiència de la desfeta", dins J.M. SOLE I SABATE (Dir.), *El carlisme i la seva base social*, Barcelona: Llibres de l'Index, pàgs. 145-163.
- GARCIA DE CORTAZAR, Fernando (1982), "La Iglesia vasca: del carlismo al nacionalismo (1870-1936)" a *Estudios de Historia Contemporánea del País Vasco*, San Sebastián: Haranburu Ed., pàgs. 201-276.

- GARMENDIA, Vicente (1975), "Notas para un estudio de la prensa carlista, 1868-1876", dins *Prensa y sociedad en España*, Madrid: Cuadernos para el Diálogo, pàgs. 207-223.
- GARMENDIA, Vicente (1975), *Manterola, canónigo, diputado y conspirador carlista*, Vitoria: Caja de Ahorros Municipal de Vitoria.
- GARMENDIA, Vicente (1976), *La segunda guerra carlista (1872-1876)*, Madrid: Ed. Siglo XXI.
- GARMENDIA, Vicente; CORTAZAR, G. de (1983), "Aspectos ideológicos del carlismo (1868-1876)" dins *Antecedentes próximos de la sociedad vasca actual. Siglos XVIII y XIX. Noveno Congreso de Estudios Vascos*, Bilbao, pàgs. 65-77.
- GARMENDIA, Vicente (1984), *La ideología carlista (1868-1876). En los orígenes del nacionalismo vasco*, San Sebastián: Diputación Foral del Guipúzcoa, pàgs. 709.
- GARRABOU, Ramon (1991), "La conflictivitat pagesa a Catalunya i al País Valencià a l'època contemporània", dins DD.AA., *Miscel·lània d'Homenatge a Josep Benet*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 81-112.
- GATELL, Ildelfonso; VILARRASA, Eduardo (1875), *Historia de la Revolución de Septiembre*, 2 vols., Barcelona: Imp. y Lib. Religiosa y Científica.
- GELLI, J. (1906), "Il Diario del Maresciallo Tristany, organizzatore del brigantaggio nell'Italia meridionale" a *Rivista di Roma*, 10 d'agost 1906, pàgs. 464-467.
- GONZALEZ CALLEJA, Eduardo (1990), "La producción historiográfica del último medio siglo sobre el carlismo en el proceso de la revolución española", a *Hispania*, núm. 176, L/3 Madrid, pàgs. 1321-1347.
- GRABOLOSEA, Ramon (1972) *Carlins i liberals. La darrera guerra carlina a Catalunya*, Aedos, Barcelona.
- HUARD, Raymond (1975), "Montagne rouge et montagne blanche sous la Seconde République", a *Droite et Gauche en Languedoc-Roussillon de 1785 à nos jours.*, Actes du Colloque de Montpellier 9-10 juin 1973, Montpellier: Chilba, Université Paul Valéry, pàgs. 136-160.
- HUARD, Raymond (1982), *Le mouvement républicain en Bas-Languedoc 1848-1881*, Paris: Presses de la FNSP.
- JONES, P.M. (1985), *Politics and rural society. The southern massif Central, 1750-1880*, Cambridge: Cambridge U.P., 375.
- JOVER ZAMORA; J.M^a. (1988), "Sobre las guerras civiles del ochocientos: reflexiones de un historiador", a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 9, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, pàgs. 157-172.
- LARRIEU, Jean (1971), *Les réfugiés à Toulouse lors des guerres carlistes*, Diplôme d'Etudes Supérieures, Université Toulouse-Le-Mirail.
- LARRIEU, Jean (1990), "Le Roussillon", organe royaliste nord-catalan et les guerres civiles espagnoles: 1870-1939" dins Jean SAGNES et Sylvie CAUCANAS (Eds.), *Les français et la guerre d'Espagne*, Actes du Colloque tenu à Perpignan les 28,29 et 30 septembre 1989, Perpinyà: Centre de Recherche sur les problèmes de la frontière (Université de Perpignan), pàgs. 113-122.

- LAZERME, Charles (1937), *Carlistes et légitimistes (souvenirs)*, Perpinyà: Impr. Labau, 152 pàgs.
- LEBRUN, F.; DUPUY, R. (1987), *Les Résistances à la Révolution. Actes du Colloque de Rennes (17-21 Septembre 1985)*, Paris: Ed. Imago.
- LOPEZ HURTADO, Cesar (1993) *Els Tristany d'Ardèvol. Carlins irreductibles. Genealogia*, Columna, Barcelona.
- LOS ARCOS ELIO, José Luis de (1941), "Apuntes para la conspiración de San Carlos de la Rápita", a *Príncipe de Viana*, Pamplona, II, 1941, pàgs. 123-150.
- LUENGO MARTINEZ, Jose María (1985), "La "intentona" del 30 de Julio de 1869 en Astorga", a *Astórica*, núm. 3, Astorga: Centro de estudios Astorganos "Marcelo Macías", pàgs. 105-115.
- MACCLANCY, Jeremy (1991), "Navarra", dins C. LISON TOLOSANA (Comp.), *Antropologia de los Pueblos del Norte de España*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Universidad de Cantabria, pàgs. 115-130.
- MACIA, J. (1890), *Don Carlos y los Fueros de Cataluña*, Figueres: M.Campomar.
- MACPHEE, Peter (1977), *The seed-time of the Republic: Society and Politics in the Pyrenees-Orientales, 1846-1852*, Tesi sostinguda pel grau de doctor en Filosofia a l'Universitat de Melbourne, 690 pàgs.
- MACPHEE, Peter (1997), "La "muntanya blanca": apogeu i caiguda del realisme al Rosselló (1848-1851)", a *L'Avenç* núm. 221, Barcelona pàgs. 20-25.
- MARTIN, Jean-Clément (1989), *La Vendée de la Mémoire (1800-1980)*, Paris: Ed. du Seuil, 174 pàgs.
- MARTIN, Jean-Clément (1996) *Révolution et Contre-révolution en France, de 1789 à 1989*, Presses Universitaires de Rennes.
- MESTRE, Francesc (1995) "Relació entre el bisbe Caixal i el carlisme", a D.D.A.A. *Literatura, Cultura i Carlisme*, Columna, Barcelona, pàgs. 395-412.
- MILLAN, Jesús (1988), *Resistències, alternatives i desenvolupament del capitalisme, dins Segones Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Barcelona 20, 21 i 22 d'octubre de 1988, 29 pàgs, ciclostilat.
- MILLAN, Jesús (1990), "La resistencia a la revolución en el País Valenciano: oligarquías y capas populares en el movimiento carlista" dins AGUIRREAZKUENAGA, Joseba; URQUIJO GOITITA, J.R. (Eds.), *150 años del Convenio de Bergara y de la ley del 25-X-1839*, Vitoria: Parlamento Vasco, Colección Fondo Histórico, pàgs. 441-482.
- MILLAN, Jesús (1990), "La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?", a J.Mª FRADERA, J. MILLAN, R. GARRABOU (Eds.), *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic: Eumo Ed., pàgs. 27-58.
- MILLAN, Jesús (1991), "Contrarevolució i mobilització a l'Espanya contemporània", a *L'Avenç*, núm. 154 (Barcelona desembre 1991), pàgs. 16-23.
- MILLAN, Jesús (1993) "Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí", a C. MIR (ed.) *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pàgs. 13-50.

- MILLAN, Jesús (1996), "Un Carlisme episòdic?", a *L'Avenç*, núm. 205, Barcelona juliol-agost, pàgs. 64-66.
- MILLAN, Lluís (1986), *El desembarcament del general Ortega a la Ràpita -la Creu del Coll- (1860-1895)*, Sant Carles de la Ràpita: Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, 260 pàgs.
- MINA APAT, M. Cruz (1990), "Ideología, Fueros y Modernización. La metamorfosis del Fuerismo. II: Siglos XIX y XX", a *Historia Contemporánea*, "Cambios sociales y modernización", Congreso Internacional de Vitoria de Historia Contemporánea, núm. 4, pàgs. 89-106.
- MINA APAT, María Cruz (1992), "El carlismo y la resistencia al cambio", dins J.A. MELLON i M. CAMINAL (Coord.), *Pensamiento político en la España Contemporánea (1850-1950)*, Barcelona: Teide, pàgs. 481-512.
- MONTERO DIAZ, Julio (1992). *El Estado carlista. Principios teóricos y práctica política (1872-1876)*, Aportes XIX Madrid.
- MORELL, Carme (1995) "Ideologies en el teatre català del Sexenni Democràtic i de la guerra civil (1868-1876)", a D.D.A.A. *Literatura, Cultura i Carlisme*, Columna, Barcelona pàgs. 155-186.
- MUNDET I GIFRE, Josep M^a (1991), "El carlismo catalán (1833-1883)", dins Fco. RODRIGUEZ DEL CORO (Coord.), *Los carlistas 1800-1876*, Vitoria: Fundación "Sancho El Sabio", pàgs. 212-228.
- MUNDET I GIFRE, J.M., PUIGDEVALL I DIUME, N. (1994) *El General Savalls*, Diputació de Girona.
- NOMBELA, Julio (1976), *Impresiones y recuerdos*, Madrid: Tebas, 1076 pàgs.
- OBIETA VILALLONGA, Maria (1996) *Los integristas guipuzcoanos. Desarrollo y organización del partido católico nacional en Guipúzcoa (1888-1898)*, Instituto de Derecho Histórico de Euskal Herria, Zarautz
- OLCINA, Evarist (1974), "El partit carlí al País Valencià: intent d'una nova interpretació històrica", dins *Primer Congrés d'Història del País Valencià*, València, pàgs. 141-152.
- OLCINA, Evarist (1976), *Carlisme i autonomia al País Valencià*, València: Eliseu Climent Ed., 212 pàgs.
- OLIET PALA, Alberto (1989), *El conflicto social y la legitimación de la monarquía ante la revolución de 1868*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- OLIVER BERTRAND, R. (1962), *Aparisi Guijarro*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos.
- OYARZUN, Ramon (1969) *Historia del carlismo*, Alianza Editorial Madrid.
- PASCUAL I DOMENECH, Pere (1980), "Carlisme i societat rural. La guerra dels Set Anys a la Conca d'Odena. (La visió d'un pagès: Martí Vidal, de Gallardes)", a *Recerques*, núm. 10 Barcelona: Curial, pàgs. 51-91.
- PAULA OLLER, F. (1887), *Album de personajes carlistas con sus biografías*, Barcelona: La Propaganda Catalana.
- PEÑARRUBIA I MARQUES, Isabel (1992), "Carlisme i autonomisme a Mallorca durant la Restauració", a *Revista de Catalunya*, núm. 59, (Barcelona gener 1992), pàgs. 35-45.

- PEÑARRUBIA I MARQUES, Isabel (1995), "Permanència i canvi de la literatura tradicionalista (1868-1923)" a D.D.A.A. *Literatura, Cultura i Carlisme*, Columna, Barcelona pàgs. 327-354.
- PEREZ LEDESMA, Manuel (1996), "Una lealtad de otros siglos. En torno a las interpretaciones del carlismo", a *Historia Social*, núm. 24, pàgs. 133-149.
- PESET REIG, Mariano (1985), "Carlismo y nacionalismo valenciano. Dos idearios dispares: Aparisi y Gujarro y el Padre Corbató", a *Nation et nationalités en Espagne XIXe-XXe s.*, Actes du Colloque International organisé du 28 au 31 mars 1984 à Paris, Paris: Ed. de la Fondation Singer-Polignac, pàgs. 213-239.
- PIRALA, Antonio (1906-1907), *Historia Contemporánea. Segunda parte de la guerra civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de D. Alfonso XII*, Madrid: Felipe Gonzalez Rojas Ed., 6 vols.
- PRATS I SALAS, Joan (1990) *El carlisme sota la Restauració. El partit carlí a la província de Tarragona (1885-1907)*, Diputació de Tarragona.
- REAL CUESTA, Javier (1984), " Doctrina política del carlismo bajo Carlos VII", a *Letras de Deusto*, núm. 29, vol. 14, pàgs. 23-41.
- REAL CUESTA, Javier (1985) *El carlismo vasco 1876-1900*, Siglo XXI Madrid.
- RIALS, Stéphane (1983), *Le légitimisme, Que Sais-je?*, Paris: PUF.
- RIALS, Stéphane (1987), *Révolution et Contre-Révolution au XIXe siècle*, Paris: Ed. Albatros et D.U.C., pàgs. 325.
- RICO DE ESTASEN, José (1940), *El General Elfo*, Valladolid: Ed. Cumbre, 264 pàgs.
- RIO ALDAZ, Ramon del (1987), *Orígenes de la guerra carlista en Navarra, 1820-1824*, Estella: Institución Príncipe de Viana.
- RIO ALDAZ, Ramon del (1996) "El carlisme, revolta popular o contrarevolució?", a *L'Avenç*, núm. 203, maig, Barcelona pàgs. 28-31.
- RIQUER, Martí de (1979), *Quinze generacions d'una família catalana*, Barcelona: Ed. Planeta.
- RIQUER, Borja de (1991), "De l'antiliberalisme a la contrarevolució. El carlisme català, 1876-1936", a Dossier "El carlisme entre dues guerres, 1876-1936" a *Revista de Girona*, núm. 147 (Girona juliol-agost 1991), pàgs. 56-58.
- RODRIGUEZ VIVES, Conxa (1989), *Ramon Cabrera a l'exili*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 230 pàgs.
- RODRIGUEZ-MOÑINO, R. (1984), *El exilio carlista en la España del siglo XIX (carlistas y "demócratas" revolucionarios*, Madrid: Castalia.
- RUIZ SANCHEZ, José Leonardo (1984), "Las asociaciones político-religiosas sevillanas durante el Sexenio Revolucionario", a *Archivo Hispalense*, nº 220, Sevilla, pàgs.
- RUJULA, Pedro (1995) *Rebeldía campesina y primer carlismo: los orígenes de la guerra civil en Aragón (1833-1835)*, Gobierno de Aragón, Saragossa.
- SANCHEZ I AGUSTI, Ferran (1996) *Carlins en temps de pau. Altres efemèrides de interès (1840-1842)*, Pagès editors, Lleida.

- SANCHEZ URBINA, G. (1987), *Guerra a Dios, a la tisis y a los reyes. Francisco Suñer Capdevila, una propuesta materialista para la segunda mitad del siglo XIX español*, Madrid: Ed. de la Universidad Autónoma de Madrid, 280 pàgs.
- SANTIRSO RODRIGUEZ, Manuel (1994) *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña (1833-1840)*, Tesi de Doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SECHER, Reynald (1986), *La Chapelle-Basse-Mer, village vendéen. Révolution et Contre-révolution*, Perrin, 296 pàgs.
- SESMERO, Enriqueta, ENRIQUE FDEZ., Javier i Jose Carlos (1990) "¿Sufragio universal o "democracia foral"? La respuesta del carlismo vizcaíno, 1868-1874", a D.D.A.A. *Congreso de Jóvenes historiadores y geógrafos*, Universidad Complutense de Madrid, pàgs. 477-486.
- SERRA I CARNE, Jaume (1989), "El carlisme entre el fonamentalisme i la revolució" a *Dovella*, núm. 32, Manresa, pàgs. 7-12.
- SESMERO, E. (1988), "La Asociación Católica de Bilbao (1870-1871): Religión, Revolución y Carlismo" a *Erraroa*, nº 5, setembre, pàgs. 191-232.
- SIEGFRIED, André (1964), *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la III République*, 2ª ed., Paris: Colin.
- SIRINELLI, J.-F. (Dir.) (1992) *Histoire des droites en France*, 3 vols. Paris, Gallimard.
- STERNHELL, Zeev (1978), *Le droite révolutionnaire, 1885-1914. Les origines françaises du fascisme*, Paris: Ed. du Seuil.
- SUTHERLAND, Donald (1984), "Chouannerie and popular royalism: the survival of the counter-revolutionary tradition in Upper Brittany" a *Social History*, núm. 9, pàgs. 351-360.
- SUTHERLAND, Donald (1987), "Dans le sillage d'André Siegfried, chouannerie et légitimisme populaire dans l'ouest (1793-1906)" dins *Les Résistances à la Révolution*, Actes du Colloque de Rennes (17-21 septembre), Paris: Image, pàgs. 399-406.
- TERRADAS I SABORIT, Ignasi (1984), *El món històric de les masies. Conjectures generals i casos particulars*, Barcelona: Curial, 370 pàgs.
- TERRADAS I SABORIT, Ignasi (1987), *El cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 397.
- TERRADAS I SABORIT, Ignasi (1997) "Una aproximació al món cultural carlí", a D.D.A.A. *Lleves, circumscripció i reclutament. Aspectes socials del carlisme*, Columna, Barcelona, pàgs. 9-20.
- TILLY, Charles (1989), "State and Counterevolution in France", a *Social Research*, Vol. 56 núm. 1 (New York) pàgs. 71-97.
- TOLEDANO GONZALEZ, Lluís Ferran (1991), "La Contrarevolució carlista a Espanya, 1868-1876", a *L'Avenç*, núm. 154 (Barcelona desembre 1991), pàgs. 28-33.
- TOLEDANO GONZALEZ, Lluís Ferran (1992), "Consideracions i problemes sobre l'estudi de les bases socials del carlisme català, 1868-1876" dins J.Mª. SOLE I SABATE (Dir.), *El carlisme i la seva base social*, Barcelona: Llibres de l'Index, pàgs. 187-200.

- TOLEDANO GONZALEZ, Lluís Ferran (1993) "Entre el sermó i el trabuc: la mobilització política del carlisme lleidatà davant la revolució democràtica (1868-1875)", a C. MIR (Ed.), *Carlins i Integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, pàgs. 99-126.
- TOLEDANO GONZALEZ, Lluís Ferran (1993) "El carlisme català d'entreguerres. Característiques i persistències polítiques (1849-1868)", a SOLE I SABATE, J.M. (Ed.) *El carlisme com a conflicte*, Columna, Barcelona pàgs. 97-122.
- TOLEDANO GONZALEZ, Lluís Ferran, RUBI, Ma. Gemma (1995) "Boines i Margarides: el carlisme i les cultures polítiques a la Catalunya contemporània", a D.D.A.A. *Literatura, Cultura i Carlisme*, Columna, Barcelona pàgs. 432-447ç
- TORRAS, Jaume (1976), *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*, Barcelona: Ariel.
- URIGÜEN, Begoña (1986), *Origen y evolución de la derecha española: el neocatolicismo*, Madrid: C.S.I.C.
- URQUIJO GOITIA, José Ramon (1993) "Historiografía sobre la primera guerra carlista", a *Bulletin de l'histoire contemporaine de l'Espagne*, núm. 17-18, juny-desembre, pàgs. 412-444.
- URQUIJO GOITIA, Mikel (1994) *Liberales y carlistas. Revolución y Fueros vascos en el prelude de la última guerra carlista*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Leioa.
- VALLVERDU, Robert (1997) *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya, 1872-1876*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- VAYREDA, Marià (1898), *Records de la darrera carlinada*, Olot.
- VILAR, Pierre (1985), "Rébellions paysannes, rébellions ouvrières, rébellion "nationale", le cas de la Catalogne du 19ème siècle", a Frederick KRANTZ ed., *History from below. Studies in popular protest and popular ideology in honour of George Rudé*, Quebec: Concordia University Montreal, pàgs. 321-338.
- VILAR, Juan Bautista (1976), "Apuntes sociológicos en torno al levantamiento carlista de Ciudad Real en 1869" a *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*, Vol. XXXIV, núm. 1-2-3-4, Curso 1975-76, Murcia, pàgs. 87-109.
- VILLACORTA, Jose Luis (1990) *La derrota intelectual del carlismo. Aparisi y Guijarro frente al siglo*, Instituto diocesano de teología y pastoral, Bilbao.
- VILLANUEVA HERRERO, Jose Ramón (1986), *Alcañiz, 1868-1876. Entre la legalidad septembrina y la insurrección carlista en el BAjo Aragón*, Teruel: Instituto de Estudios Turolenses, 301 pàgs.